

SOSYAL *ve* BEŞERÎ BİLİMLER

Alanında Uluslararası Çalışmalar

2

Mart 2025

EDİTÖR

PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ
DOÇ. DR. SALİH BATAL

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Mart 2025

ISBN • 978-625-5552-65-5

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

SOSYAL *ve* BEŞERÎ BİLİMLER

ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

CİLT 2

EDİTÖR

**PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ
DOÇ. DR. SALİH BATAL**

 SERÜVEN
YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

GELENEKSEL DEVLETEN E-DEVLETE GEÇİŞ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Yarkın ÇELİK—1

Bölüm 2

YÜKSEK KATLI BİNALARDA YANGINDAN KORUNMA: STRATEJİLER VE UYGULAMALAR

Abdurrahman OLGUN, Uğur MAZLUM —17

Bölüm 3

ANTİK YUNAN EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

Hilal AL—33

Bölüm 4

DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİNDE KÖTÜ RUH, ŞEYTAN, İBLİS VE CİN

Hülya ÇETİN—47

Bölüm 5

GIDA ENDÜSTRİSİNDE VE GASTRONOMİDE POTANSİYEL KULLANIMI OLAN TAT VE KOKU BİYOSENSÖRLERİ

Semih Latif İPEK—61

Bölüm 6

21. YÜZYILDA EĞİTİMDE ÖĞRETİMSSEL LİDERLİK VE DAĞITILMIŞLİDERLİĞE BAKIŞ

Pınar AYYILDIZ—81

Bölüm 7

GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU(FOMO)

Nihan ÖZGÜVEN TAYFUN, İpek GÜMÜŞTAŞ—101

Bölüm 8

ATAKUM MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KÜLTÜR VE BİLİNÇ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ

Mehmet Ali ZENGİN, Mustafa SEKMEN,

Murat TEKBALKAN—117

Bölüm 9

HZ. ÖMER DÖNEMİNDE EL-CEZİRE

Muazzez ARPACIK—133

Bölüm 10

KUVVETLER AYRILIĞI SİSTEMİNİN İLGİLİ ÜLKENİN DIŞ VE ULUSLARARASI POLİTİKASINA ETKİSİ

Sıddık ARSLAN—147

GELENEKSEL DEVLETEN E-DEVLETE GEÇİŞ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Yarkın ÇELİK¹

¹ Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Marmaraereğlisi MYO, Medya ve İletişim,
ycelik@nku.edu.tr ORCID: 0000-0002-9615-7904

GİRİŞ

Bilgi çağının getirdiği dönüşüm, iletişim ve bilgi paylaşım biçimlerini kökten değiştirerek kurumların ve bireylerin etkileşim şekillerini yeniden tanımlamıştır. Özellikle kitle iletişim araçları, dijitalleşme ile birlikte hem biçimsel hem de içeriksel olarak önemli evreler geçirmiştir. Yeni medya uygulamaları, etkileşim, çoklu ortam ve anlık bilgi paylaşımı gibi avantajlarıyla, kurumların iletişim stratejilerinde merkezi bir role yükselmiştir. Kamu sektöründe de bu dönüşümün etkileri hızla hissedilmiştir. Geleneksel bürokratik yapılar, dijitalleşmeyle birlikte daha şeffaf, etkin ve vatandaşa yakın hizmet sunma anlayışına doğru evrilmiştir. E-Devlet Kapısı uygulaması, bu dönüşümün en çarpıcı örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. E-Devlet Kapısı, kamu hizmetlerinin vatandaşlara dijital ortamda güvenli, hızlı ve kolay bir şekilde sunulmasını sağlayan bir platformdur. Bu platform, vatandaşların kamu kurumlarıyla olan işlemlerini online olarak gerçekleştirmelerine imkân tanır. E-Devlet Kapısı'nın temel amacı, bürokratik engelleri ortadan kaldırarak vatandaşların hayatını kolaylaştırmak ve devletin şeffaflığını artırmaktır.

E-Devlet Kapısı, kamu hizmetlerinin dijitalleşmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu platform hem vatandaşların hem de kamu kurumlarının hayatını kolaylaştırarak daha etkin ve verimli bir yönetim anlayışına geçişi desteklemektedir. Buna karşın barındırdığı riskler de mevcuttur. Bu bağlamda çalışmanın amacı geleneksel devlettten e-Devlet anlayışına geçişin genel bir değerlendirmesinin yapılmasıdır. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılarak elde edilen veriler ve raporlar detaylı bir şekilde incelenerek analiz edilmiştir.

GELENEKSELDEN DİJİTAL MEDYAYA GEÇİŞ

Bilgiye ulaşım ve yönetim araçlarının tarihsel süreç içindeki dönüşümü, insanlık tarihindeki en önemli evrimlerden biridir. Bu dönüşüm, yalnızca teknik bir gelişme olmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumların kültürel, ekonomik ve sosyal yapılarını derinlemesine etkilemiştir. Yazının icadı, bilginin taşınması ve paylaşılması için yeni bir çığır açmıştır. Taş tabletlerden papirüse, ardından da kâğıda geçiş, bilginin daha hızlı ve etkin bir şekilde yayılmasını sağlamış, düşünce süreçlerini hızlandırmıştır (Innis, 2006: 176). Marshall McLuhan'ın da vurguladığı gibi, her iletişim aracının kendine özgü bir mesajı vardır (McLuhan, 1965: 7). Farklı bir ifade ile, bir toplumun kullandığı iletişim araçları, o toplumun düşünce biçimini, değerlerini ve yaşam tarzını şekillendirir. McLuhan, tarihsel süreçte üç farklı çağ belirlemiştir: Kabile, Kabileleşmeden Çıkma ve Yeniden Kabileleşme. Kabile çağında sözlü iletişim hakimken, Kabileleşme-

den Çıkma çağında matbaanın icadıyla yazılı iletişim ön plana çıkmıştır. Yeniden Kabileleşme çağında ise radyo ve televizyon gibi elektronik medyanın yaygınlaşmasıyla iletişimde yeni bir dönem başlamıştır (Laughey, 2007: 35). Bu çağ geçişlerinde, iletişim araçlarının niteliğindeki değişimler, sadece bireysel yaşamları değil, aynı zamanda küresel ölçekte kültürel, ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasi ilişkileri de derinden etkilemiştir (Baldini, 2000: 5). İletişim araçları, toplumların düşünce yapılarını ve dolayısıyla da sosyal yapılarını şekillendiren güçlü bir güçtür. Örneğin, matbaanın icadı, bilgiye erişimi demokratikleştirerek düşünce özgürlüğünü desteklemiş, ancak aynı zamanda kitlesel propaganda araçlarına dönüştürülerek otoriter rejimlerin güçlenmesine de zemin hazırlamıştır.

İnsanlık tarihi, sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Avcılık ve toplayıcılıktan tarıma geçiş, yerleşik hayata geçiş ve ardından şehirlerin kurulması gibi önemli dönüm noktaları, insan toplumlarının yapısını ve yaşam biçimini kökten değiştirmiştir. Bu süreçte, iletişim araçlarının evrimi de toplumsal dönüşümlerde belirleyici bir rol oynamıştır. İlk çağlarda, sözel iletişim ve sınırlı sayıda insanla etkileşim, bilgi paylaşımının temelini oluşturmaktaydı. Ancak zamanla, yazının icadı ve bilginin yazılı hale getirilmesiyle birlikte bilgiye ulaşım ve yayılım daha kolay hale gelmiştir. El yazmaları ve kâğıt üzerine yazılan metinler, bilgi birikiminin artmasına ve toplumların gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Matbaanın icadı ise iletişim tarihinde çığır açan bir gelişme olmuştur. Kitapların seri üretimi sayesinde bilgiye erişim daha yaygınlaştı ve bu durum, toplumsal bilincin yükselmesine ve reform hareketlerinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda, matbaa, fikirlerin daha hızlı ve geniş kitlelere ulaşmasını sağlayarak kültürel ve sosyal değişimleri hızlandırmıştır. Kitle iletişim araçlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, iletişimde yeni bir dönem başlamıştır. Gazete ve dergiler gibi basılı yayınlar, kamuoyunu şekillendirmede ve toplumsal olaylara yön vermede önemli bir role sahip olmuştur. Bu araçlar hem sivil toplumun sesini duyurmasına hem de siyasi iktidarların gücünü artırmasına olanak tanımıştır.

Sanayi Devrimi ile başlayan üretim süreçlerindeki hızlanma, buhar gücünün ötesine geçerek farklı enerji kaynaklarının kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, serbest piyasa ekonomisinin temelini oluşturarak rekabetin artmasına ve küreselleşmenin hızlanmasına yol açmıştır. Özellikle Ford üretim sistemi ile birlikte artan rekabet, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayıp hayatın her alanına sirayet etmiştir. İletişim alanında yaşanan hızlı gelişmeler, bilgisayar teknolojileri ve internetin ortaya çıkmasıyla birlikte ivme kazanmıştır. İnternet altyapısının gelişimi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler sayesinde, insanlar artık her an, her yerden ve herhangi bir cihaza bağlı olarak bilgiye ulaşabil-

mektedir. Bu durum, internetin elektrik ve su gibi temel bir ihtiyaç haline gelmesine neden olmuştur. İnternet kullanım oranları, hane halklarının sahip olduğu bilgisayar, tablet ve akıllı telefon sayıları gibi veriler de bu durumu desteklemektedir (Selim ve Balyener, 2017: 431). Teknolojinin gelişmesi ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte medya alanında da köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimin en önemli sonucu olarak ortaya çıkan yeni medya kavramı, bilgisayarlaşmış, elektronik, sayısal ve ağ tabanlı bir ortamı ifade eder. Bloglar, sosyal medya platformları, giyilebilir teknolojiler gibi geniş bir yelpazedeki uygulamaları kapsayan yeni medya, bilgi toplumunun vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. H. Gans gibi birçok araştırmacı, internetin yeni medyanın temelini oluşturduğunu belirtmektedir (Gans, 2005: 39). Kısa sürede yaygınlaşan ve sürekli olarak dönüşen dijital medyanın alt yapısını oluşturan internetin evrelerini incelemek, bu alandaki gelişmeleri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Günümüzde sıklıkla birbirinin yerine kullanılan “internet” ve “web” kelimeleri, aslında farklı anlamlara gelir. Ancak genel kullanımda, özellikle internetin ilk dönemlerini ifade etmek için “web” terimi sıklıkla tercih edilmiştir. İnternetin ilk evresi olan Web 1.0, durağan ve etkileşimsiz bir yapıya sahipti. Kullanıcılar bu dönemde, hazırlanan içerikleri sadece okuma ve görüntüleme imkanına sahipti. İçeriğe ekleme veya düzenleme gibi bir etkileşim söz konusu değildi. Web siteleri genellikle statik HTML kodlarıyla oluşturulur, düzensiz aralıklarla güncellenir ve bağlantı yapıları zayıftı. Bu sitelerin temel amacı, bilgileri geniş kitlelere ulaştırmak ve çevrimiçi görünürlük elde etmektir (Aghaei akt: Kuş, 2016: 18). Kişiselleştirilmiş içerik veya hedef kitleye yönelik özel mesajlar gibi kavramlar henüz bu dönemde yer almazdı. Web 1.0, devlet kurumları ve işletmeler için hedef kitlelerine ulaşabilecekleri yeni bir iletişim kanalı sunmuştu. Ancak bu iletişim, tek yönlü ve pasif bir nitelikteydi. Kullanıcıların geri bildirimlerini almak veya onlarla etkileşim kurmak gibi imkanlar oldukça sınırlıydı.

Web 2.0, kullanıcıların aktif olarak içerik üretmesine, paylaşmasına ve diğer kullanıcılarla etkileşim kurmasına olanak tanıyan yeni bir internet anlayışını ifade eder. Bu kavram, ilk kez 2004 yılında O’Reilly Media tarafından ortaya atılmış ve internetin kullanıcılar tarafından ortaklaşa oluşturulan bir yapıya dönüştüğünü vurgulamıştır. Web 2.0 ile birlikte internet, statik ve tek yönlü bir bilgi kaynağı olmaktan çıkarak, kullanıcıların kendi içeriklerini oluşturup paylaşabileceği interaktif bir platform haline gelmiştir. Bloglar, sosyal medya platformları, wiki siteleri ve video paylaşım siteleri gibi uygulamalar, Web 2.0’in en belirgin örnekleridir. Bu platformlar sayesinde kullanıcılar, kişisel deneyimlerini, düşüncelerini ve bilgilerini diğerleriyle paylaşarak sanal bir topluluk oluştururlar. Web 2.0’in kullanıcı odaklı olması, arayüz tasarımında da önemli gelişmelere

yol açmıştır. Kullanıcıların kolaylıkla siteleri kullanabilmeleri ve içerik üretebilmeleri için daha basit ve kullanıcı dostu arayüzler geliştirilmiştir. Bu sayede internet, daha geniş kitlelere ulaşmış ve günlük hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir (Bayrak, 2015: 451). Web 2.0'ın ortaya çıkmasıyla birlikte, kişisel eğlence anlayışı da değişmiştir. Artık insanlar sadece pasif olarak içerik tüketmekle kalmayıp, kendi içeriklerini üreterek ve paylaşarak aktif birer internet kullanıcı haline gelmişlerdir (Yengin, 2014: 120). Web 2.0'ın getirdiği yenilikler, dijital medyada yeni boyutlar açmış ve Web 3.0 gibi daha gelişmiş teknolojilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Web 3.0, yapay zekâ, büyük veri ve blok zincir gibi teknolojilerin kullanımıyla daha kişiselleştirilmiş, güvenli ve akıllı bir internet deneyimi sunmayı hedeflemektedir.

Web 3.0, genellikle “Anlamsal Web” olarak da adlandırılan ve Web 2.0'ın bir sonraki evrimi olarak kabul edilen bir kavramdır. Web 3.0'un en dikkat çekici özelliği, kişiselleştirilmiş, yapay zekâ destekli ve dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Yapay zekâ algoritmalarının kullanımı sayesinde Web 3.0, kullanıcıların bilgiye ulaşma sürelerini önemli ölçüde kısaltır (Baloğlu, 2015: 41). Anlık veri işleme ve öğrenme yetenekleri sayesinde, kullanıcıların ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilen kişiselleştirilmiş öneriler sunar. Bu sayede, kullanıcılar aradıkları bilgiye daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşabilirler. Web 3.0, aslında Web 2.0'ın güncellenmiş ve geliştirilmiş bir versiyonudur. Büyük veri kavramı ile yakından ilişkili olan Web 3.0, kamu ve özel sektördeki bilgi kaynakları arasındaki etkileşimi artırarak büyük veri oluşumunu hızlandırır ve bilgi yönetimini kolaylaştırır. Ancak, hızla gelişen teknoloji dünyasında Web 3.0 bile kısa süre sonra yetersiz kalabilir. Sürekli olarak yeni teknolojilerin ve uygulamaların ortaya çıkmasıyla birlikte, bilgi depolama ve yönetimi için daha gelişmiş çözümlere ihtiyaç duyulabilir.

İnternet teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, webin sadece bilgiye erişim sağlayan bir platform olmaktan çıkıp, fiziksel dünyayla etkileşim kurabilen ve yapay zekâ destekli bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Web 4.0 olarak adlandırılan bu yeni dönemde, artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerle fiziksel ve dijital dünyalar bir araya getirilmektedir. Baloğlu'nun da belirttiği gibi, Web 4.0, bulut teknolojileri ve yapay zekâ sayesinde tamamen müşteriye özel hizmetler sunan, akıllı bir web ortamıdır. Bu gelişmeler, kitle iletişim araçlarında da köklü değişimlere yol açarak dijital medyanın yükselişini hızlandırmıştır (Baloğlu, 2015: 44). Dijital medya, geleneksel medyanın aksine, tek yönlü bir iletişim değil, kullanıcıların aktif olarak içerik üretebildiği ve birbirleriyle etkileşim kurabildiği interaktif bir platformdur. Telefonlar, tabletler, bilgisayarlar ve giyilebilir teknolojiler gibi çeşitli cihazlar aracılığıyla erişilebilen dijital medya, kullanıcıların zaman ve mekân kısıtlamalarından bağımsız olarak bilgiye

ulaşmalarını ve iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Yeni medya araçlarının en önemli özelliklerinden biri, merkezizetsiz ve demokratik bir yapıya sahip olmasıdır. Kullanıcılar, kendi içeriklerini üreterek ve paylaşarak geleneksel medyanın hiyerarşik yapısını aşarlar. Bu durum, daha çeşitli ve özgün içeriklerin ortaya çıkmasına ve demokratik bir bilgi paylaşım ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, dijital medya, teknolojinin gelişimiyle birlikte sürekli olarak dönüşen ve yenilenen bir yapıya sahiptir. Web 4.0 ile birlikte bu dönüşüm daha da hızlanarak, insanların günlük hayatlarının her alanına nüfuz etmektedir. Devletlerin de bu değişime ayak uydurarak hizmetlerini dijitalleştirme çabaları, dijital medyanın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır (Bulunmaz, 2011: 23-27). Yenilenen medya kavramı yenilikleri aynı zamanda değişiklikleri ve farklılıkları da beraberinde getirmektedir (Çelik ve Ilgın, 2019: 166).

DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE E-DEVLET

E-Devlet; vatandaşların, devlet hizmetlerine dijital ortamda kolayca erişebilmesini sağlayan, modern bir hizmet sunum modelidir. Bu sayede, devlet kurumları tarafından sunulan hizmetlere, zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın, hızlı, güvenilir ve etkin bir şekilde ulaşmak mümkün hale gelmektedir. E-Devlet uygulamalarının temel amacı, vatandaşların devlet ile olan ilişkilerini kolaylaştırmak, şeffaflığı artırmak ve kamu hizmetlerinde verimliliği en üst düzeye çıkarmaktır (Yıldız, 2007: 39). Bu sayede, vatandaşlar, bürokratik işlemlerden daha az etkilenecek, zamanlarını daha verimli kullanabilirler. Ayrıca, kamu kurumları arasındaki bilgi alışverişinin hızlanması ve standartlaşması da e-Devlet sayesinde mümkün olmaktadır (Kösecik ve Karkın, 2004: 119).

Türkiye’de e-Devlet hizmetlerine geçiş, internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte hızla ivme kazanmaktadır. Vatandaşların e-Devlet uygulamalarına gösterdiği ilgi, bu dönüşümün ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, e-Devlet Kapısı’nın kullanıcı sayısı 2010 sonunda 1,95 milyon iken, sadece birkaç ay sonra 2011 Mayıs’ında 7,14 milyona ulaşmıştır (DPT, 2011). Bu çarpıcı artış, e-Devlet hizmetlerine olan talebin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Devletin bu alandaki yatırımları, kamu kurumlarının elektronik ortama daha hızlı ve kolay bir şekilde entegre olmasını sağlamaktadır. Bu sayede, vatandaşlar daha fazla hizmetlere online olarak erişebilmekte ve bürokratik işlemlerden daha az zaman harcamaktadır. 2025 Ocak ayı itibariyle toplam kayıtlı kullanıcı sayısı yaklaşık 67 milyona, hizmet sayısı da hızla artarak 8,3 bine ulaşmıştır (Türkiye.gov.tr: 24.01.2025).

E-Devlet, geleneksel devlet hizmetlerine kıyasla zaman ve maliyet tasarrufu sağlayarak, verimlilik, memnuniyet ve yaşam kalitesini artırmayı

hedefler. Bu sayede ekonomik gelişme desteklenirken, bireysel katılım da teşvik edilir. E-Devlet ile bürokratik işlemler azalır, kâğıt kullanımını sınırlandırılır ve vatandaşların kamu hizmetlerine erişimi kolaylaşır. Karar alma süreçleri hızlanırken, şeffaflık da ön planda tutulmaktadır. E-Devlet, devlet-vatandaş etkileşimini güçlendirerek, kamu hizmetlerinin yaygınlaşmasını, hata oranının azalmasını ve denetimin artmasını sağlamaktadır (Demirel, 2006: 83).

Teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte, devlet hizmetlerinin sunumunda da köklü değişimler yaşanmaktadır. E-Devlet, bu değişimin en önemli örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik devlet anlayışında, vatandaşın pasif bir role sahip olduğu, bürokratik işlemlerin kâğıt temelli olduğu ve iletişimin tek yönlü olduğu bir sistem hakimdi. Ancak e-Devlet ile birlikte vatandaş, aktif bir kullanıcıya dönüşmüş, devlet hizmetlerine daha kolay ve hızlı erişim imkânı bulmuştur. Geleneksel devlette, bilgi sistemi kamu kurumunun kontrolünde olup, vatandaşın bilgiye erişimi sınırlıydı. E-Devlet ise bu durumu tersine çevirerek, bilgi sistemini vatandaş ile kamu kurumu arasına yerleştirmiştir. Bu sayede vatandaşlar, kendi ihtiyaçlarına yönelik bilgileri doğrudan sisteme erişerek, daha hızlı ve etkin bir şekilde hizmet alabilirler. E-Devlet'in en önemli avantajlarından biri, vatandaşın veri yüklemesi sayesinde elektronik iletişimin mümkün hale gelmesidir. Bu durum hem zaman hem de maliyet tasarrufu sağlamış, bürokratik işlemlerin azalmasına ve şeffaflığın artmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, yeni medya teknolojilerinin etkileşimli yapısı, e-Devlet Kapısı uygulamalarını daha kullanıcı dostu hale getirmiştir. E-Devlet ile birlikte, devlet hizmetlerinin kişiselleştirilmesi de mümkün olmuştur. Vatandaşların farklı ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş hizmetler sunulabilmektedir. Bu durum, vatandaş memnuniyetini artırırken, aynı zamanda kamu hizmetlerinin etkinliğini de yükseltmektedir (İnce, 2001: 24–25).

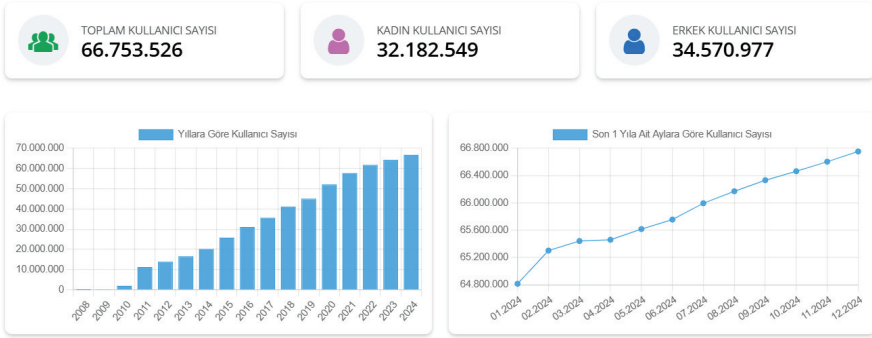
Küreselleşmenin hızla ilerlediği ve ekonomik sınırların ortadan kalktığı günümüzde, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, ülkeler arasındaki rekabeti kızıştırmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin bu yarışta geri kalmaması için bilgi toplumuna geçiş zorunlu hale gelmiştir. Bilgi toplumuna geçişte en önemli adımlardan biri, devlet hizmetlerinin elektronik ortama taşınmasıdır. Bu kapsamda ortaya çıkan e-Devlet Kapısı, vatandaşların kamu hizmetlerine daha kolay ve hızlı erişimini sağlayarak hem devletlerin işleyişini kolaylaştırmakta hem de vatandaş memnuniyetini artırmaktadır. E-Devlet Kapısı, kamu hizmetlerine her yerden ve her zaman erişim imkânı sunarak, bürokratik süreçleri basitleştirip kaynak kullanımını etkinleştirir. Vatandaş memnuniyetini artırmanın yanı sıra birçok avantaj sağlar. Ancak, bu platformun kullanımı bazı riskleri de beraberinde getirir. Kişisel verilerin dijital

ortamda daha erişilebilir hale gelmesi, bu bilgilerin kötü niyetli kişilerin eline geçme, izinsiz kullanma, değiştirme veya erişimi engelleme riskini doğurabilir. Bu durum, vatandaşların e-Devlet Kapısı'na olan güvenini sarsabilir. Bu nedenle, uygulamanın faydalarını en üst düzeye çıkarırken riskleri en aza indirmeye yönelik çalışmaların sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır (Çelik, 2020: 234).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışma, mevcut durumun detaylı bir şekilde incelenmesine dayanan betimsel araştırma yöntemini benimsemektedir. Betimsel yaklaşım, geçmişten günümüze kadar var olan olayları veya olguları, herhangi bir müdahalede bulunmadan, oldukları gibi tanımlamayı amaçlar (Karasar, 2023). Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bu araştırma türü, sosyal yapıları veya olaylar arasındaki ilişkileri objektif bir şekilde ortaya koyarak, incelenen konu veya alandaki genel eğilimleri belirlemeyi hedefler (Adams vd., 2007). Buradan hareketle, çalışmanın amacı doğrultusunda, Türkiye'nin dijital toplum göstergeleri olarak e-Devlet hizmet ve uygulamalarına ilişkin güncel veriler sunulmuş ve yorumlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de geleneksel devlet anlayışından e-Devlete geçiş sürecinin toplumsal yansımalarını, içerik analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında, Türkiye genelinde internet kullanıcılarının verileri ve e-Devlet kullanım istatistikleri gibi çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler, nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Şekil 1. E-Devlet Kapısı Genel Kullanıcı Bilgileri

Şekil 1'e göre E-Devlet toplam kullanıcı sayısı 66.753.526, kadın kullanıcı sayısı 32.182.549, erkek kullanıcı sayısı 34.570.977'dir. E-Devlet Kapısı'nın oldukça geniş bir kullanıcı kitlesi bulunmaktadır. Platformda

erkek kullanıcı sayısı, kadın kullanıcı sayısına göre biraz daha fazladır. Bu veriler, e-Devlet Kapısı'nın Türkiye'de online hizmetler konusunda ne kadar yaygın kullanıldığını göstermektedir.

E-Devlet Kapısı kullanıcılarının yaşa göre dağılımını cinsiyete göre ayrıştırarak sunmaktadır. Buna göre, 15-24 yaş aralığında erkek ve kadın kullanıcı sayıları yaklaşık olarak eşitken, 25-34 yaş aralığında kadın kullanıcı sayısı erkek kullanıcı sayısını önemli ölçüde aşmaktadır. 35-44 yaş aralığında ise her iki cinsiyet için de yüksek kullanıcı sayıları görülmektedir. 45-54 yaş aralığında kadın kullanıcı sayısı erkek kullanıcı sayısına göre daha düşüktür. 55-64 yaş aralığında ise kadın kullanıcı sayısı erkek kullanıcı sayısına göre daha düşüktür. 65+ yaş aralığında ise kadın kullanıcı sayısı erkek kullanıcı sayısına göre daha düşüktür. Genel olarak bakıldığında, e-Devlet Kapısı'nın en yoğun kullanıldığı yaş aralığı 25-44 yaş arasındadır. Ayrıca, kadın kullanıcıların özellikle 25-34 yaş aralığında daha fazla olduğu görülmektedir.

E-Devlet Kapısı'na kayıtlı kullanıcıların kayıt türlerine göre dağılımını göstermektedir. Grafiğe göre, kullanıcıların büyük bir çoğunluğu yurt içi şifre ile sisteme kayıt olmuştur. Yurt dışı şifre ile kayıt olan kullanıcı sayısı oldukça düşüktür. E-imza, mobil imza ve internet bankacılığı ile kayıt olan kullanıcı sayıları da göreceli olarak azdır. T.C. kimlik kartı ile kayıt olan kullanıcı sayısı daha yüksektir. SMS şifresi ile kayıt olan kullanıcı sayısı ise diğer tüm kayıt türlerine göre daha azdır. Bu veriler, e-Devlet Kapısı'na erişimde en sık kullanılan yöntemin yurt içi şifre olduğu, ancak diğer yöntemlerin de kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 2. E-Devlet Kapısına Giriş Yöntemleri ve Hizmet Sunum Kanalları

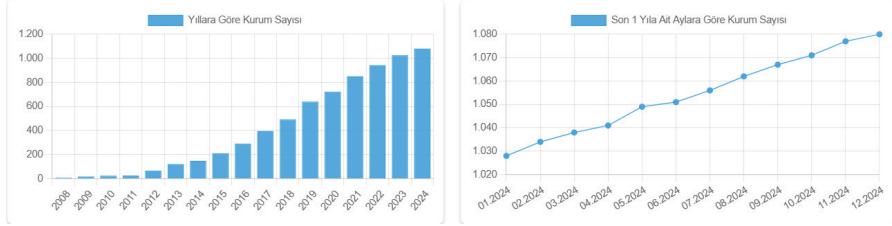
Şekil 2'ye göre, e-Devlet Kapısı'na toplamda 21.407.599.266 giriş yapılmıştır. Bu girişlerin 12.554.783.120'si web üzerinden, 8.852.816.138'i ise

mobil cihazlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu veriler, e-Devlet Kapısı'na erişimin hem web hem de mobil cihazlar üzerinden yaygın olduğunu göstermektedir. Bu girişlerin yarısından fazlası web üzerinden gerçekleştirilirken, yaklaşık yarısı ise mobil cihazlar aracılığıyla yapılmıştır. Bu durum, e-Devlet Kapısı'nın hem bilgisayar hem de akıllı telefon gibi mobil cihazlar üzerinden erişilebilir olduğunu ve vatandaşların farklı cihaz tercihlerine uygun hizmet sunduğunu göstermektedir. Mobil cihazların kullanımındaki artış, e-Devlet hizmetlerine erişimin her geçen gün daha kolaylaştığını ve vatandaşların bu hizmetlere daha fazla ulaştığını kanıtlamaktadır.

Şekil 3. E-Devlet Kapısında sunulan hizmetler

Şekil 3, e-Devlet Kapısı üzerinden sunulan hizmetlerin sayısı ile ilgili çeşitli bilgiler vermektedir. Buna göre, e-Devlet Kapısı'nda toplamda 8.309 adet hizmet bulunmaktadır. Bu hizmetlerin 6.581 tanesi web üzerinden, 5.041 tanesi ise mobil uygulamalar üzerinden sunulmaktadır. Yıllara göre bakıldığında, e-Devlet Kapısı'nda sunulan hizmet sayısının 2008 yılından itibaren sürekli olarak arttığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda bu artış daha da hızlanmıştır. Kurumlara göre dağılıma bakıldığında ise en fazla hizmetin merkezi kamu kurumları tarafından sunulduğu, bunu sırasıyla üniversiteler, belediyeler, su ve kanalizasyon işletmeleri ve özel kurumlar takip ettiği görülmektedir. Bu veriler, e-Devlet Kapısı'nın Türkiye'de kamu hizmetlerinin elektronik ortama taşınması konusunda önemli bir rol oynadığını ve bu hizmetlerin hem sayı hem de erişim kolaylığı açısından sürekli geliştiğini göstermektedir.

Şekil 4. E-Devlet Kapısı Üzerinden Hizmet Sunan Kurumlar

Şekil 4, e-Devlet Kapısı üzerinden hizmet veren kurumların sayısı ve bu sayının yıllara göre değişimini göstermektedir. Verilere göre, e-Devlet Kapısı'nda toplam 1026 kurum hizmet vermektedir. Bu kurumların 204'ü merkezi kamu kurumu, 206'sı üniversite, 513'ü belediye, 30'u su ve kanalizasyon idaresi ve 127'si özel kurumdur. Yıllara göre bakıldığında, e-Devlet Kapısı'nda hizmet veren kurum sayısının 2008 yılından itibaren sürekli olarak arttığı görülmektedir. Son bir yıla ait verilere bakıldığında ise bu artışın daha da hızlandığı ve kurum sayısının önemli ölçüde arttığı anlaşılmaktadır. Bu durum, e-Devlet Kapısı'nın kamu hizmetlerinin elektronik ortama taşınması konusunda ne kadar önemli bir rol oynadığını ve bu hizmetlerin kapsamının sürekli genişlediğini göstermektedir. Özetle, e-Devlet Kapısı üzerinden çok çeşitli kurumların hizmet verdiğini ve bu hizmetlerin sayısının zamanla arttığını söyleyebiliriz. Bu durum, vatandaşların daha fazla kamu hizmetine online ortamda ulaşabilmesini sağlamaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre e-Devlet Kapısı Çağrı Merkezi'ne gelen toplam çağrı sayısı 9.088.670 olarak belirtilmiştir. Bu çağrıların 9.088.641'i çözüme ulaştırılmış, 29 tanesi ise çözüm sürecinde bulunmaktadır. Bu veriler, çağrı merkezine gelen yoğun ilgiyi ve sorunların büyük bir kısmının kısa sürede çözümlendiğini göstermektedir. E-Devlet Kapısı'nın web sitesi ve mobil uygulaması üzerinden gerçekleştirilen memnuniyet anketine 1 milyon kullanıcı katılmıştır. Anket sonuçlarına göre, 2022 yılında kullanıcıların %95,6'sı e-Devlet Kapısı'ndan memnun olduğunu belirtmiştir. 2023 yılında ise bu oran %94,8 olarak gerçekleşmiştir. Her iki yılda da ankete katılan kullanıcı sayısı 1 milyon olarak belirtilmiştir. Bu veriler, e-Devlet Kapısı'nın genel olarak kullanıcılar

tarafından olumlu karşılandığını göstermektedir. Ancak, 2023 yılında memnuniyet oranında hafif bir düşüş olduğu da gözlemlenmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye’de e-Devlet Kapısı’nın kullanımına ilişkin detaylı bir analiz sunmaktadır. Elde edilen bulgular, e-Devlet Kapısı’nın geniş bir kullanıcı kitlesine sahip olduğunu ve toplumun farklı demografik grupları tarafından benimsendiğini göstermektedir. Toplamda 66.753.526 kullanıcıya ulaşan platformda, erkek kullanıcı sayısı kadın kullanıcı sayısına göre hafif bir üstünlük göstermektedir. Ancak, yaş gruplarına göre yapılan analizler, özellikle 25-34 yaş aralığında kadın kullanıcıların daha aktif olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, kadınların dijital hizmetlere erişimde artan bir eğilim içinde olduğunu ve bu yaş grubundaki kadınların e-Devlet hizmetlerini daha sık kullandığını işaret etmektedir. Ayrıca, 25-44 yaş aralığındaki kullanıcıların platformu en yoğun kullanan grup olması, bu yaş grubunun dijital kamu hizmetlerine olan ilgisini ve ihtiyacını yansıtmaktadır.

E-Devlet Kapısı’na erişim yöntemleri incelendiğinde, yurt içi şifre ile kayıt olan kullanıcıların büyük bir çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, yurt içi şifrenin en yaygın ve tercih edilen erişim yöntemi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, T.C. kimlik kartı ile kayıt olan kullanıcıların da önemli bir orana sahip olması, bu yöntemin de giderek yaygınlaştığını işaret etmektedir. Diğer kayıt yöntemlerinin (e-imza, mobil imza, internet bankacılığı vb.) daha az tercih edilmesi, bu yöntemlerin kullanım kolaylığı veya erişilebilirlik açısından daha sınırlı olduğunu düşündürmektedir. Platforma yapılan girişlerin yaklaşık %59’unun web üzerinden, %41’inin ise mobil cihazlar üzerinden gerçekleştirilmesi, e-Devlet hizmetlerine erişimde hem web hem de mobil platformların önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Mobil cihazlar üzerinden yapılan girişlerin yüksek oranı, mobil teknolojilerin yaygınlaşması ve vatandaşların mobil cihazlar üzerinden kamu hizmetlerine erişim konusundaki artan eğilimini yansıtmaktadır. Bu durum, e-Devlet hizmetlerinin mobil uyumlu olarak tasarlanmasının ve mobil erişim imkanlarının genişletilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

E-Devlet Kapısı’nda sunulan hizmet sayısının 8.309’u ulaşması ve bu hizmetlerin büyük bir kısmının web ve mobil platformlar üzerinden erişilebilir olması, Türkiye’nin dijital kamu hizmetleri alanında önemli bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Özellikle son yıllarda hizmet sayısındaki hızlı artış, kamu kurumlarının dijital dönüşüm sürecine olan bağlılığını ve bu alandaki çabalarını yansıtmaktadır. Merkezi kamu ku-

rumlarının en fazla hizmeti sunan kurumlar olması, bu kurumların dijitalleşme sürecinde öncü bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, e-Devlet Kapısı'nın Türkiye'de dijital kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve vatandaşların bu hizmetlere kolayca erişebilmesi açısından kritik bir rol oynadığı söylenebilir. Platformun geniş kullanıcı kitlesi, farklı yaş grupları ve cinsiyetler arasında benimsenmesi, Türkiye'nin dijital dönüşüm hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir adım olduğunu göstermektedir. Ancak, özellikle mobil erişim ve alternatif kayıt yöntemlerinin yaygınlaştırılması, kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi ve hizmet çeşitliliğinin artırılması, platformun gelecekteki başarısını daha da artırabilir. Bu bulgular, e-Devlet hizmetlerinin daha etkili ve kapsayıcı bir şekilde sunulması için politika yapımcılar ve kamu kurumları için önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de e-Devlet Kapısı'nın hizmet kapsamı, kullanıcı memnuniyeti ve kurumsal katılım düzeyi açısından kapsamlı bir değerlendirmeye sunmaktadır. Elde edilen bulgular, e-Devlet Kapısı'nın kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesi ve vatandaşların bu hizmetlere erişimi konusunda önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Toplamda 1.026 kurumun e-Devlet Kapısı üzerinden hizmet vermesi ve bu sayının 2008 yılından itibaren sürekli artış göstermesi, platformun kamu hizmetlerinin elektronik ortama taşınmasındaki merkezi konumunu pekiştirmektedir. Özellikle belediyelerin (513 kurum) ve üniversitelerin (206 kurum) platformda önemli bir paya sahip olması, yerel ve eğitim odaklı hizmetlerin dijitalleşme sürecinde ön planda olduğunu göstermektedir. Ayrıca, son yıllarda kurum sayısındaki hızlı artış, e-Devlet Kapısı'nın kamu kurumları nezdinde giderek daha fazla benimsendiğini ve bu platformun hizmet çeşitliliğinin genişlediğini işaret etmektedir.

E-Devlet Kapısı Çağrı Merkezi'ne gelen 9.088.670 çağrının %99,9'unun çözüme ulaştırılması, platformun kullanıcı sorunlarına hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verdiğini göstermektedir. Bu durum, e-Devlet Kapısı'nın kullanıcı destek mekanizmalarının etkinliğini ve kullanıcıların karşılaştığı teknik veya idari sorunların çözümünde başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, web sitesi ve mobil uygulama üzerinden gerçekleştirilen memnuniyet anketlerine 1 milyon kullanıcının katılımı, platformun kullanıcılar tarafından aktif bir şekilde değerlendirildiğini göstermektedir. 2022 yılında %95,6 olan memnuniyet oranının 2023 yılında %94,8'e düşmesi, platformun genel olarak yüksek bir memnuniyet düzeyini koruduğunu ancak bu düzeyde hafif bir azalma olduğunu işaret etmektedir. Bu düşüş, platformun hizmet kalitesi, kullanıcı deneyimi veya sunulan hizmetlerin çeşitliliği gibi alanlarda iyileştirme fırsatları olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak, e-Devlet Kapısı'nın Türkiye'de dijital kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve vatandaşların bu hizmetlere kolayca erişebilmesi açısından kritik bir rol oynadığı söylenebilir. Platformun geniş kapsamlı hizmet yelpazesi, etkili kullanıcı destek mekanizmaları ve yüksek memnuniyet oranları, Türkiye'nin dijital dönüşüm hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir adım olduğunu göstermektedir. Ancak, memnuniyet oranındaki hafif düşüş, platformun sürekli iyileştirilmesi ve kullanıcı ihtiyaçlarına daha duyarlı hale getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle mobil uygulamaların kullanımının artırılması, hizmet çeşitliliğinin genişletilmesi ve kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi, platformun gelecekteki başarısını daha da artırabilir. Bu bulgular, politika yapımcılar ve kamu kurumları için e-Devlet hizmetlerinin daha etkili ve kapsayıcı bir şekilde sunulmasına yönelik önemli çıkarımlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adams, J., Khan, H. T., Raeside, R., & White, D. I. (2007). Research methods for graduate business and social science students. SAGE Publications.
- Baldini, M. (2000). İletişim Tarihi. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Baloğlu, A. (2015). Sosyal Medya Madencilği. İstanbul: Beta Yayınları.
- Bayrak, T. (2015). Sosyal Medya Araştırmaları “Sosyal Ağ Uygulaması Olarak Vine”. Deniz Yengin (Ed.). Sosyal Medya Araştırmaları içinde (445-468). İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Bulunmaz, B. (2015). Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaşı Kim Kazandı ya da Kim Kazanacak? KTÜ İletişim Araştırmaları Dergisi, 4 (7). 23-27.
- Çelik, Y. (2020). Korona Günlerinde Dijital Toplum “Dijitalleşme Sürecinde e-Devlet Kapısı”. Deniz Yengin (Ed.). Korona Günlerinde Dijital Toplum içinde (210-235). İstanbul: Der Yayınları.
- Çelik, Y., & Ilgın, H. Ö. (2019). Yeni Medyada Kurumsal Sosyal Sorumluluk Üzerine Bir Analiz. Yeni Medya Elektronik Dergisi, 3(2), 164-177.
- Demirel, D. (2006). E-Devlet ve Dünya Örnekleri. Sayıştay Dergisi, Sayı 61. 83-118.
- DPT. (2011). Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı DPT Yayın No: 2826, Bilgi Toplumu İstatistikleri.
- Gans, H. (2005). Popüler Kültür ve Yüksek Kültür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Innis, H. (2006). İmparatorluk ve İletişim Araçları. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- İnce, İ. (2001). Elektronik Devlet: Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkanlar. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- Karasar, N. (2023). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kösecik, M. ve Karkın, N. (2004). Belediye Yöneticilerinin ve Meclis Üyelerinin E-Devlete Bakışı: Denizli Örneği, Türk İdare Dergisi, 76 (443). 119-139.
- Kuş, O. (2016). İçerik Pazarlama: Dijital Dünyada Marka ve Hikâye Yaratma Stratejileri. İstanbul: Pales Yayınları.
- Laughey, D. (2007). Key Themes in Media Theory. New York: Open University Press.
- McLuhan, M. (1965). Understanding Media: The Extensions of Man. New York/ London: McGraw-Hill.
- Selim, S. ve Balyener, İ. (2017). Türkiye’de Hane Halkının Sahip Olduğu Bilişim Teknolojileri Ürünleri Sayısını Belirleyen Faktörlerin Araştırılması: Bir Sayma Veri Modeli. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (22). 428-454.
- Yengin, D. (2014). Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yıldız, M. (2007). Uluslararası Kuruluşların Türkiye’nin E-Devlet Siyasetlerine Etkisi, Amme İdaresi Dergisi, 40 (2). 39-55.

**YÜKSEK KATLI BİNALARDA YANGINDAN
KORUNMA:
STRATEJİLER VE UYGULAMALAR**

Abdurrahman OLGUN¹, Uğur MAZLUM²

1 Öğr. Gör. Gümüşhane Üniversitesi, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, aolgun@gumushane.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9901-2703

2 Öğr. Gör. Gümüşhane Üniversitesi, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, ugurmazlum@gumushane.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4916-5992

GİRİŞ

Kentleşme, 21. yüzyılın en önemli eğilimlerinden biridir. Dünyanın kentsel nüfusu artmaya devam etmektedir ve 2050 yılına kadar dünya nüfusunun yaklaşık % 68'ini oluşturacağı tahmin edilmektedir (Group of the Century, 2025). Yüksek binaların inşası dünyanın dört bir yanındaki şehirlerde giderek yaygınlaştıkça, güvenlik, işlevsellik ve sürdürülebilirliği sağlamak için endüstri çapında standartlar ve kılavuzlar oluşturmak zorunlu hale gelmiştir (Sobha, 2023). Yüksek binalar hem işlevsellik hem de estetik açıdan modern şehirlerin önemli yapı taşlarıdır. Ancak bu binaların yüksekliği ve karmaşıklığı, bir yangın durumunda ek zorluklar ortaya çıkarabilir. Yangın güvenliği hem bina sakinlerinin hem de çevredeki mahallenin güvenliği sağlamak için kritik öneme sahiptir.

Yüksek binalar şehirlerin yoğunluk merkezlerinde yer aldığı için yangın güvenliği açısından önemlidir. Yüksek binalar, yoğun nüfusları ve karmaşık yapısal özellikleri nedeniyle özel yangın güvenliği önlemleri gerektirir. Bu tür binalarda yangın hızla yayılabilir ve ciddi riskler oluşturabilir. Bu çalışma, yüksek binalardaki yangın risklerini azaltmak için kullanılan stratejileri, teknolojileri ve uygulama yöntemlerini detaylandırmaktadır. Ayrıca yangın güvenliği yönetmeliklerini ve sürekli iyileştirme yaklaşımlarını tartışmakta ve yüksek binalarda yangın güvenliğinin uygulama stratejileri ve etkili yöntemler açısından önemini vurgulamaktadır.

Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik (BYKHY), bina yüksekliği 21,50 metreden ve yapı yüksekliği 30,50 metreden fazla olan binaları 'yüksek bina' olarak tanımlamakta, 51,50 metreden fazla olan binaları ise bu tanımın özel bir alt sınıfı olarak kabul etmektedir. Aynı yönetmelikte bina yüksekliği, binanın tesviye edildiği noktadan saçak seviyesine kadar olan mesafe olarak, bina yüksekliği ise bodrum katlar, asma katlar ve çatılar dâhil olmak üzere binanın bütün katlarının toplam yüksekliği olarak tanımlanmaktadır. (BYKHY, 007/12937 numaralı Bakanlar Kurulu kararı)

1. Yangın Güvenliği Standartları ve Yönetmelikler

1.1. Ulusal ve Uluslararası Standartlar

Yangın güvenliği standartları ve kodları, binaların yangından korunmasını, yangından korunma sistemlerinin tasarımını ve yangın durumunda yapılması gerekenleri kapsar. Örneğin, NFPA standartları performansa dayalıdır, yangın dereceli salonlar ise dumanın geçişini engelleyecek şekilde tasarlanır. Yangın yönetmelikleri ise genellikle organizasyon ve denetim prosedürlerini kapsar. Bu standartlar ve kodlar

hem bina sahiplerine hem de yangın güvenliği profesyonellerine önemli rehberlik sağlar.

Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik kapsamında, “Bu yönetmeliğin amacı, kamu kurum ve kuruluşları, özel kuruluşlar ve gerçek kişiler tarafından kullanılan her türlü yapı, bina, tesis ve işletmelerin tasarımı, yapımı, işletimi, bakımı ve kullanımı sırasında çıkabilecek yangının en aza indirilmesi ve çıkabilecek yangının can ve mal kaybını en aza indirerek söndürülmesini sağlamak üzere, yangın öncesinde ve sırasında alınacak tedbirlerin, organizasyonun, eğitimin ve denetimin usul ve esaslarını belirlemektir” denilmektedir.

Bu yönetmelik;

a) Ülkedeki her türlü yapı, bina, tesis ile açık ve kapalı alan işletmelerinde alınacak yangın önleme ve söndürme tedbirlerini,

b) Yangının ısı, duman, zehirleyici gaz, boğucu gaz ve panik sebebiyle can ve mal güvenliği bakımından yol açabileceği tehlikeleri en aza indirmek için yapı, bina, tesis ve işletmelerin tasarım, yapım, kullanım, bakım ve işletim esaslarını kapsar. (BYKHY, 2007, Madde 1).

Karada ve suda, sürekli veya geçici, resmî veya özel, yeraltı veya yerüstü inşaatı ile bunların ilâve, değişiklik ve onarımlarını içine alan sabit ve hareketli tesisler bu Yönetmeliğin uygulanması bakımından yapı sayılır ve bu tesisler hakkında bu Yönetmeliğe göre işlem yapılır. (BYKHY, 2007, Madde 2).

Yüksek binaların yangın güvenliğini sağlamak için ulusal ve uluslararası standartlar ve kodlar oluşturulmuştur. Bu standartlar yapıların tasarımı, malzeme seçimi, yangın alarm sistemleri ve kaçış yollarına ilişkin kriterleri içermektedir.

Yüksek tehlikeli ortamların sınıflandırılması Zone (EN-Avrupa ve IEC-CEX-Uluslararası Elektroteknik Komisyonu Patlayıcı Ortamlarda Kullanılacak Ekipmanlarla İlgili Standartlara Sertifikasyon Sistemi) veya Division (Kuzey Amerika-ABD, Kanada) olarak tanımlanır. Her iki yöntem grubunun da gaz ve toz ortamları için ayrı değerlendirmeleri ve kuralları vardır. Bu uluslararası sınıflandırmalar Tablo 1’de gösterilmiştir. Avrupa’da geçerli olan ve ortamların tehlike sınıflandırmasını belirleyen standart ATEX direktifidir. Fransız kökenli olan ATEX (ATmosphere EXposable), belirli gazların veya tozların varlığı nedeniyle patlamaya neden olması muhtemel ortamları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. ATEX, CENELEC (European Committee for Electrotechnical Standardisation Committee - Elektroteknik Standardizasyon için Avrupa Tek-

nik Komitesi) tarafından ürünlerin Avrupa uygulamalarında serbestçe kullanılabilmesi, ticaretinin yapılabilmesi ve dolaşımının sağlanabilmesi için ilgili kriterlere uygunluğunun belirlenmesi amacıyla yayınlanmıştır (Erbıçer, 2017: 22).

Uluslararası Standartlar

➤ **NFPA (National Fire Protection Association)** standartları, uluslararası yangın güvenliği uygulamalarını belirler ve yüksek katlı binalar için temel ilkeleri kapsar.

➤ **ISO (International Organization for Standardization)** standartları, yangın güvenliği için global olarak kabul edilen kuralları ve kılavuzları içerir.

Tablo 1: Uluslararası Sınıflandırmalar (Erbıçer, 2017)

Avrupa ve IECEX'e Göre Sınıflandırma	Zon veya Bölüm (Division) Sınıflandırma Tanımı	Kuzey Amerika'da Sınıflandırma
Zon 0 (gazlar)	Ya sürekli ya da uzun bir zaman diliminde patlayıcı karışım içeren alan	Class I Division 1 (gazlar)
Zon 20 (tozlar)		Class II Division 1 (tozlar)
Zon 1 (gazlar)	Normal işletme koşullarında büyük ihtimalle bir patlayıcı karışımının ortaya çıkabileceği alan	Class I Division 1 (gazlar)
Zon 21 (tozlar)		Class II Division 1 (tozlar)
Zon 2 (gazlar)	Normal işletme koşullarında büyük ihtimalle bir patlayıcı karışımının ortaya çıkmayacağı ancak çıksa bile çok kısa bir süre için ortaya çıkabileceği alan	Class I Division 2 (gazlar)
Zon 22 (tozlar)		Class II Division 2 (tozlar)

Binalarda yangın güvenliği, mimar ve mühendislerin ortak disiplin anlayışında aktif ve pasif önlemler olarak bilinen çeşitli güvenlik önlemlerinin uygulanmasıyla sağlanır. Pasif önlemler, binanın mimari tasarımına dahil edilen ve binanın ömrü boyunca yerinde kalan güvenlik önlemleridir. Aktif önlemler ise yangın güvenliği için binanın mimari projesinin tasarım aşamasında veya daha sonra eklenen, yangın durumunda işlev gören ve pasif önlemleri desteklemeyi amaçlayan özel güvenlik önlemleridir (Demirel vd., 2017; Yaman ve Demirel, 2020).

1.2. Yerel Yönetmelikler ve Uygulamalar

Yerel yönetmelikler yerel koşullara ve bina özelliklerine göre uyarlanır. Bu yönetmelikler, yangın güvenliğini artırmak için yerel uygulamalar ve denetimlerle birlikte çalışır.

Bir binanın yüksekliği arttıkça, binada yaşayan insan sayısı ve bir yangın durumunda meydana gelebilecek felaketin şiddeti de artmaktadır. Bu nedenle, yüksek binaların tasarımında bütüncül ve rasyonel bir yaklaşım benimsenmelidir. Binadaki sprinkler sistemlerinin tasarımı, acil durum güç kaynağı ve inşaatla kullanılacak malzemeler gibi konularda mühendislik kararları alınırken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Yüksek binalarda yangın riskinin ana faktörleri aşağıda sıralanmıştır (Korgal, 2002:159-160):

- **Yangın ve dumanın aniden yayılması:** Yüksek katlı bir binada yangın ve duman kontrol önlemleri yetersizse, yangın ve duman baca etkisi nedeniyle merdivenler, asansörler, şaftlar ve kanallar aracılığıyla kolayca ve aniden üst katlara yayılabilir.

- **Yangınla mücadelede zorluk:** Binanın yüksekliği, yangın söndürme ekipmanlarının yetersizliği ve yüksek katlarda çıkan bir yangın şüphesiz üst katlarda bulunanlara müdahaleyi ve tahliyeyi zorlaştıracaktır. Özellikle bazı yüksek binaların cephelerinde yönetmeliklere aykırı olarak yanıcı malzemelerin kullanılması, yangının dışarıdan tüm binayı sarması anlamına gelecek, yangının bina geneline yayılmasını kolaylaştıracak ve müdahaleyi çok daha zor hale getirecektir.

- **Tahliye zorluğu:** Genel olarak yüksek katlı bir binada az katlı bir binaya göre çok daha fazla sayıda bina sakini bulunmaktadır. Buna ek olarak, yüksek bir binada dikey kaçış mesafesi çok daha fazladır ve bu da bina sakinlerinin güvenli bir şekilde tahliyesini çok daha zor hale getirir.

- **Yüksek olmayan binalara kıyasla daha uzun yangın süresi:** Yüksek binaların geniş yüzey alanı ve yüksek yangın yükü nedeniyle, yüksek binalardaki yangınlar diğer binalara göre daha uzun sürer. Bu durum bazen yangının yakındaki binalara sıçramasına neden olabilir.

Türkiye'nin en yüksek binaları Tablo 2'de listelenmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kulesi Türkiye'nin en yüksek binasıdır ve İstanbul'da bulunmaktadır. İstanbul'un Avrupa yakasında Gayrettepe ile Maslak arasındaki Büyükdere Caddesi aksının yanı sıra Şişli'nin Bomonti semtindeki gökdelenlerin sayısı son yıllarda artmıştır. Anadolu yakasında ise Ataşehir, Ümraniye ve Kozyatağı gibi bölgelerde yaygınlaşan gök-

delenlerin, İstanbul Finans Merkezi'nin tamamlanmasıyla daha da artması beklenmektedir (Radikal, 2020).

Türkiye'de İtfaiye Yönetmeliği ve Bina Yangın Yönetmeliği gibi yönetmelikler yüksek binalarda yangın güvenliği için standartları belirlemektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yangın Yönetmeliği ve diğer yerel yönetmelikler belirli bölgesel gereklilikleri kapsamaktadır.

Tablo 2: Vikipedi, 2024, Türkiye'deki en yüksek binalar listesi

Sıra	Ad	Görsel	Şehir	Yükseklik (metre)	Katlar	Yıl	Koordinatlar	Notlar
1	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kulesi		İstanbul	353	72	2024	41°00'07"N 29°06'37"E	Türkiye'nin en yüksek binası
2	Metropol İstanbul Ana Kule		İstanbul	301	70	2017	40°59'40.5"K 29°07'18.5"D	
3	Skyland İstanbul A Blok		İstanbul	287	64	2018	41°06'08.6"K 28°59'07.9"D	
4	Skyland İstanbul B Blok		İstanbul	287	65	2018	41°06'10.3"K 28°59'12.2"D	

5	İstanbul Sapphire		İstanbul	261	54	2011	41°05'05.9"K 29°00'22.2"D	
6	Mahall Bomonti		İzmir	242	59	2023	38°26'00.1"K 27°09'50.5"D	İzmir'deki en yüksek bina

2. Yangın Güvenliği Tasarımı ve Yapı Özellikleri

2.1. Yangına Dayanıklı Malzemeler

Yüksek binalarda yangına dayanıklı malzemelerin kullanılması yangının yayılmasını önlemeye yardımcı olur. Bu malzemeler yangına dayanıklı duvarlar, kapılar ve zemin kaplamalarını içerir.

Binaların mekanik sistemleri, boruları ve kanalları potansiyel zayıf noktalardır. Yangın alevlerle birlikte farklı alanlara girdiğinde bir yol oluşturur. Alevler ve duman yayılabilir (Fire and Safety, 2020:48).

➤ İleri Seviye Malzeme ve Teknoloji

- **Yangına Dayanıklı Malzemeler:** Gelişmiş malzemelerin kullanımı ve binaların yangına dayanıklılığı.

- **Gelişmiş Güvenlik Kameraları:** Yangın tespiti ve izleme için yüksek çözünürlüklü kameralar.

➤ Yapısal Önlemler

- **Yangın Duvarları ve Bölmeler:** Yangının yayılmasını engellemek için yangın duvarları ve bölmelerin tasarımı.

- **Yangın Merdivenleri ve Kaçış Yolları:** Acil durumlar için düzenlenen güvenli kaçış yollarının ve merdivenlerin standardizasyonu.

- **Yangın Kapıları ve İzolasyon:** Yangın kapıları ve yapı elemanlarının yüksek yangın dayanıklılığı.

2.2. Yangın Bölmeleri ve Güvenlik Katmanları

Yangın bölmeleri, yangının tanımlanmış bir alan içinde kalmasını sağlar. Güvenlik katmanları, bina içinde güvenli alanlar oluşturarak kaçış yollarının korunmasını sağlar.

Bölmeler, yüksek bina projelerinin önemli bir parçasıdır. Üretilen ısı, hem yangının yayılması hem de söndürülmesi için gereken çaba üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bu nedenle yangının yayılmasını önlemek için her türlü çaba gösterilmelidir. Yangına dayanıklı duvarlar, kapılar, tavanlar ve havalandırma damperleri yangının yayılmasını önler ve yanan alanı en aza indirerek yangının söndürülmesini kolaylaştırır. Ne kadar az yanıcı madde varsa, o kadar az ısı üretilir ve söndürülmesi o kadar kolay olur (Kılıç, 2003: 61).

3. Yangın Algılama ve Alarm Sistemleri

3.1. Otomatik Yangın Algılama Sistemleri

Otomatik yangın algılama sistemleri, duman ve ısı sensörleri kullanarak yangını erken aşamada tespit eder ve alarm verir. Bu sistemler, hızlı bir şekilde müdahale edilmesini sağlar.

➤ Aktif Yangın Koruma Sistemleri

- **Sprinkler Sistemleri:** Otomatik yangın söndürme sistemlerinin kurulumu ve bakımı.
- **Acil Durum Aydınlatması ve Sesli Uyarı Sistemleri:** Yangın durumunda görsel ve işitsel uyarı sistemlerinin etkin kullanımı.
- **Duman Dedektörleri ve Alarm Sistemleri:** Erken tespit ve uyarı sistemlerinin kurulumu.

3.2. Yangın Alarmı ve İletişim Sistemleri

Yangın alarm ve iletişim sistemleri bina sakinlerini hızlı bir şekilde uyarır ve acil durum müdahalesini koordine eder. Bu sistemler sesli ve görsel alarmları, telefon ve web tabanlı iletişim araçlarını içerir.

Isı ve duman dedektörlerini kullanan erken uyarı sistemleri, yangın nispeten küçük olduğunda ve kolayca söndürüldüğünde erken uyarı sağlayabilir. Küçük yangınlar daha az hasara neden olduğu için insanların yaralanmasını önler ve binanın daha fazla hasar görmesini ve çökmesini engeller. Yeni sistemlerde, binanın 1. veya 2. bodrum katında veya 1. kat-taki lobi alanında, güvenlik odasının yakınında bir yangın kontrol odası bulunur. Modern alarm panelleri dedektör tipini, odanın yerini ve diğer

değişen koşulları bildirecek şekilde tasarlanmıştır. Bir alarm durumunda, tüm bu bilgiler gerekli önlemlerin alınması için bina itfaiye şefine bildirilmelidir (Kılıç, 2003: 62).

Yangın güvenliği açısından yüksek riskli yerler için alınacak önlemler kapsamında 'algılama' su, kuru kimyevi toz ve gazlı söndürme sistemleri ile ilişkilendirilir. Tehlike kaynağı olan maddeleri, ortamı veya risk oluşturacak durum değişikliklerini izlemek için bazı sensörler yerleştirilir. Kullanılacak sensörlerin (duman, sıcaklık, alev, gaz vb.) ve alarm sistemi elemanlarının (alarm butonu, sesli/görsel uyarı cihazı vb.) tıpkı diğer yapı tesisat malzemeleri gibi belirli sınıflandırmalara göre üretilmiş ve sertifikalandırılmış olması gerekmektedir. Bu sınıflandırmalar çevresel sınıflandırmalar olarak da bilinmektedir. Bu sınıflandırma farklı ülke veya bölgelerde farklı uygulama kodları oluşturması amacıyla isimlendirilmiştir (Erbiçer, 2017:22-23).

➤ Akıllı Yangın Güvenliği Sistemleri

Akıllı bina teknolojileri, enerji kullanımı, güvenlik ve bina operasyonları üzerinde daha fazla kontrol sağlayarak yüksek katlı inşaatlarda giderek yaygınlaşmaktadır. Bu sistemler bina performansını izlemek ve optimize etmek, enerji tüketimini azaltmak ve bina sakinlerinin konforunu artırmak için sensörler, veri analitiği ve otomasyon kullanmaktadır (Asrın Grup, 2025).

- **IoT (Internet of Things) Tabanlı Sistemler:** Yangın algılama ve yönetim sistemlerinin akıllı teknolojilerle entegrasyonu.
- **Veri Analitiği ve Yapay Zeka:** Yangın riski değerlendirmeleri ve önceden tespit için veri analitiği ve yapay zekâ kullanımı

4. Kaçış Yolları ve Güvenli Alanlar

4.1. Kaçış Yolları ve Merdivenler

Yüksek binalardaki tahliye stratejileri, acil bir durumda insanların binalardan güvenli bir şekilde çıkabilmelerini sağlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu binaların yüksekliği, yangın veya başka bir acil durum halinde tahliyeyi zorlaştırır. Bu nedenle, etkili bir tahliye planının geliştirilmesi, binanın tasarımında ve işletilmesinde bir öncelik olmalıdır.

Yüksek binalardaki kaçış yolları ve merdivenler, bir yangın durumunda güvenli tahliyeyi sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu yolların düzenli olarak bakımının yapılması ve işlevsellik açısından test edilmesi önemlidir.

Yüksek binalarda yangın ve dumanın yayılmasını önlemek için geliştirilen tasarım sistemlerinden biri de basınçlı merdiven boşluklarının kullanılmasıdır. Merdiven boşluğunda atmosfer basıncından daha yüksek hava basıncı bulunması, dumanın bina sakinlerinin yangın kaçış yollarına dolmasını engeller. Pozitif basıncı korumak için merdiven boşluğuna açılan kapılar kapalı tutulmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır. Kamu binalarında acil durum güç sistemleri bulunmalıdır (Kılıç, 2003:61).

Birincil strateji, her kat için güvenli ve erişilebilir kaçış yolları sağlamaktır. Yangın merdivenleri, bina sakinlerinin güvenli bir şekilde inmesine olanak tanıyan kaçış yolları olmalıdır. Bu merdivenler yangın sırasında koridorlardan daha güvenlidir çünkü dumanın daha az yoğunlaştığı alanlardır. Yangın merdivenlerinin yeterli genişlikte olması ve her zaman açık tutulması acil bir durumda tahliyeyi hızlandıracaktır. Bu alanların aydınlatılması ve yönlendirme işaretleriyle donatılması da önemlidir.

Tahliye planlarına ek olarak, bina sakinleri ve çalışanlar için düzenli tatbikatlar kritik bir bileşendir. Bu tatbikatlar herkesin acil bir durumda ne yapacağını ve hangi çıkışları kullanacağını bilmesini sağlarken aynı zamanda olası engelleri tespit etme fırsatı da sunar. Tahliye sırasında insanların paniklemesini önlemek için hızlı ve sistematik bir yaklaşım geliştirmek herkesin güvenliğini sağlamanın etkili bir yoludur.

Son olarak, etkili bir acil durum iletişim sistemi kurmak da önemlidir. Acil durum uyarıları bina sakinlerini derhal bilgilendirmeli ve tahliye planlarının uygulanması konusunda rehberlik sağlamalıdır. Bireyleri bilgilendirmek ve sakin bir tahliye süreci sağlamak için sesli uyarılar, SMS veya uygulama bildirimleri gibi yöntemler kullanılmalıdır. Bu stratejilerin bir araya getirilmesi, yüksek binalarda acil durumların etkisini en aza indirmeye yardımcı olacaktır.

4.2. Güvenli Alanlar ve Toplanma Noktaları

Güvenli alanlar ve toplanma noktaları, acil durumlarda insanların güvenliğini sağlamak ve koordinasyonu kolaylaştırmak için belirlenmiş yerlerdir. Deprem, yangın, sel veya diğer acil durumlar gibi afetler sırasında paniği en aza indirmek ve insanların güvenli bir şekilde toplanabilmesini sağlamak için önceden planlanır ve belirlenir. Bununla birlikte, toplanma yerleri genellikle açık ve sağlam zeminli alanlardan seçilir ve kolay erişilebilir olacak şekilde tasarlanır. Yetkililer tarafından düzenli olarak güncellenen toplanma noktalarının tanıtımı ve bilinirliği, kriz zamanlarında etkin bir şekilde kullanılmalarını sağlar. Bu nedenle bireylerin mahallelerindeki güvenli alanlardan haberdar olmaları ve acil durum planlarına dahil etmeleri önemlidir. Ancak bu alanların yeterince geniş ve erişilebilir olması gerekmektedir.

5. Eğitim ve Tatbikatlar

5.1. Yangın Güvenliği Eğitim Programları

Bina sakinlerine ve personele yönelik düzenli yangın güvenliği eğitim programları, bir yangın durumunda ne yapmaları gerektiğini öğretir. Bu eğitim yangın güvenliği farkındalığını artırır ve acil durumlarda etkili bir müdahale sağlar.

İtfaiyecilerin olay yerine vardıklarında çevresel tehlikelerin farkında olmalarının önemi, hem bir olayın etkisini azaltmada hem de güvenli bir müdahale sağlamada kritik bir faktördür. İşte bu farkındalığın bu kadar önemli olmasının başlıca nedenleri:

a. Güvenlik ve Risk Yönetimi

- **Tehlikeli Madde Sızıntıları:** Yangın veya kaza durumlarında, çevredeki tehlikeli maddelerin sızması riski vardır. İtfaiyeciler, bu tür sızıntıları tespit ederek, uygun koruyucu önlemleri alabilir ve müdahale stratejilerini bu bilgilere göre planlayabilir.

- **Patlayıcı ve Yanıcı Malzemeler:** Yangın veya kaza yerinde patlayıcı veya yanıcı malzemeler bulunabilir. Çevresel risklerin farkında olmak, bu tehlikelerin etkilerini en aza indirmek için gereken önlemleri almayı sağlar.

b. Müdahale Etkinliği

- **Doğru Müdahale Yöntemleri:** Çevresel risklerin bilinmesi, itfaiyecilere olay yerindeki en uygun müdahale yöntemlerini seçme konusunda rehberlik eder. Örneğin, kimyasal sızıntılar varsa, su yerine uygun yangın söndürme ajanlarının kullanılması gerekebilir.

- **Yolların ve Erişim Noktalarının Belirlenmesi:** Çevresel riskler, olay yerine erişim yollarını etkileyebilir. İtfaiyeciler, bu riskleri değerlendirerek en güvenli yolları seçebilir ve hızlı bir şekilde müdahale edebilirler.

c. Sağlık ve Güvenlik

- **Personel Güvenliği:** İtfaiyeciler, çevresel riskleri değerlendirerek kendi sağlık ve güvenliklerini koruyabilir. Tehlikeli gazlar, kimyasallar veya diğer zararlı maddelerden korunmak için uygun kişisel koruyucu ekipman kullanılabilir.

- **Sahadaki Diğer Bireylerin Güvenliği:** Çevresel risklerin farkında olmak, olay yerindeki diğer kişiler, halk veya kurtarma ekiplerinin güvenliğini sağlamak için de önemlidir.

d. Çevresel Koruma

- **Ekosistem Koruma:** Yangın veya kaza yerindeki çevresel risklerin değerlendirilmesi, çevresel hasarın minimize edilmesine yardımcı olabilir. Örneğin, su kaynaklarının kirlenmesini önlemek için uygun önlemler alınabilir.

- **Doğal Kaynakların Korunması:** Doğal kaynaklar, özellikle su ve toprak gibi unsurlar, olay yerinde korunmalıdır. Çevresel riskler dikkate alınarak bu kaynakların korunmasına yönelik önlemler alınır.

5.2. Yangın Tatbikatları

Yangın tatbikatları, gerçek bir yangın durumunda tahliye prosedürlerini uygulamak için önemlidir. Bu tatbikatlar, personel ve sakinlerin acil durum yanıtlarını geliştirir.

➤ Yangın Eğitimi ve Tatbikatlar

- **Personel Eğitimi:** Bina çalışanlarının ve sakinlerinin yangın güvenliği eğitimleri.

- **Acil Durum Tatbikatları:** Düzenli olarak gerçekleştirilen tatbikatlar ve simülasyonlar.

SONUÇ

Yüksek binalarda yangın güvenliği, bina tasarımından aktif güvenlik sistemlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Uygulanan stratejiler ve teknolojik yenilikler bu yapıların güvenliğini artırabilir ve bir yangın durumunda etkili koruma sağlayabilir. Sürekli iyileştirme ve eğitim ile yüksek binalarda yangın güvenliğini artırmak için önemli adımlar atılabilir. Yüksek binalarda yangın güvenliği sadece yapısal tasarım ve malzeme seçimiyle değil, aynı zamanda etkili yönetim ve eğitimle de sağlanabilir. Yangın güvenliği standartlarına uyum, uygun malzeme seçimi, etkili algılama ve alarm sistemleri, güvenli kaçış yolları ve düzenli eğitim, yüksek binalarda yangın güvenliğinin iyileştirilmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Bu önlemler hem bina sakinlerinin hem de binaların güvenliğine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Yüksek binalarda, bina kullanıcılarının sayısının fazla olması, kat edilmesi gereken menzilin uzunluğu (dikey hareket) ve kaçış yollarının nitelik ve sayısı tüm binanın aynı anda tahliye edilebilmesini mümkün

kılmayabilir. Onun yerine, yüksek binalarda veya katların yangına karşı dirençli yapısal öğelerle (katlar, kapalı şaftlar vb.) ayırdığı bazı avlulu yapılarda en yaygın kullanılan kaçış yaklaşımı aşamalı kaçıştır (sıralı kaçış olarak da adlandırılır). Aşamalı boşaltmada, ilk tahliye edilecek kişiler yangından en çok etkilenen katta bulunanlar ve diğer katlarda tahliye kabiliyeti düşük olanlardır. Kalan katlar daha sonra, genellikle her seferinde iki kat olarak, aşamalı bir şekilde tahliye edilir. Böyle bir yaklaşım, korumalı merdivenlerin kapladığı alan açısından (tam tahliyeye kıyasla) önemli ekonomik kazançlar sağlar, ancak yine de bir dizi merdivenin sağlanmasını ve düzenli bakımını gerektirir.(Korgal, 2002: 162).

Modern mimarinin sadelik, işlevsellik, iç ve dış mekân ilişkisi, basit geometrik formlar, dışarıdan görünmeyen yapılaşma ve minimum maliyetle üretim gibi temel tasarım ilkeleri vardır. Daha da önemlisi, bu projeler oldukça büyük ölçekte ve genellikle toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde planlanır. Ancak günümüzde modern yaşamın mimarisi olarak nitelendirilen yapılar, ihtiyaç ve arzulara göre tasarlanmış, tekil, bütünden kopuk, bütüncül olmaktan ziyade kentsel tasarım şeklinde postmodern mekânların kolajından oluşmaktadır. Kent ve bina tasarımında görülen bu postmodern etki, piyasa odaklı olup kamusal ihtiyaçlardan ve dezavantajlı gruplardan ziyade sermaye sahibi grupların arzularına göre şekillenmektedir (Çelikbilek, 2017:100).

İtfaiyecilerin olay yerine vardıklarında çevresel risklerin farkında olmaları, hem olayın etkisini azaltmak hem de güvenli ve etkili bir müdahale sağlamak için çok önemlidir. Çevresel risklerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi hem personelin hem de çevrenin güvenliğini artırır ve olayların daha etkili bir şekilde yönetilmesini sağlar.

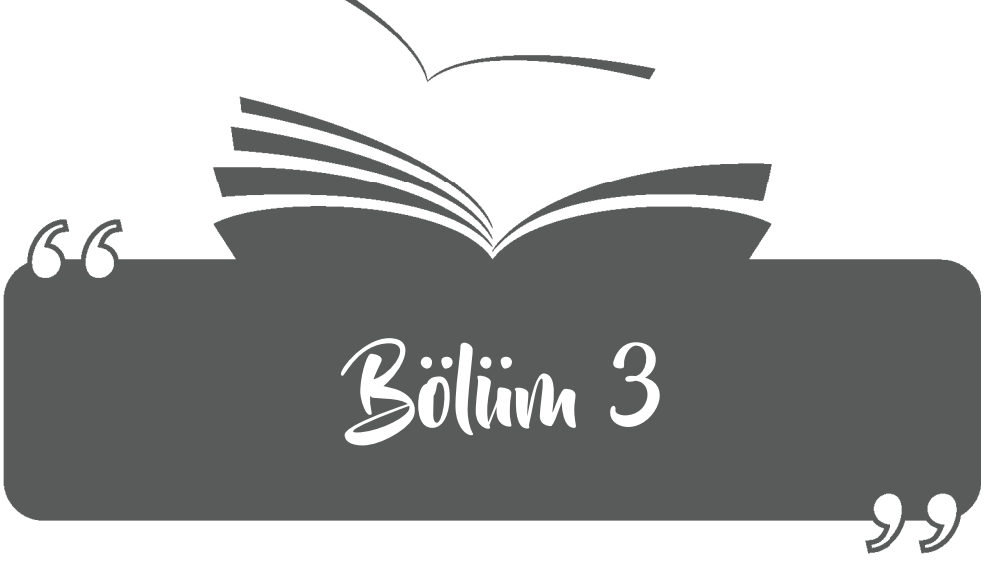
Yanıcı maddelerle çevrili olduğumuz bir ortamda yangın riski her zaman olacaktır. Önemli olan, yangını önlemek için gerekli önlemleri almak ve yangın çıkması halinde hazırlıklı olmaktır. Genel olarak, içinde yaşadığımız çevre birçok farklı nedenden dolayı yangın tehlikesi arz etmektedir. Can ve mal güvenliği için yangın risk durumunu iyi değerlendirmek, bu risklere uygun önlemleri alanında uzman kişilere tespit ettirmek ve gerekli önlemleri almak gerekir. Aksi takdirde yapılacak hazırlıklar etkin müdahaleye imkan vermeyecektir. Yangın güvenliği önlemleri, binaların tasarımından binanın kullanım koşullarına kadar tüm aşamaları kapsayan bir bütündür. Aktif önlemlerin yanı sıra pasif önlemlerin de yangınla mücadelede etkili olduğu unutulmamalıdır. Tüm yakıtlar, çevre koşulları, kullanıcılar ve söndürücüler tam olarak değerlendirilmelidir. Aksi takdirde seçilen söndürücü tipi uygun olmayabilir, kapasitesi düşük olabilir, yangını söndürse bile zarar verebilir, kullanıcı

için sorun yaratabilir vb. Sorunlar nedeniyle etkin müdahale mümkün olmayabilir.

Sonuç, ekonomik kayıp ve can kaybıdır. Yangın güvenliğine yatırım yapmak ölü bir yatırım gibi görünebilir. Ancak bu önlemlerin ve yangından korunma sistemlerinin yangın durumunda yaşamın ve mülkün korunmasına yönelik sigorta poliçesi olduğunu unutmamak önemlidir. İlk yatırım tesisinizi, mülkünüzü, binanızı ve hayatınızı uzun süre yangın riskinden koruyacak ve güvenliğinizi sağlayacaktır. İhtiyacınız olduğunda orada olacaktır. Etkili müdahalede en önemli faktörlerden biri eğitimidir. İtfaiyeciler ve halk asgari bilgilerle donatılmalı ve psikolojik olarak yangınla mücadeleye hazır hale getirilmelidir. Bilinçli yangınla mücadele kayıpları en aza indirecektir (Kılıç, 2003:68).

KAYNAKÇA

- Asrın Grup, 2025, Kentleşme ve Yüksek Binalar: Yoğun Nüfuslar için Tasarım, <https://asringrup.com/makaleler/kentlesme-ve-yukse-k-binalar-yogun-nufuslar-icin-tasarim>
- Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik (BYKHY), 007/12937 numaralı Bakanlar Kurulu kararı ile 19.12.2007 tarihli ve 26735 numaralı resmî gazetede yayınlanan.
- Çelikbilek, A. (2017). Modern kentlerin yaratılmış güzellik algısı: Türkiye'deki inşaat sektörünün modernizm pazarlaması üzerine bir inceleme, *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(1), 79-103.
- Demirel, F., Tavman G., & Yaman M. (2017). Gazi üniversitesi yeni mimarlık fakülte binasının "Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik" bağlamında incelenmesi. *Uluslararası Yangın ve Güvenlik Sempozyumu ve Sergisi (TÜYAK)*, İstanbul, 311-321.
- Erbıçer, E. (2017). Elektrik Mühendisliği, Yangın ve Patlayıcı Ortamlarda Güvenlik Standartlar, Yönetmelikler Uluslararası Yönergelerden, *EEC Entegre Bina Kontrol Sistemleri San. ve Tic. A.Ş.*, 462,
- Kılıç, M. (2003). Yapılarda Yangın Güvenliği ve Söndürme Sistemleri, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1).
- Korgal, D. (2002). Yüksek Binalarda Alınması Gereken Yangın Güvenliği Önlemlerinin Bykhy ve Diğer Yönetmelikler Yönünden İncelenmesi, *Uluslararası Katılımlı Yangın Sempozyumu, Karina Tasarım, Danışmanlık ve Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.*
- Radikal, 2020, İstanbul hızla Yükseliyor, "İstanbul hızla yükseliyor" Radikal 8 Eylül 2020 tarihinde kaynağından, <https://www.radikal.com.tr/>
- Sobha, 2023, Yüksek Bina- Tanım, Tasarım, Güvenlik ve Yatırım İçgörülerini, <https://www.sobha.com/blog/high-rise-building/>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik, Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi:27/11/2007 No: 2007/12937, Dayandığı Kanunun Tarihi: 9/6/1958 No: 7126, 14/2/1985 No: 3152, 13/12/1983 No: KHK/180, Yayınlandığı Resmî Gazetenin Tarihi: 19/12/2007 No: 26735.
- Vikipedi, 2024, Özgür Ansiklopedi, Türkiye'deki en yüksek binalar listesi.
- Yangın ve Güvenlik Koruma Sistemleri Dergisi, 2020, Binaların Yangından Korunması Hayat Kurtarır, Ekim 2020, 218.

ANTİK YUNAN EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

Hilal AL¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Fen Edebiyat- Tarih Bölümü Eskiçağ Anabilim Dalı hilal_7-a@hotmail.com

GİRİŞ

Tarihi sürece bakıldığında, her toplumun kendi düşünce sistemine, inançlarına ve bilgi birikimlerine ait bir dil yapısı oluşturdukları görmek mümkündür. (Demiriş, 2007, s. 104) Oluşturdukları bu dil yapısı zamanla yazı ile birleşerek günlük hayatta birçok alanda kullanılmaya başlamıştır ve bunlardan biri ise edebiyattır. Edebiyatı toplumun dışı vurumu gibi düşünebiliriz.

Yazarlar birçok alanda yazmaya başlamıştır; kimi kendini anlatmada kimi topluma ders verme ve toplumu geliştirmek için ya da tanrılara olan sevgisini gösterebilmek için, kimileri ise kendi ırkını devletini yüceltebilmek için edebiyatı tercih etmiştir.

Antik Yunan'a gelindiğinde ise tam olarak bir yazı dili oluşmamıştı. Bu durumu M.Ö. XIII. ve XII. Yüzyıllara bakıldığında denizcilik ve ticaret ile uğraşan Akhalar'ın, bir yazı sistemi olmaması ve Eski Yunan dilini kullanmalarından anlayabiliriz. Akhalardan sonra tarih sahnesine giren Fenikeliler'in Yunanlılarla ticaret ilişkisi kurduktan sonra, onlara kendi alfabelerini öğrettiklerini görmekteyiz. (Bilgin, 2004, s. 149) Yunanlılar ise Fenike alfabetesine sesli harfler ekleyerek, M.Ö. VIII. yüzyılda kendi alfabelerini oluşturmuşlardır. (Akurgal, 2019, s. 312) Buna bağlı olarak Antik Yunan edebiyatı, M.Ö. VIII. yüzyıldan M.S. VI. yüzyıla kadar uzanan dönemde gelişmiş ve büyük bir etki bırakmıştır. Bu dönemlerdeki Yunan edebiyatı, mitolojik ve kahramanlık hikâyelerini, şiirleri, oyunları ve felsefi metinleri içermektedir.

Antik Yunan edebiyatının en önemli örnekleri Homeros'un destanları olan İlyada ve Odyssea'dır. İlyada, Truva Savaşı'nı konu alırken, Odyssea ise Truva Savaşı sonrasında Odysseus'un maceralarını anlatmaktadır. Bu destanlar, Yunan mitolojisinin önemli kahramanlarını ve tanrılarını içerir ve kahramanlık, onur, aşk, macera gibi temaları işler.

İlerleyen bölümlerde bunları daha detaylı olarak inceleyeceğiz.

ŞİİR

Şiirin Antik Yunan'da hep ayrı bir yeri olmuştur. Antik Yunan şiiri, Batı edebiyatının temel taşlarından biri olup, epik, lirik ve dramatik şiir türlerinde önemli eserler ortaya koymuştur. Sözlü gelenekle şekillenen bu edebi tür, zamanla yazılı hale gelerek edebiyatın en güçlü anlatım biçimlerinden biri haline gelmiştir.

Epik şiirin en önemli temsilcisi, Homeros'tur. İlyada ve Odyssea, kahramanlık, kader ve insan iradesi gibi temaları işler ve Yunan mitolojisinin temelini oluşturan destanlardır. (Biber, 2006, s. 19) Antik Yunan

şiiirindeki gelişimi Homeros öncesi ve Homeros dönemi olarak incelenmektedir. Çünkü Homeros'un yazdığı eserler şiir dünyasına farklı bakış açısı katmış bu sebeple de dönemlere ayırabilecek niteliktedir.

Aristoteles, Homeros'un şiir üslubuna üstünlük ve eşsiz diksiyon niteliklerini atfetmiştir. Ona göre, Homeros arka planda kalarak ve karakterlerinin kendilerini açığa vurmalarına imkân sağlayarak, ozanlara güçlü etkiler yaratma yani yanılmatma sanatını öğretmiştir. (Aristoteles, 1987, s. 14)

Homeros'tan önce de şiirin var olduğu ancak bu şiirlerden günümüze ulaşan olmadığı söyleyebiliriz. Ancak biz bu dönemin şairlerinin çokça ön planda tutulduğunu da görmekteyiz. Homeros'tan önceki dönemde şiir çoğunlukla din ve gündelik hayat üzerineydi. Homeros kendinden önceki döneme ait kendilerine aoidos adı verilen iki kişiden bahsetmektedir. Bunlar Demodokos ve Phemios'tur. Genel olarak sarayla ilgili kişiler olduklarına, kahinler gibi tanrılardan esinlendiklerine, ünlü başarılarını övgüledikleri krallardan saygı gördüklerine değinilmiştir. Şiirlerinin konularını aldıkları mitoslar, bir ülkenin ya da güçlü hanedanların tarihiyle ilgidir. (Yonarsoy, 1991, s. 23-24)

Demodokos ve Phemios'tan başka öne çıkan diğeri isim Simonides'dir. Simonides en çok Pers Savaşları'na dair şiirleriyle tanınır ve adı bilinmeyen ve resmi olmayan bir şiir yarışmasını kazanarak öne çıkmıştır. Persler Yunanistan'a saldırdıklarında ve işgal ettiklerinde büyük ihtimalle, ki bunu şiirlerinden anlıyoruz, Atina'da olan şairin savaşta hayatını kaybedenler için yazdığı ağıtları, Yunan edebiyatının o dönemde herkes tarafından bilinen eserleri haline dönüşmüştür. (Pomeroy, 2020, s. 182)

Simonides ve yeğeni Bakkhylides sonrasında Sicilyalı Tiranları kullanmışlardır. Çünkü muhtemelen bu tiranların kültüre ve edebiyata olan ilgilerini biliyorlardı ki Sicilyalı Tiranlar bu konuda ün salmışlardı. Her iki şair de epinikia şarkıları olarak bilinen türde, yani Epinike ([atletik bir müsabaka] zaferi üzerine) şarkılarla ünlenmiştir ancak hiçbir zaman bu alanda en çok öne çıkan kişi Pindaros olmuştur. Pindaros Sicilyalı tiranların sarayında olduğu gibi, Yunanistan'ın dört bir yanındaki yüksek aristokratların gözdesi olmuştur. (Pomeroy, 2020, s. 183)

Şairin topluma bakışı Atina ve diğeri kentlerdeki demokratlarla taban tabana zıttı. Ona göre erdem soydan gelen bir nitelikti ve soy kavramına önem veriyordu. Kinayeli ve ağır bir dil kullandığı pek çok eseri, eski tip kahramanlığa son derece bağlı tutum ortaya koymaktadır ve erdemli ve şerefli ailelerin soyundan gelen insanların soylarının tanrısal atalara kadar uzandığı varsayımını kendisine ilke edinen bir mükemmellik esnasından güç almaktaydı. (Pomeroy, 2020, s. 184)

Birçok zafer şarkısı yazan yazar, bedensel beceriyi insanın tüm erdemleriyle bağdaştırma eğilimindeydi. Yaşanan başarıları tanrısal kanbağıyla ilişkilendirip konu edindiği kişilerin atalarının izini süren şair, şiirlerini tanrılar ve efsanevi kahramanlarla ilgili güçlü mitlerle süslemeyi başarmıştır. Mükemmeliyet kavramına dair kaygısı, eserlerine yüksek ve ilham verici bir nitelik kazandırmıştır.

Homeros dönemi şiirine gelindiğinde ise Homeros Antik Yunan'da çok saygı görmüş ve eserleri kaynak niteliğinde tutulmuştur ve Homeros yunanca basılan ilk önemli eser niteliğini görmüştür. (Yonarsoy, 1991, s. 25)Eserleri kendine has yazma şekli ve konunun işlenişi olarak da öne çıkmıştır. (İlyada ve Odysseia) O her ne kadar eski şiir geleneğini örnek alsada eserlerinde tamamen kendine has bir yöntem geliştirmiştir. Kendisinden önceki sözlü gelenekle dönemin gerektirdiği yazılı geleneği çok iyi harmanlamış ve kahramanlarını ustalıklarla işlemiştir. (Biber, 2006, s. 20)

Homeros; mümkün olduğu kadar az sayıda kelime ve dize ile bir olayı anlatmayı, bununla beraber bu olayları çevreleyen anlatımının canlı ve anlaşılabilir olmasını amaçlamaktadır. Homeros'un yaptığı benzetmelerde, tasvirlerinde olduğundan daha büyük ölçüde, insanların ruhunda ve canlıların yaşamlarında olup biten olaylara yönelik kuvvetli bir gözlem gücüne tanık olunmaktadır. (Biber, 2006, s. 21)

Ayrıca, Homeros'un sözlü ve yazılı geleneği çok iyi harmanladığından bahsetmiştik. Bunu da yazılı olan şiirlerindeki kişilerin doğrudan doğruya konuşmalarına büyük yer vermesinden anlayabiliriz. Bu duruma İlyada eserinden örnek verecek olursak:

“Hippolokhos'un ünlü oğlu karşılık verdi, dedi ki:

“Ulu canlı Tydeus'un oğlu, soyumu ne sorarsın?

Yapraklar gibidir insan soyu.

Bir yandan rüzgâr bakarsın onları döker yere,

bir yandan bakarsın bahar gelir,

yenilerini yetiştirir, yeşertir orman,

böylece soyların biri göçer, biri doğar.” (Homeros, 2019, s. 145)

dizelerini örnek verebiliriz.

Odysseia eserinden örnek verecek olursak:

*“Engine açıldık yeniden, yine yüreğimiz acı dolu.
Vardık töre bilmez, azgın Tepegözlerin iline,
onlar yalnız ölümsüz tanrılara güvenirler;
ne ekin ekerler elleriyle
ne de çift sürerler;
toprak ekilmeden, işlenmeden verir onlara her şeyi,
arpayı da, buğdayı da, asmayı da verir,
şarap sunan iri salkımları Zeus’un yağmuru şişirir.”* (Homeros,
odyessia, 2019, s. 107)

dizelerini örnek verebiliriz.

Homeros destanında altı birim ya da ayaktan oluşan vezin kullanmıştır. Her birim (ki bunun için Grekçe metron sözcüğü kullanılır; bir vezindir) ardından iki kısa hecenin (-- ‘ ‘) ya da iki uzun heceden (-) geldiği bir şiir ölçüsüdür. Uzun ya da kasa vezin; hecenin telaffuzu için gereken zamanı, hecelerin “miktar” ya da uzunla günü gösterir. Grek vezni, İngilizcenin aksine, vurgulu ve vurgusuz hece kalıpları ile belirtilmez. Homeros’tan sonra edebiyatta, daha sonra geliştirilen türler için yeni biçimlerin oluşturulduğunu görürüz. Mezar taşlarında, yazıtlarda ve epigramlarda beşli vezinin takip ettiği altılı vezinden oluşan ağıt tarzında yazılmış çift mısra kullanılmıştır. (Sowerby, 2012, s. 108)

Homeros’tan sonra bir başka önemli ismi Hesiodos’tur. Didaktik şiirin babası olarak kabul edilmiştir. Şiirleri “Theogonia “ ve “Erga kai Hemeraı “ adlı iki eserde toplanmıştır. Theogonia 1022 dizedir.

Dünyanın en başından yaradılışı; Uranos, Kronos ve Zeus’un egemenlik zamanları, Zeus’un Titan adını alan devlerle savaşı ve tanrılarla ilgili masallar anlatılmaktadır. Ayrıca, Olympos tanrılar sistemi üzerine toplu bir bakış denemesi yapılır. Erga kai Hemeraı, 828 dizeden oluşan öğretici bir şiirdir. Bu şiirde işlerin nasıl yapılması gerektiği (çiftçilik, bağcılık, ev yönetimi, ticaret, gemicilik) anlatılmakta, ayrıca bir köylü ve gemici takvimi verilmektedir. Şiir, masallarla ve özlü sözlerle yazılmıştır. (Yonarsoy, 1991, s. 27)

Hesiodos Homeros’tan farklı olarak şiire müzik anlayışını getirmiş ve şiirlerini müzik ritimlerine uygun olarak yazmıştır. Lirik şiir ise buradan gelmektedir. Şarkı ve danstan meydana gelmiş ve Antik Yunanda sıkça kullanılmıştır. (Şenlikler, kutlamalar, dini ayinler)

Şüphesiz ki Homeros ve Hesiodos’tan sonra pek çok şair ön plana çıkmıştır ancak çoğunun eserlerinin temelini bu iki şair oluşturmaktadır.

TRAGEDYA

Tragedyanın kökenleri ve hatta yakın geçmişi hakkında çok az şey bilinmektedir. Kelime olarak “Keçi şarkısı” anlamına gelmektedir. (Sowerby, 2012, s. 108)

Tragedya Antik Yunanda M.Ö. VI. Yüzyılın ortalarında yeni bir sanatsal biçim olarak ortaya çıkmıştır ve o zamandan günümüze hep tiyatro oyunu olarak nitelendirilmiştir. Bu tiyatro oyunu başlarda tanrı Dionysos onuruna düzenlenen bayram şenlikleridir. Onun onuruna koro eşliğinde oynanan oyunlardır. (Biber, 2006, s. 63)

Eski Yunan’da ilkbaharda Dionysos onuruna yapılan törenlerde köylüler, tanrının varlığını temsil etmek üzere, Satir ya da teke kıyafeti giyerler, ağıtlar okur ve yüksek sesli alaylar düzenlerlerdi. “Tragodos’lar muhtemelen, keçileri kişileştiren veya bir keçiyi ödül olarak kazanmak amacıyla dans yarışmasına katılan veya kurban edilen bir keçi etrafında dans eden bir koroyu temsil ediyordu.” (Yonarsoy, 1991, s. 59)

Tragedyanın ilk kaynağında koro başrolde yer almaktadır. Nietzsche’nin de Tragedya’nın Doğuşu adlı eserinde belirttiği gibi, “başlangıçta yalnız koro vardır.” (Nitzsche, 2001, s. 51) Koro, tragodia sözcüğünün ikinci bileşeni olan odia, yani şarkı ögesini temsil eden oyuncusudur. Aynı zamanda Yunan tragedyasının gelişimi ve süreç içinde tragedya yazarları tarafından ortaya konulan farklılığı da koronun tragedya içinde konumlanmasına ve koroya eklenen yeniliklere bağlı olmaktadır.

Koral lirikleri ve tiyatroları içeren şehir festivali mart ayında birkaç gün süren tanrının şerefine yapılan bir tören alayıyla başlardı, çünkü Peisistratos, akropolün güney doğu ucuna bir tapınak inşa ettirmişti. İlk dramaların agorada oynandığı bilinmektedir. Kendini şarkı söyleyen ve dans eden korodan, koronun lideriyle konuşmak üzere ayıran aktör/dramacı Thespis (adından ötürü Thespian’da denir) ile özleştirilen önemli bir ilerleme söz konusudur. Aristoteles, Aiskhylos’u ikinci aktörün ortaya çıkmasıyla, Sofokles’i ise üçüncü aktörle ilişkilendirir. Pers Savaşları’ndan kısa bir dönem önce Dionysia’larda komediler de sunulmaktaydı. Aiskhylos’un bugüne kadar gelen ilk oyununa kadar, Şehir Dionysia’s bir gün süren tören alayı, bunu takip eden on koroluk ditiramp yarışması, bir gün boyunca gösterisi yapılan komediler (sayı olarak beştir) ve sonrasında üç gün boyunca yarışma amaçlı oynanan tragedyalardan oluşuyordu. Her gün bir oyun yazarının üç tragedyası sergilenirdi. (Sowerby, 2012, s. 113)

Tragedyada olay örgüsüne gelecek olursak, antik çağ insanların tragedyasında kader olgusuyla ilgili son dönemde yapılan bütün düşünceler yüzeyseldir. Çünkü hiç kimse kaderinden kaçamaz ve bu sebeple kader

kavramı çok fazla tartışmaya açık bir konu değildir. Bu sebeple düşüncelerin yüzeysel olduğu kanısına varılır.

Ancak biz her ne kadar böyle düşünsekte dönem yazarlarının traged-yaları incelendiğinde kader olgusunu farklı türlerde işlemeye çalıştıkları görülür: korkunç haset ve intikam tanrılarının iradesiyle hemen hemen aynı anlama gelebilen kör zorunluluk; Oidipus'taki gibi, olaylar zincirinin önceki olaylara bağ olduğu şartlı zorunluluk ve öçlerin üst üste birikmesiyle kuşaktan kuşağa artan ataların suçu. (Aristoteles, 1987, s. 40)

Özellikle Sophokles'in oluşturduğu tragedya sanatı insanların karakterleriyle eylemlerini kaderle öyle bir karıştırır ki seyirciler bu kaderin kaçınılmazlığını ve mitin bir anlamda bizzat intikam aldığını anlarlar. Olaylar örgüsünü belirleyen kritik öge seyircinin uzun zamandır biline-gelen, gözle görülebilen alın yazısı, dış olay değildir, insanların sahip oldukları iç nitelik, karakterlerinin gelişme ve seyircinin kalbine dokunma tarzlarıdır. Oidipus, Kolonos'ta bayağı üzülmenecek haldedir, yine de bu durumu sayesinde yücelir; Prometheus yok olduğunda, Aias'ın da yaptığı gibi, seyircilerin bütün beğenisini toplar. Dünyevi şeyler ne kadar boş ve tehlikeli gelirse, tanrılar kimi zaman ne kadar kötü niyetli görünürse, ana karakterlerin nitelikleri o kadar büyük ve muhteşem görünür. (Burckhardt, 2020, s. 271)

Aiskhylos Agamemnon'unda her tür kabahati ve suçu Agamemnon'un üzerine yığıyordu, yine de Agamemnon'u üzen bunlar değildi. Klytaim-nestra için Iphigenia'nın ölümü bir bahanedir yalnızca ve Aigisthos ka-rada ve denizde kaybolan birçok Argoslunun intikamını almaz; ancak babasının intikamını aslında suçlu adamın oğlundan alabilir. Kısacası, Aiskhylos Agamemnon'u suçlu çıkarmaz. Çünkü onun asıl yapmak iste-diği insanların suçları değil tanrıların kader üzerindeki etkisi yani tan-rısal adalet ve benzersiz kader düşüncesini sağlam ve sarsılmaz biçimde vurgulamaktır. (Biber, 2006, s. 68)

Mesela diğer bir tragedya yazarı Sophokle ise Oidipus'u öfkeli ve hırslı yapmalıydı, öyle ki seyirciler onun kaderini katlanılabilir bulsunlar ama Oidipus'un kaderi de karakterinin bu niteliklerine bağlı değildir, tıpkı Antigone'nin kaderinin iflah olmamaya ve inatçı iradesine bağlı olmadığı gibi, Kreon onun moralini adamakıllı bozduktan sonra, bütün kibar yol-ları hor görmesine yol açmıştı. (Burckhardt, 2020, s. 272)

Daha sonraki dönemlerde tragedya yeni özellikler eklemek için farklı, alışlagelmişin dışında unsurlar kullanılmaya başlamışlardır. Euripides diyalogda ya da uzun konuşmalarda vicdani tartışmayı moda haline getirmişti. Bunların yanında akılcılığını da konu haline getirmiş ve insan-ları buna teşvik etmiştir. Öyle ki dönem insanları artık ölümsüzlük tan-

rısalık gibi hayalleri bırakıp gelecek ve akıllı düşüncesine yönelmişlerdir. (Nitzsche, 2001, s. 82)

4. yüzyılda retorik birden çok kez tragedyanın önünü açtı. Gorgias'ta Platon gibi ciddi eleştirilenler sadeleşme yolunda sadece nazım yeterli olacağı kanısına vardılar ve artık şairler tiyatrodaki hatip rolünü oynuyorlardı. Ve en sonunda, daha geç dönem tragedya yazarlarında bile bu retorik öge çokça kullanıldı bu konuda hem öncü olarak hem de üslup olarak Euripides'in benzeri yoktu.

Zaman içerisinde sürekli değişip gelişen tragedya çok daha fazla yaygınlaşmaya başladı. Öyle ki Attika'da oyuncular seyahat ederek Küçük ya da Kırsal Dionysia'da tragedya sahnelemişlerdir, Taç Üzerine söyleminden, özellikle 262. bölümden bunu öğreniyoruz. Zaman geçtikçe bu durum daha fazla ilerleyerek tiyatro binaları yapılmaya başlanıyor. 4. ve 3. yüzyıllarda Yunanlar pek çok tiyatro binası dikmiş olabileceği kaynaklarda belirtilmektedir. (Burckhardt, 2020, s. 289)

En başında tek kişinin oyunu ile başlayan tragedya zamanla 2,3 ve ardından daha fazla kişi ile oynanmaya başlamıştır ve oyuncular gittikçe ünlenmişleridir. Aristoteles döneminde aktörlerin yıldız olmaları, tanınan şairlerden daha yüksek sosyal güç veriyordu onlara. Ancak ne var ki her yükselişte bir problem olması kaçınılmazdı. Bir süre sonra bütün tragedya tek bir aktör oynamaya başlamıştı çünkü gezici oyuncular bulunamadığında merkezin dışındaki kentlere tragedya kanısı edindirmek için tek bir aktör gidiyordu ve büyük ihtimalle (kaynaklardan öyle anlaşılıyor) Attika'da eğitilmiş bir koro yoktu. Tek aktör rollerin birçok diyalogunu peş peşe söylüyordu, monodiyaller okuduğu neredeyse kesindi, çünkü izleyicilerin bunları, özellikle Euripides'ininkileri istediği ve koroların neredeyse kesinlikle bulunmadığı bilinmektedir. (Burckhardt, 2020, s. 290)

Bütün bu durumlara bakıldığında tragedya halkın kendi dilinde ve kültüründe oluşturduğu kendi düşüncelerini diğer insanlara yansıttığı ve tarih içerisinde sürekli değişip gelişen edebi bir tür olmuştur.

KOMEDYA

Daha önceki bölümde Tragedyayı incelemiştik. Tragedyanın zaman içerisinde gelişimi ile ona benzer ama farklı bir nevi alt dalı diyebileceğimiz türler ortaya çıkmıştır. Komedi de bunlardan bir tanesidir.

Aristoteles şöyle der: "Tragedya dithyrambos korosundan doğmuştur, verilen phallos şarkılarından." (Aristoteles, 1987, s. 18-19) O, aslında bu iki türünde temellerinin şiir ile atıldığına ancak şiire gelen ritim ile de

ozanların kendi tercihlerine göre bu iki dala ayrıldıklarını anlatmaktadır. Ayrıca kendisi tragedyaya oranla komedyanın daha fazla uğraş gerektirdiğini eklemektedir. (Aristoteles, 1987, s. 18)

İlk komedy türü Sicilya’da gelişmiştir. Komedy türünün oluşmasında Megaralılar ve Sicilyalıların katkıları büyük olmuştur. MÖ 570 yılına doğru Sossarion, Megara’da mısra halindeki ilk eseri yazmıştır. Sicilya’da ise kısa Megara farsı yerine daha uzun oyunlar yazılmış ve bu oyunlar bazı yazarlara tarafından geliştirilerek Sicilya komedyasını oluşturmuştur. Bu komedy türünden elimize hiçbir şey geçmemiştir, ama eski yazarlar bu komedy ozanları arasında Epikharmos’un adını vermişlerdir. (Aristoteles, 1987, s. 21) Epikharmos, komedyaya yeni bir biçim vermiş ve belirli bir konu getirmiştir. Oyunları felsefi ve ahlaki düşüncelere bakımından zengindir. Bu düşüncelerini çeşitli özdeyişlerle ifade etmiştir. Bir diğer komedy yazarı da Phormis’tir.

Komedy geleneğinin şekillenmesi konusunda ise çeşitli unsurlardan bahsedilmektedir. En çok üzerinde durulan unsur ise “komos”tur. “Komedy “ sözcüğünün kökeni olan “komos”, “cümbüş” (içkili eğlence) demektir. “Komos”, bolluk ve bereket tanrısı Dionisos (tragedyada da aynı tanrıdan bahsedilmişti) adına gerçekleştirilen bir ritüeldir. Müzik eşliğinde dans ederek, açık saçık ve hicivli sözleri olan şarkıları söyleyerek, izleyiciler arasındaki kişilere ya da Atina’nın önde gelen kişilerine alaycı bir tutumla sözler söyleyerek, şaklabanlık yaparak yol boyunca ilerleyen coşkulu “komos” koroları eğlencelerin vazgeçilmez parçası olmuştur. (Yüksel, 1990, s. 558)

Komedyalar üçlemeler halinde değil, tek oyunlar halinde oynanırdı. Koroda, Aiskhylos’un hazırladığı koronun iki katı, yani yirmi dört üye vardı. Koro, tragedyanın sakın ve kapalı danslarının aksine daha açık ve hırçın dans ederlerdi. Kimi zaman bu koro ikiye ayrılır, birbiriyle karşılıklı tartışarak oynardı, öyle ki seyircilere merak uyandırır ve görsel şölen sunarlardı. Ayrıca çeşitli hayvanların, hayali varlıkların ve tanrıların kostümlerini giyer onları taklit ederlerdi böylece diğer edebi eserlerden farklılıklarını ve özgünlüklerini ortaya koymuş oluyorlardı. (Sowerby, 2012, s. 134)

Son olarak ise Komedy uzun yıllar boyunca çok fazla süreçten geçmiştir. Bu süreç içerisinde de komedy önemli iki evreden geçmiştir. Bunlar: Eski Komedy ve Yeni Komedy adı verilen evrelerdir. Bu evreler birbirine Orta Komedy olarak adlandırılan bir geçiş dönemiyle bağlanır. Eski Komedy, Atina’nın Peloponnesos Savaşları’nda kesin yenilgiye uğradığı M.Ö. 405 yılında son bulur ve seksen iki yıllık bir dönemi kapsar. Yetmiş yıllık bir Orta Komedy sürecinden sonra, Büyük İskender’in

Yunan dünyasına hâkim olduğu M.Ö. 336 yılında, seksen altı yıl devam edecek olan Yeni Komedyaya evresi başlar. Komedyanın bu iki evresinde iki ayrı yüzyılın ve birbirinden başka iki dünyanın özellikleri yaşanmış, komedyaya içeriği ve biçimiyle her iki evrede de içinde bulunduğu dünyayı yansıtmıştır. (Yüksel, 1990, s. 557)

HİTABET VE DÜZYAZI

Düzyazı olgusu ortaya çıkana kadar şiir ve tiyatro gibi edebi türler ön plandaydı. Düz yazı bunların aksine herhangi bir vezin-uyak kullanma amacı gütmeksizin bir ölçüsü olmayan sadece dil kurallarına bağlı kalan bir yazı biçimidir.

Düzyazının başlangıcı, M.Ö. VI. yüzyıla dayanır. Logografların ve filozofların eserlerine dayanan bu dönemde en önemli logograf Hekataios'tur. Bununla birlikte, Yunan tarih yazımının Herodotos ile başladığı kabul edilir. Herodotos eserini yazarken logografların alıntılarında, kent arşivlerinden ve sözlü gelenekten yararlanmıştır. Herodotos'un dili yeni İyonik lehçedir. Yani bazı Attik ve Dorik öğeleri içeren Homerik şiirlerin etkisiyle oluşan bir dildir. (Yonarsoy, 1991, s. 85)

Herodot'un dışında Thukydides ve Platon da edebi niteliklerinden dolayı Grek düzyazısının ustaları olarak da kabul edilebilirler. Aristoteles'in günümüze kalan çalışmaları incelikten yoksundur, daha yetkin çalışmaları ise geriye kalmamıştır. Bu saydığımız kişiliklerden en çok Herodot sözlü gelenekle benzerlik taşıyan basit, bilinen bir tarzda yazmıştır. Aslında dili, "konuşma diliyle söz söyleme" (hitabet olarak da sayılabilir bu hususada değineceğiz) olarak tanımlanmıştır. (Sowerby, 2012, s. 139)

Herodot'tan sonra ise düzyazı denilince akla gelen diğer isim Thukydides'dir. Thukydides, olaylar hakkında doğru ve gerçekçi bilgi toplama-ya önem vermiştir. Ona göre tarihçinin ilk görevlerinden birinin olayları soruşturmak olduğunu savunur ve kendinden önceki tarihçileri bu konuda eleştirir. Olayların anlaşılması bakımından zorunlu olan her şeyi önceliklendirir ve özetler. Düzyazılarda önceliği her zaman sadelik ve anlaşılabilirliktir. Ayrıca Thukydides Attikalı ilk düzyazı yazarıdır. (Yonarsoy, 1991, s. 100)

Hitabet sanatı ise Antik Yunan yaşantısında, mahkemelerde (hukuki), mecliste (bilinçli) ve festival zamanlarında (gösterişli), uzun süre kullanılmıştır. Ancak hitabet üzerine bilimsel çalışmalar yapan sofistler ve yardımcıları, konuşma ve söylev yazma sanatını, öğrencilerini gelişen şehrin kamusal hayatı içerisinde daha düzenli ve güçlü olacak şekilde donatarak daha profesyonel bir seviyeye ulaştırmıştır. IV yüzyılda hitabet, Platon'un felsefe Akademisi ya da Aristoteles'in sonraki dönemlerde ku-

ruhan Lyceum'undan ziyade uygulamalı öğrenime yönelik okullarda çok önemli bir hale gelmiştir. Bu hususta antik dönem eleştirmenleri Thukydides'i över ve düzyazılarında kullandığı tarzıyla ilgili övgülerini sıkça dile getirirler. Onun kullandığı kelimeler, figürlerin çeşitliliği ve anlaşılabilirliği takdir edilesi bulurlar. (Sowerby, 2012, s. 141)

Hitabet çoğu zaman düzyazı ile özdeşleşmiştir çünkü her ikisi de ortak noktalara değinirler; anlaşılabilirlik ve sadelik.

SONUÇ

Antik Yunan edebiyatı, yalnızca Batı edebiyatının temelini atan bir disiplin değil, aynı zamanda insan düşüncesinin ve kültürel mirasın en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Mitolojik anlatılar, epik destanlar, lirik şiirler, trajediler, komedyalar ve tarih yazımı gibi farklı türlerde gelişen bu edebiyat, yalnızca sanatsal bir ifade aracı olmakla kalmamış, aynı zamanda Antik Yunan toplumunun dünya görüşünü, değer sistemlerini ve birey-toplum-tanrı ilişkisini de yansıtmıştır.

Homeros'un İlyada ve Odyssea destanları, Antik Yunan edebiyatının en önemli eserleri olarak kabul edilmekte olup, kahramanlık, onur, kader ve insan iradesi gibi temaları ele alarak, çağlar boyunca pek çok sanatçıyı, yazarı ve düşünürü etkilemiştir. Bu destanlar, yalnızca Yunan mitolojisini anlatan hikâyeler değil, aynı zamanda insan doğasının evrensel yönlerine dair derin gözlemler içeren eserlerdir.

Şiir alanında şairler, kahramanlık ve zafer üzerine yazdıkları lirik şiirlerle Antik Yunan kültürünün estetik ve etik değerlerini şekillendirmiştir. Lirik şiirin müzikle olan güçlü bağları, edebiyat ile diğer sanat formları arasındaki etkileşimi ortaya koyarak, Antik Yunan sanatının bütüncül yapısını gözler önüne sermektedir.

Tiyatronun gelişimi ise tragedya ve komedyalar türleriyle Antik Yunan edebiyatına yeni bir boyut kazandırmıştır. Aiskhylos, Sofokles ve Euripides, tragedyanın temel taşlarını oluşturarak, insan doğasının trajik yönlerini sahneye taşımış ve kader, ahlaki seçimler, tanrısal müdahale gibi konuları derinlemesine işlemiştir. Aristophanes, komedyalarıyla toplumsal eleştiriye mizahi bir dille sunarak, dönemin siyasi ve sosyal olaylarına ışık tutmuştur.

Bunun yanı sıra, Antik Yunan düzyazı geleneği de büyük bir gelişim göstermiştir. Herodotos ve Thukydides, tarih yazıcılığının temelini atarak, olayların anlatımında nesnellik ve analiz yöntemlerini geliştirmiştir. Platon ve Aristoteles gibi filozoflar, edebiyatın ve akılcılığın düşünsel boyutlarını ele alarak, mantık ve etik alanlarında önemli eserler vermiş-

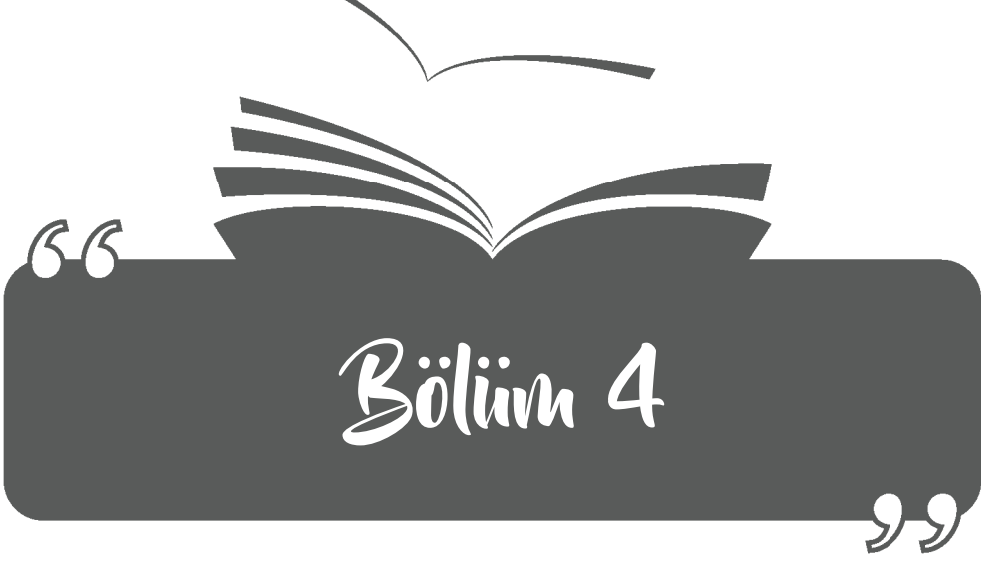
lerdir. Hitabet sanatı, özellikle sofistler ve dönemin büyük hatipleri aracılığıyla gelişerek, siyaset ve eğitim alanında büyük bir etki yaratmıştır.

Antik Yunan edebiyatı, yalnızca kendi döneminde değil, daha sonraki yüzyıllarda da büyük etkiler bırakmış ve Rönesans'tan günümüz edebiyatına kadar pek çok düşünsel akım ve sanatsal hareketi şekillendirmiştir. Tragedya, komedy ve epik anlatılar, modern edebiyat ve tiyatrunun temel taşları arasında yer almaktadır. Ayrıca, felsefi düzyazılar ve tarih yazıcılığı, günümüz akademik çalışmalarına ve bilimsel yönetime ilham kaynağı olmuştur.

Sonuç olarak, Antik Yunan edebiyatı, yalnızca geçmişin bir ürünü değil, aynı zamanda günümüz düşünce ve sanat anlayışına yön veren bir mirastır. Edebi türlerin gelişimi, toplumsal yapı ve birey-toplum ilişkisine dair sunduğu derinlikli bakış açısı, bu edebiyatın değerini arttırmaktadır. Antik Yunan edebiyatı üzerine yapılan akademik araştırmalar, modern dünyayı anlamlandırma sürecinde kritik bir role sahiptir ve gelecekte de bu mirasın daha derinlemesine incelenmesi, edebi ve felsefi düşüncenin gelişimine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, Ekrem, (2019), *Anadolu Kültür Tarihi*, Phoenix Yayınları, Ankara
- Aristoteles,(1987), *Poetika*, çev. İsmail TUNALI, Remzi Kitabevi, İstanbul
- BİBER, Burcu, (2006), *Mitos'tan Logos'a Geçiş Sürecinde Tragedya'nın Yeri ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Yüksek lisans Tezi, İstanbul,
- BİLGİN, Nahit, (2024), *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- BURCKHARDT, Jacob, (2020), *Yunan Kültürü Tarihi*, çev. Nur NİRVEN, Pinhan Yayınevi, İstanbul
- DEMİRİŞ, Bedia, "Antikçağ 'da Dil ve Gramer", DOĞU BATI, Sayı: 40, 2007
- HOMEROS, *İlyada*, (2019), çev. Azra ERHAT- A. KADİR, İş Bankası Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul
- HOMEROS, *Odysseia*, (2019), çev. Azra ERHAT- A. KADİR, İş Bankası Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul,2019
- NİETZSCHE, Friedrich, (2001), *Tragedyanın Doğuşu*, çev. İsmet Zeki EYÜBOĞLU, İş Bankası Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul
- POMEROY, Sarah B., (2020), *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, çev. Oğuz YARLIGAŞ, Alfa Yayınları, İstanbul
- SOWERBY, Robin, (2012), *Yunan Kültür, Tarihi*, çev. Özgür Umut HOŞAFÇI, İnkılap yayınevi, İstanbul
- YONARSOY, Kenan, (1991), *Grek Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- YÜKSEL, Aşegül, (1990), *Antik Yunan Tiyatrosunda Komedyanın Evreleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya fakültesi Dergisi, sayı: 33 (1-2), s. 557-569

**DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİNDE KÖTÜ RUH,
ŞEYTAN, İBLİS VE CİN**

Hülya ÇETİN¹

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/ Çanakkale/Türkiye hulyacetin@comu.edu.tr ORCID: 0009-0000-4930-1208

Giriş

Şeytan, İblis ve Cin Kavramlarının Etimolojisi

İlkçağ insanlarından bu yana gelmiş olan dini geleneklerde kötülükle özleştirilen fizik ötesi varlıklara; kötü ruh, şeytan, cin, devil, diabolos, demon, iblis, mara, ravana vb. isimler verilmiştir.

Etimolojik olarak şeytan; Arapça *ştn/şyt* köklerinden gelmekte olan *şaytān*, uzaklaştı manasındaki *şatane* fiilinden veyahut yandı anlamındaki *şâta* fiilinden geldiği belirtilmektedir. Çoğulu ise *şeyâtîndir*. İbranice ise *ştn* kökünden gelen iftira atan kandıran anlamındaki *şātān* sözcüğü ile ifade edilmektedir. Dil bilimciler kelimenin köken olarak Arapça olduğunu lakin teolojik anlamını Yahudi, Hıristiyan geleneğinden aldığını belirtirken bir diğer görüş ise tam tersi olarak Arapçaya İbraniceden geçtiğini ve İslam öncesi dönem de insanüstü metafizik bir varlık olarak lanse edildiğini, İslam sonrası dönem de ise bu iki anlamın birleştiğini savunmaktadırlar.

Etimolojik olarak iblis; Arapça *bls* kökünden yani *belese/eblese* fiilinden gelmektedir. Ümitsizlikten kaynaklı üzüntü anlamına gelmektedir. Ayrıca kandırıcı, hayırsız, zarara uğrayan manasına da gelmektedir. Eski Yunancada *diabolos/διάβολος* ise yanlışla yönelten, kandırıcı manasında kullanılmaktadır. Arapçaya da eski Yunancadan girdiği düşünülmektedir.

Etimolojik olarak cin; Arapça *cn* kökünden gelen *cenne* fiilinden türemiştir. *Cenne*, *yecünnü* anlam olarak örtülü, gizli, sakladı manasına gelmektedir. Aramice, İbranice *gyn* kökünden *gānāh*, *gānā* yani örtünme, gizlenme, kapanma fiili ile eş kökenlidir.

Kötü Ruh, Şeytan, İblis ve Cin İnanışının Dinsel Geleneklerdeki Yansımaları

Yazılı kayıtların olmadığı dönemlerle ilgili dini inanışlar genellikle var sayımsal olmaktadır. Sözlü gelenek olarak aktarılan inanışların ne tür ritüellerle ihtiva edildiğini, kurallarının ve inanış biçimlerinin nasıl olduğunu günümüze kadar gelen arkeolojik kalıntılarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu arkeolojik belgeler oldukça fazla olmasına rağmen, bir o kadar da tarih öncesi insanların dinleri hakkında muğlak kalmaktadır.

Tarih öncesi insanın bırakmış olduğu mağara resimleri ve kemik parçalarından anlaşılacağı üzere hayvanlara insanüstü özellikler atfettileri düşünülmektedir. Bu resim ve kemiklerden yola çıkarak hayvanların ruhlarının ve doğal olarak insanların ruhlarının bu dünyada kaldığına ve diğer canlı ve eşyalara geçiş yaptığına inanıldığı düşünülmektedir. Özel-

likle hayvan ruhlarının insanların bedenine girerek onlarla bir bağ kurduğunu düşündükleri varsayılmıştır. Böylece onları bir totem veya tabu olarak kullanmışlardır. Bulunan kemik parçalarına bir kutsiyet atfettikleri aşikâr olan atalarımızın bunları yanlarında taşıyarak ve özellikle kafa kemiklerini aşı boyalarıyla boyamalarından onların ruhlarını olası bir göç durumunda yanlarında götürmeleri gerektiği inancına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bulunan mezarlarda insan ve hayvan kemiklerinin birlikte gömüldüğü, ölü gömme ritüelleri hakkında fikir elde edebileceğimiz kalıntılar mevcuttur. Buna en iyi örnek olarak ise Özbekistan'da ki Teşiktaş'ta bulunan dağ keçisi boynuzlarıyla gömülü buluna çocuk cesedir.

Tarih öncesi insan olan atalarımız ölümden sonra bir yaşam olgusunu kafasında kurgularken gördüğü düşlerden yararlanmış olma ihtimali söz konusudur. Zira ölen kişinin rüyada görülmesi onun başka bir şekilde hala var olduğu inancını doğurmuş olabilir. Bundan mütevellit ölen insanların ruhlarının dünyada kaldığı inancının yaygın olduğu düşünülmektedir. Onlarla iletişim kurabilen esrime halinde bir dini figür kurgulamışlardır. Bu esrime halindeki dini figür yani şaman ruhların ne istediğini, iyi mi yoksa kötü niyetli mi olduklarını belirtmektedir. İyi olan ruhlardan av, sağlık ve gelecekte bilgi gibi yardımlar dilenirken, kötü olan ruhlardan sakınmak ve klanı korumak onların görevidir. Ruhları iyi ve kötü ruhlardan olarak ikiye ayırdıkları görülmektedir.

Animizm, yani her şeyin bir ruha sahip olduğu inancı tarih öncesi insanın inanç yapısını oluşturmaktadır. Bu inanca göre ölen atalarının ruhlarının diğer yaşayan insanların arasında dolaştığı inancı hakimdir. Ruhların yaptıkları icraatlar onların iyi veya kötü olmalarında etkilidir. Bundan dolayıdır ki kötü ruhların öfkesini dindirmek ve onların kötülük, hastalık ve başlarına musibetler göndermelerini engellemek için kurbanlar kesilir, adaklar adanır, onlar için avlanılır ve kötü ruhlara sunulurken bunlardan kurtulmaya çalışılmıştır.

İlerleyen zamanda ise bu inanışlar evirilerek iyi ruhların tanrısal, kötü ruhların ise şeytan ve cin gibi varlıklara dönüşmesine neden olmuştur.

Türk Mitolojisinde Kötü Ruh, Şeytan

Türk milleti köklü ve köklü o kadar da zengin bir tarihe sahiptir, mitolojisi de bu köklü tarihin birikimleriyle ve diğer milletlerin kültürleriyle etkileşim halinde olması hasebiyle geniş bir kozmogoniye sahiptir. Kötü ve iyi ayrımı yaradılış mitinde kendini göstermeye başlamıştır. Şeytanı karşılayabilecek ruhsal güç olarak Erlik Han karşımıza çıkmaktadır. İyi olarak tasvir edilen ise Ülgen'dir.

Yaratıcı bir ruh veyahut Tanrı olarak lanse edilen Ülgen, yeryüzünü yaratmak ister ve Erlik Han'a kendisine nehir dibinden biraz çamur getirmesi için görev verir. Erlik Han ise ağzına bu çamurdan alıp saklayarak Ülgen'e bunu verince, Ülgen'de yeryüzünü yaratır lakin Erlik Han'ın ağzındaki çamur sürekli büyüyerek onun nefes almasını zorlaştırır ve Ülgen bunu fark edince onun tükürmesini sağlar. Böylece yeryüzünde tepeler ve dağlar oluşmaya başlar. (Durmuş, 2022) Ülgen bunun üzerine Erlik Han'ı kötü ilan eder ve Ülgen kendinden günahlarını saklayanları da Erlik Han'ın yoldaşı olduğunu ve fenalık yapan kötü insanlar olarak ilan eder. Gök Tengri olan Ülgen gökyüzünü on yedi kat yaratmışken, yeraltını da on dört kat olarak inşa etmiştir. Bütün canlılar bu ikisi arasında hayatlarını yaşamaktadırlar. Erlik Han böylece yer altı dünyasının kötü tanrısı olmuştur. Yer altında kendine yeni bir dünya inşa etmek için çekiç, örs ve körük kullanmıştır. Dünyada ve evrende zuhur eden bütün kötülüklerin müsebbibi Erlik Han olarak görülmüştür.

Ülgen insanı yaratırken de çamuru kullanır ve insana çok güzel bir şekil verir. Ona ruh bulabilmek için gökyüzüne çıktığında ise Erlik Han bunu kıskanır ve insan suretli çamura tükürüp onu tahrip eder. Ülgen geldiğinde bunu görüp üzülmür ve tahrip olan insanın çirkinliğini iç kısmına geçirip tekrar şekillendirip ruh verir. Zaman zaman insanın içinin kötülüğü ortaya çıkar ve kötülük yapıp Erlik Han'a yoldaş olur. (Aydın, 2018)

Pek çok yerde iyi ve kötü ruhların bulunmasıyla ilgili inanışları olan Türkler, kötü ruhlardan korunmak için şamanlardan yardım istemişlerdir. Şamanlar da kötü ruhları dizginlemek için kurban kesip, sunular taktim etmişlerdir. Türklerin Şamanizm inancına göre kötü ruhlar başka bir insanın bedenine girip onu hasta etmektedir. Şamanlar bu kötü ruhlarla konuşup onu o bedenden çıkmaya ikna etmeye çalışırlar. Bu kötü ruh, şeytan olarak görülen varlıklara *aza*, *kara nemeler*, *yek*, *abası*, *albastı* gibi isimler verilmiştir. Bunlar arasından en dikkat çekici olan ise albastıdır. Albastı loğusa kadınlara musallat olan ve kadınları hasta yapan kötü bir ruh olarak günümüze kadar sirayet etmiştir. Yine halk nezdinde devam eden bir diğer kötü ruh ise *karabasan*'dir.

Türk mitolojisinin önemli ölçüde İran Mitolojisinden etkilendiği bilinmektedir. Özellikle Gök Tengri olan yaratıcı Ülgen'in yardımcısıyken kötülüğün sembolü olan Erlik Han'ın hikâyesi Zerdüştilik inancındaki Hürmüz ve Ehrimen yani iyilik ve kötülüğün tanrılarına öykünerek gelişmeye başladığı görülmektedir. İlk başlarda dikotomik yani bir parçanın bölünmesi şeklinde olan bu yapı düalist bir yapıya yani birbirinden bağımsız olarak varlıklarını sürdürdükleri şekilde evrilmiştir.

Mezopotamya Kültür Havzası'nda Kötü Ruh, Şeytan, Cin

Sümer, Babil ve Asur mitleri hem buldukları coğrafya ve birbiri ardı sıra kurulmaları itibarıyla hemen hemen aynı mitoslara sahiptirler. Bu mitoslarda genellikle isimler değişir ve her millet için önemli olan baş tanrı farklılaşır.

Sümer yaratılış destanında baş tanrı Enlil ve Enki yani Ea olarak adlandırılan tanrı ön plandadır. Antropomorfik özellikler gösteren bu tanrılar panteonu yedi yazgılardan sorumlu tanrı ile elli tane de büyük tanrılar olacak şekilde ve krallık sistemine sahipmiş gibi bir hiyerarşik düzende tasvir edilmişlerdir. Enlil, Enki ve bereket ve aşk tanrıçası olan İnanna yedi büyük tanrılar sınıfındadır. Enki yeryüzünden sorumlu olan tanrıdır ve Enlil'in isteklerini yerine getirirken onu dinlemediği zamanlarda olmuştur. Bundan dolayıdır ki hem kötülüklerin yaratıcısı hem de kurnaz bir tanrı olarak da lanse edilir. Bu kötülük saf bir kötülük şeklinde değildir, antropomorfik özelliklerinden dolayı bu tanrılar hem iyi hem kötü tarafları olan tanrılardır.

Ninurta ve Anzu mitinde ise kötülüğe, kötü ruha bir örnek olarak anlatı mevcuttur. Anzu denilen yaratık tuhaf şekliyle güçlü kuvvetli görüntüsüyle Enki'nin dikkatini çeker ve onu Enlil'e över. Enlil'de böylece Anzu'yu kutsal eşyaları ve kendisini koruması için görevlendirir. Anzu ise bu görevi hemen kabul eder çünkü niyeti Tup Şimati(kader levhası)'yi almaktır. Enlil'in banyo yaptığı bir anda Tup Şimatiyi ve Agû Belati(-tanrıların kralına ait taç)'yi çalarak kaçır ve tüm dünyaya bir kaos ve kötülük yayılmaya başlar. Anzu kendini kader tayin edici ve tanrıların kralı ilan eder. Bunun üzerine tanrılar Ninurta adlı kahramanı Anzu'yu öldürmesi için görevlendirirler ve böylece tekrar kutsal eşyalar tanrıların kralı Enlil'e geçer. Dünya normal düzenine kavuşur. (Şanlı, Ninurta ve Anzu, 2020)

Bir diğer Sümer miti olan İnanna'nın yer atına inişini anlatan tabletlerde ise şunlardan bahsetmektedir. Bereket ve aşk tanrısı İnanna çoban tanrısı Dumuzi ile evlidir. Ereşkigal İnanna'nın kız kardeşidir ve yer altı dünyasının kraliçe tanrısıdır. İnanna kız kardeşini ziyaret için yer altı dünyasına iner. Ereşkigal ise bunu yanlış anlayıp yer altını ele geçireceğini düşünüp onun yeryüzüne çıkmasını engellemek için öldürür. Bunu duyan diğer tanrılar yasa boğulur ve çuvaldan yapılmış kıyafet giyerler. Tanrı Enki tırnak arasındaki kirlerden iki tane cin yaratır ve bunlara yaşam yemeği ve yaşam suyu verip İnanna'ya içirmelerini söyleyip yer altı dünyasına onları gönderir. Bu iki cin kötücül oldukları için yer altına rahatlıkla inebilirler. Yiyecek ve içeceğin üstüne dökülmesiyle İnanna canlanır, ama yerine geçecek birini bulması gerekir yer altı dünyasında

yaşaması için. Yeryüzüne yer altında görevli olan kötücül cinlerle çıkarak yerine geçecek birini aramaya başlar. Kocasının yokluğunda normal hayatına devam ettiğini görünce cinlere onu almalarını söyler. Böylece çoban tanrısı Dumuzi yer altı dünyasına götürülür. Altı ay yer altında altı ay yerüstünde olacak şekilde bir döngü şeklinde yaşamını sürdürür. İnanna ile buluşmaları kutsal gün olarak kutlanır. (Kramer, 2020)

Mezopotamya havzasındaki bu inanışlar birbirini etkilemiş ve aynı mitlere inanmışlardır farklı isimlerle anılsa da ortak bir havuzdan beslenmişlerdir. Antik Ortadoğu'da insanların ilişki içinde oldukları en fazla tür ise ölülerinin ruhlarıdır. Bunlara *utukku* denir. Utukkular iyi veyahut kötücül özellikler gösterebilirken *Ekimmu/Edimmu* denilen sadece kötücül olan ruhlarda mevcuttur. Bunlar genellikle kızgındırlar ve simge olarak baykuşla gösterilmişlerdir. (Demirci, 2019) Bir diğer kötü varlık ise vampir özelliği gösteren aslan başlı *Labatu*'dur. Kış ve rüzgarın hakimi olan *Pazuzu* ise arada iyi olan kötücül bir cindir.

Bütün bu kötücül varlıklar sadece musallat olmak için yaratılmamıştır. Asur'lulara göre Tanrılar insanları cezalandırmak için yani onlara hastalıklar, musibetler vermek niyetiyle bu demonik varlıkları kullanmışlardır.

Mitlerden de anlaşılacağı üzere Mezopotamya Mitolojisi'nde yer üstünde olan kötücül ruhlar ve cinlerle beraber yer altında cin dedikleri kötücül varlıklar da görülmektedir. Yine başka bir mitte Kur şehrinin yer altında olduğu bilinen ejderhaya karşı verilen mücadele sonucunda yer ve göğün ayrıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca bu ejderha yılanla özdeşleştirilip şeytani bir özellik verilmiştir.

İran Mitleri ve Zerdüştilikte Şeytan ve Cin

İran mitleri henüz İran, Hint milletlerinin ayrılmadığı İndo-İranean dönemlerde oluşmaya başlar ve İran mitleri, Hint kültüründen fazlasıyla etkilenmiştir. Özellikle Avestâ, Hint Rîg Vedâ'larından esintiler taşımaktadır.

Zerdüşterin kutsal kitabı Avestâ'nın Yaşt bölümünde, Peygamber Zerdüş öncesi dönemler ilgili İran pagan mitleri yer almaktadır. Hint-Avrupa ırkı olan Âryâların İran coğrafyasına göç etmeleri ile mitleri başlamaktadır.

Peygamber Zerdüş ilkelerini yaydığı dönemde monoteist bir tanrı inancı hakimken Zerdüş'ten sonraki dönemlerde kötülük problemi ön plana çıkmaya başlayınca kötülük yayan bir tanrıya ihtiyaç duymuşlardır. İyi olan tanrı karşısında kötülük ve yıkım yaratan bir tanrının sonsuz mücadelesi ortaya çıkar. İyiliğin tanrısı *AhuraMazda/Hürmüz* isimleriyle

belirtilir ve iyilik, güzellik, aydınlık sahibi olan yaratıcı tanrıdır. Ahuramazda'nın karşıtı olan kötücül varlık ise *Ehrimen/Angramainyu/Ahriman* olarak adlandırılır. Kötülüğün, şerrin, karanlığın temsilcisidir. Ahuramazda ne yaratırsa Ehrimen de onun tam tersi karşıtını yaratır. İyiler Zerdüş'tün dinini kabul edenler onun sancağı altında toplananlar olarak görülürken, kötüler ise Zerdüş'tün dinini ret edenler ve Ehrimen'in ardından gidenler olarak söylenir. Günümüzde ki demonik kötücül anlayışın tarih sahnesine çıktığı dönem olması hasebiyle de önemlidir.

Avesta'nın Gatha bölümünde Zerdüş şeytanlardan kötülerden bahsetmektedir. Şeytanları övenleri onların tıynetinden geldiğini belirtir. Yine Yasna bölümünün otuz ikinci kısmındaki pasajlarda iyi düşüncelerde olmayanları, yalancıları, kendini beğenmişleri ve kötü işler yapanları şeytanın yoldaşları olarak ifade etmiştir. (Avesta, 2024) Gatha'larda şeytanın insanı etkisi altında bırakarak onun iyi düşüncelerden, Ahuramazda'nın emir ve isteklerinden ayrıca önemli ayinlerden uzaklaştırarak kendine dost edindiğini ve böylece insanı sonsuz cennet ve iyiliklerden mahrum olmasını sağlamıştır. Zerdüş bu şeytanlardan korunmanın yolunu ise Avesta'yı okumak olduğunu belirtir. Avesta okunarak bu şeytanların felakete uğrayacağını ve pek çoğunun ise öleceğini söylemiştir. Zerdüş şeytan ve kötücül cinlerle pek çok defa mücadele etmiş ve Ahuramazda'ya olan inancı sayesinde üstesinden gelmiştir. Kendi takipçilerinin de hayatları boyunca şeytanlarla mücadele edeceğini ve şeytanı yenmeleri sayesinde kurtuluşa ereceklerini belirtmiştir.

Ayrıca Zerdüş *Druj* denilen ve insanı aldatmak için var olan kötücül cinlerden de bahsetmektedir. Bunların insanları kandıran ve kötülüğe çeken yaratıklar olduğunu, Ahuramazda'nın adalet sancağı altında insanların toplanmasını engellediğini belirtir. İnsanların iyi seçimler yaparak selamete ulaşacakları konusunda telkinler verir.

Tarihte ilk kez iyi tam olarak iyiyken kötü de tam bir kötüdür. Zerdüş şeytani bilimi yaratmış ilk kişi olarak karşımıza çıkar. (Messadie, 2016) İnsanın özgür iradesine de dikkat çeken bir inanış olarak dikkat çekmektedir.

ÜÇ SEMAVÎ DİNDE ŞEYTAN, İBLİS, CİN

Yahudilikte Şeytan İnancı

İbrani mitleri Mezopotamya mitleriyle kaynaşmış bir şekilde oluşmuştur. İlk olarak tek tanrılı bir din ortaya çıkmış ve seçilmiş halk öğretisi oluşmaya başlamıştır. Hz. Musa'nın Mısır'da soydaşlarını firavunun zulmünden kurtarıp vaat edilmiş topraklara götürmeye çalışmasıyla da

resmiyete kavuşmuştur. Hz. Musa'ya inen on emir sonraları eklemeler yapılarak bir yasa kitabı yani Tora/Tevrat oluşturulmuştur.

Kutsal kitaplarında gündelik yaşama dair yapılması gereken ayinler, yasaklar, kutsal günler, adaklar ve yapılaş şekilleri en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Bunun yanında şeytan figürü ise kutsal metinlerde sadece iki yerde geçmektedir. Tevrat'ın Tekvin bölümünde kötücül olan yaratıktan bahsedilir. Bu kelime *satan(iblis)* yani İbranicede düşman manasına gelecek şekilde tezahür edilmiştir. Şeytan kötücül yaratık mitinin Zerdüştlükten geldiği düşünülmektedir. Kavram olarak Yahudiler iblisi, şeytan olarak değil onun bir yansıması olarak kabul etmişlerdir. Şeytan kötücül bir varlık olsa da mutlak bir kötü değil de Tanrı'nın amaçları doğrultusunda kendisine verilen rolü oynamaktadır inancı hakimdir. (Halis, 2009) Yahudiler şeytani da bir melek olarak düşünürler ve melekler gibi şeytanda tanrının bir kulu ve hizmetkarıdır.

Şeytan yaratıcının baş düşmanı olarak görülür ve onun iyiliklerini bozmaya çalışarak, insanı da tanrıya isyan etmeye teşvik etmektedir. Hatta tanrıya bile insanları deneme fikrini veren şeytandır. İnsanların özgürce seçim yapmalarını sağlamaktadır. Yahudi düşüncesinde bu şeytana Mustema, Mastema, Aşmodeus, Samael gibi isimlerle de adlandırılmaktadır.

Şeytan Hz. Davut'u ayartarak Yahudilerin toplam sayısını öğrenebilmek için nüfus sayımı yapmasını telkinle ona müdahale etmiştir. Aynı şekilde Hz. Eyüp'e çeşitli sıkıntılar vererek onu zor duruma sokarak onun Tanrıya isyan etmesine müdahil olmuştur. Yakup peygamber ile gürleşen kişinin Tanrı ya da Melek olduğunu belirten metinlerin yanında Yahudi inancında Yakup'un karşısındaki kişinin Esav'ın koruyucu meleği Samael olduğu söylenmektedir. Bu gürleşin insanlığın evveliyatından beri devam eden iyilik ve kötülüğün savaşı olarak temsil edilmektedir. (Tural, Aralık 2019)

Adem ve Havva'nın cennetten kovulma hikayesinde ise Havva'yı kandıran yaratığın şeytan değil de yılan olması şaşırtıcıdır. Bu yılan figürünün seçilmesi arkaik dönemden kalma inanışlardan geldiği içindir. Yılan düzenbaz, oyun bozucu olarak görüldüğü için seçilmiş olduğu aşikârdır. Bu olaydan sonra her üçü de cezalandırılır.

Lilith hikâyesinde ise Âdem'e eş olarak yaratılan Lilith, Âdem'in üstünlüğünü kabul etmeyerek onu terk edip dünyaya gelir ve Kızıldeniz'le birleşir sonucunda ifritleri doğurur. Bunun nihayetinde ise Lilith cezalandırılır ve her gün ifrit olan çocukları öldürülür. Kinle dolan Lilith insan çocuklarına, kadınlara ve erkelere musallat olur. İnsan olan bu kadın sonrasında kötücül bir yaratık yani şeytani bir mahiyete sahip olur.

Hıristiyanlıkta Şeytan İnancı

Hız. İsa öğretisini yaymaya başladıktan sonra Roma'lı paganların dikkatini ve tepkisini çekip çarmıha gerilip öldürülünce öğretilerini havarileri yaymaya devam eder. Bunlardan en önemlisi ve Hıristiyanlığı dönüştüren Aziz Palus'tur. Hıristiyanlığı temellerinden değiştirmiştir. İlerleyen zamanlarda hem azizlerin hem de din görevlilerin kutsal kitap olan İncil'e eklemeler yapmalarından dolayı yüzlerce farklı İncil ortaya çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki her İncil anlatısı diğerinden farklılık göstermektedir.

Kötülük problemini en keskin şekilde ele alan Hıristiyanlık şeytan figürünü Hız. İsa'nın tam olarak karşıtı şeklinde tasavvur eder. Helenistik gelenek ve Yahudilik inanışının sentezi durumdadır kötülük ve şeytan anlayışı. Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlık da şeytanı bir melek olarak görür. Tek fark ise Musevilikte insanın düşüşüne neden olan şeytan Hıristiyanlıkta düşmüş bir melek olarak görülür.

Şeytan demonlar ordusunun komutanı, kötülüğün ilkesi, düşmüş bir varlık olarak tasvir edilir. İncil'de şeytana pek çok isim verilmiştir. Çoğunlukla İblis, Beelzeboul, Belial, suçlayıcı, demonların prensi olarak adlandırılmıştır.

Yahudiliğin tersine Hıristiyanlıkta ana merkezde yer alır. İsa'nın takipçilerini koruduğu kişi, Tanrı'nın baş düşmanı şeytanın ta kendisidir.

Âdem'le Havva kıssasında ise şeytan Havva'yı kandırarak ilk günahı insanlığa işletmiştir. Dünya'ya sürgüne gelen Havva ve Âdem'in soyu kötülüğü, iyiliğe tercih ederek Tanrı'nın yarattığı kusursuz dünyayı kusurlu bir hale getirerek kötülüğün yayılmasına yardım etmiştir. Demonların ve yanlış tercih yapan insanların yardımıyla şeytan bu dünyaya hakim olmuştur. İsa'nın kurduğu Tanrı'nın krallığı ve Şeytanın savaşı İncil'in en önemli konularındandır. Tanrı krallığı şeytanı yenip kurtuluşu sağlayacaktır. Ayrıca Âdem ve Havva'nın ilk günahının bedelini ödeyen İsa, insanlığın şeytan karşısında ki yenilgisinden dolayı bir nevi onurunu kurtarmıştır. Hıristiyanlıkta insanlığın kurtuluşu için bir kefarete olarak görülür bu düşünce.

İsa'nın şeytanla karşılaşım onun telkinlerine uymayarak geçtiği sınanmalar kutsal kitaplarında farklı farklı şekilde anlatılsa da ortak nokta İsa'nın şeytana yenilmemesidir. Böylece insanoğlunun şeytan karşısında üstünlüğü vurgulanır. Şeytan ile İsa anlatıları şu şekildedir, isa vaftiz olduktan sonraki süreçte şeytan onun ilahi olan kutsal görevinden uzaklaştırmak için elinden geleni yapar. İsa kırk gün oruç tutarken şeytan İsa'ya gelip tanrının oğlu olduğu için taşları ekme yapıp yiyebileceğini

söyleyerek onu kandırmaya çalışır ama İsa her şeyin ekmek yemek değil de tanrının sözü olduğunu belirtir. Diğer bir sınaması ise İsa'yı tapınağa çıkarıp tanrının oğluydu atla şeklindeki telkinidir. İsa bunu yapmayınca büyük ve yüksek bir dağa çıkarıp dünyayı göstermiş ve hepsini İsa'ya verebileceğini eğer ona taparsa hepsinin sahibi olabileceğini belirtir ve İsa ise sadece Tanrıya tapacağını belirtir.

İsa'yı kandırmaya çalışırken şeytan, her hangi bir baskı yapmadan onu psikolojik olarak etkileyip zihninde soru işaretleri bırakmak istemiştir. (Tunç, 2022)

Hıristiyanlıkta da diğer dinlerde olduğu gibi şeytanın hastalık yaptığı, insanlara musibetler gönderdiği, insanı yollan çıkarıp isyana sürükleyerek onu sonsuz mutluluk kaynağı cennetten uzaklaştırmak asli görevi olarak görülmektedir.

İslamiyet'te Şeytan, Cin, İblis İnanışı

İslam inancına göre şeytan ve iblis kelimeleri uzaklaşmayı, kovulmayı ifade etmektedir. Kur'an'da şeytan ve iblis birbiri yerine kullanılmaktadır. İblis kelimesi Âdem yaratıldıktan sonra Allah, Âdem'e secde etmeyi buyurur, iblis ise topraktan yaratılmış bir varlıktan üstün olduğunu ona secde etmeyeceğini belirterek isyan edenlerden, küfre düşenlerden olur ve şeytan kelimesi onun için kullanılmaya başlanır. Şeytanın bu duruma düşmesinin nedenleri arasında insanın kendinden üstün yaratılmasından dolayı kibre düşmesinden, derin bir kıskançlığa kapılmasından kaynaklıdır. Bundan dolayıdır ki şeytan insana nefret beslemektedir ve huzurdan kovulmasının intikamını almak istemektedir. Allah'tan insanoğlunu kıyamet gününden sonraki dirilişe kadar yoldan çıkarıp yoldaşı yapması için mühlet istemiş ve bu amacına ulaşmış mühlet verilmiştir. Kur'an'da da sıkça bahsettiği gibi insanoğlunun en büyük düşmanı şeytan olmuştur ve onun kandırmalarına karşı sıkça uyarılmıştır.

Şeytan ilk intikam planını ise Âdem'i kandırarak hayata geçirir. Şeytana uyup Allah'ın buyruğuna karşı gelerek eşiyle cennetten kovulmasına neden olur. Bundan sonrada şeytan insanı yoldan çıkarmak için uğraşır, onun aile düzenini bozarak, insanı tahrik ederek, vesvese vererek, aldatarak, günahlarını süslü göstererek ve unutturarak onun imanını sarsmaya çalışır. Şeytanın tesirinden kurtulmanın yolu ise dua etmek Allah'a sığınmak ve Kur'an okumaktır şeklinde bir kurtuluş reçetesi sunmuştur İslamiyet.

İslam inancına göre Allah yarattığı varlıkların zıtlarını da yaratarak insanoğlunun bunları ayırt edebilmesini sağlamıştır. Meleğe zıt olarak yarattığı varlık ise şeytandır.

Kur'an da şeytandan bahsederken onun cinlerden olduğunu cinlerinde ateşten yaratıldığı belirtilir. Bu ateş yalın dumansız yeşil, kırmızı, mavi renginde saf alev karışımı yaratılmıştır.

İslamiyet'te şeytana farklı isimler atfedilmiştir. Bunlar Garur, Vesvâs, Hannâs, Fatin, Mel'un, Mez'un vb. isimler kullanılmıştır.

Cinler İslamiyet'te inançlı olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılır. Kısacası kötücül olanlar ve iyi olanlar şeklinde tasvir edilmiştir. İnsandan ayrı bir varlık olduğu Kur'an da geçmektedir. Ateşten yaratıldığı için ışığın hareketleriyle hayatlarını sürdürürler. (Karaosman, Ekim 2023) Cinler Allah'a kulluk görevi olan varlıklardır. Kendilerine de peygamber gönderilmiştir. Ayrıca insanların peygamberi olan Hz. Muhammed'i dinledikleri Kur'an da belirtilirken, Cinler hakkında müstakil bir surede vardır. Bu da cinlerin irade sahibi olduklarını göstermektedir. (Kaya, 2/2003)

Üç ilahi dinde de her şeye gücü yeten, kapsayıcı, her şeyin ondan geldiği kadiri mutlak bir Tanrı anlayışı mevcuttur. İslamiyet'te neden sonuç ilişkisine bağlı bir evren anlayışı hakimdir. Dünya bir sınanma yeridir İslamiyet'e göre. Ayrıca Hıristiyanlıktaki gibi Âdem'in işlediği ilk günah insanlığın boynunda bir zincir değildir. Âdem'in günahından bahsedilir ama bu günah ardıllarına aktarılmaz.

Şeytanın varlığı abes karşılanmaz onun da Tanrı'dan geldiği onun bilgisi dâhilinde isyan ettiği inancı ön plana çıkar. Ayrıca bazen Kur'an da şeytanın nefis olduğuna dair atıflarda yapılmaktadır. Bu bakımdan İslamiyet asla düalist bir yapıda değildir.

KAYNAKÇA

- Akyazar, A. H. (2015). *Eski İnan' da Zerdüştlük ve Kutsal Ateş*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Avesta. (2024). *Avesta Zerdüşlerin Kutsal Kitabı*. Eskişehir: Dorlion Yayınevi.
- Aydın, M. (2018). *İlahi Dinlerde Şeytan İnancı ve Anlayışı*. Konya: Palet Yayınları.
- Bonnefoy, Y. (2018). Kötülük Sorunu. *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü 1* (s. 1021-1033). içinde İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Bonnefoy, Y. (2018). Ahura Mazda. *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü 1* (s. 49-50). içinde İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Bottero, J., & Kramer, S. N. (2020). *Mezopotamya Mitolojisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Brodsky, S. Y. (2022). *İbrani Mitolojisi*. Kocaeli: Mitoloji Tarihi Yayınları.
- Cebeci, L. (2020). *Kur'an-ı Kerime Göre Melek-Cin Şeytan*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Curtis, V. S. (2010). *İnan Mitleri*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Çatal, S. (2021). Cehennem'in Yer Altı İle Şeytanın Yer Altı Tanrıları İle Özleştirilme Durumuna Başlıca Mitolojiler Üzerinden Bakış. *Akademik Açt* , 147-160.
- Demirci, K. (2019). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. İstanbul: Ayışığıkitapları.
- Durmuş, H. (2022). Dinsel İnanışlar ve Mitolojik Unsurlar Açısından Şeytan Algısı. *Dergipark* , 43-46.
- Düzgün, Ş. A. (2012). Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin ve Şeytan Algımız. *Kelam araştırmaları Dergisi* , 11-30.
- Eliade, M. (2024). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Halis, G. (2019). *Dinin İki Kaynağı Büyü ve Şaman Sembolizmi* . İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Halis, G. (2009). *Popüler Gizemciliğin Tarihsel ve Dinsel Temelleri*. İstanbul: Karşı Yayınları.
- Halis, G. (2020). *Tarihte Kötülük ve Şeytan Sembolizmi*. İstanbul: A7 Kitap Yayınları.
- Işık, H. (2018). Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'a Göre Şeytan. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi(Bozifder)* , 35-74.
- Kalkan, A. (2012). *Kur'an Kavramları Serisi İtikadi Kavramlar Melek, Cin ve Şeytan*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Karaosman, M. (Ekim 2023). Kur'an'da Ruhani varlıkların Mahiyeti: Mealler Üzerinden Bir İnceleme. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* , 5-18.
- Kaya, R. (2/2003). Kur'an-ı Kerim'de İnsan-Şeytan İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 1-30.
- Kramer, S. N. (2020). İnanna'nın Ölüler Diyarına İnişi. S. N. Kramer içinde, *Sümer Mitolojisi* (s. 153-172). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Messadie, G. (2016). *Şeytanın Genel Tarihi*. İstanbul: Pegasus yayınları.
- Russel, J. B. (2021). *İblis Erken Hıristiyan Geleneği*. Ankara : Panama Yayıncılık.
- Russel, J. B. (2022). *Şeytan Antikiteden İlkel Hıristiyanlığa Kötülük Algısı*. Ankara : Panama Yayıncılık.
- Şanlı, M. (2020). Lilith. *Kötülüğün Mitleri Tanrıların Kötülükleri, Canavarlar ve İfritler* (s. 55-62). içinde İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şanlı, M. (2020). Ninurta ve Anzu. *Kötülüğün Mitleri Tanrıların Kötülükleri, Canavarlar ve İfritler* (s. 119-128). içinde istanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tunç, İ. (2022). Kanonik İncillerde İsa ve Şeytan Diyaloğu: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. *Oksident 4/2* , 207-232.
- Tural, M. (Aralık 2019). Semitik Dinsel Metinlerde Tinsel Varlık Fenomolojisi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 34* , 29-72.
- Zafer, T. (2024). *Ortadoğu Mitolojisi*. Kocaeli: Mitoloji Tarih Yayınları.

**GIDA ENDÜSTRİSİNDE VE GASTRONOMİDE
POTANSİYEL KULLANIMI OLAN TAT VE KOKU
BİYOSENSÖRLERİ**

Semih Latif İPEK¹

¹ (PhD) Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü, Adana, Türkiye ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4661-7765>
e-mail: slipek@atu.edu.tr

GİRİŞ

Nüfusu hızla artan ve ekonomisi hızla yükselen günümüz dünyasında gıda endüstrisi ve gastronomi alanları benzer şekilde hızla büyümekte ve önemi gittikçe artmaktadır. İnsanlar hayatlarını sürdürebilmek için gıda tüketmek zorundadırlar. Bu zorunluluk asırlar boyunca insanların yaşayış tarzı ve kültürleriyle şekillenmiş, bu sayede yemek yeme aktivitesi keyif alınan bir aktivite haline gelmiştir. Toplumların yemek tüketme eğilimlerini zevklerine, damak tatlarına hitap eden yiyecekler şekillendirmektedir. Gastronomi bilimi gıda tüketiminin kültürel, geleneksel, sosyolojik, psikolojik yönleri ile de ilgilenerek yemek tüketimi üzerine araştırmaların yapıldığı bir alan olarak öne çıkmaktadır (Özdemir ve Altınar, 2019). Gıdaların yemek yeme aktivitesi aşamasına kadar geldiği süreçte güvenliğinin sağlanması da ayrı bir önem taşımaktadır. Gıda bilimi gıdaların üretildikleri çiftliklerden çatala kadar geldiği süreçteki fiziko-kimyasal, mikrobiyolojik, genetik ve ekonomik olarak güvenliği ile ilgilenir (Koç ve Uzmay, 2015). Gıdalar insanlar tarafından sürekli tüketilen ürünler olduklarından, gıda hammaddelerinin veya işlenmiş gıdaların yabancı maddelerden, yasaklı ve zararlı katkı maddelerinden, pestisitlerden, mikotoksinlerden, sahtecilikten uzak bir şekilde tüketiciye ulaştırılması elzem bir konudur. Gıda bilimi gıdaların güvenliğin teminat altına alacak her türlü girişimle ilgilenir (Karabal, 2019). Rutin gıda kontrolleri, enstürmental analizlerle gıdalarda taşınmış olup olmadığının kontrolü, mikrobiyolojik analizler ile patojen kontrolü, genetik analizlerle genetik modifikasyon kontrolü, mikotoksin taranması gibi birçok analiz yetkili kurumlar tarafından yapılmakta ve gıdaların yönetmeliğe göre güvenli olup olmadığı raporlanarak uygun gıdalar tüketiciye ulaştırılmaktadır (Çağlarımak, 2013; Aras ve Gürbüz, 2002). Piyasaya sürülen gıda maddeleri tüketicilerin bireysel tüketimlerinin yanında, toplu üretim yapan kurum yemekhanelerine, otel zincirlerine, restoranlara, kafelere ulaştırılmaktadır. Gıda kontrolü bu aşamadan sonra da devam etmektedir ve gereklidir. Toplu yemek tüketim mekanlarında sunulan gıdaların kalitesi rutin olarak kontrol edilerek olası bir toplu zehirlenme vakalarının önüne geçilmektedir. Gıda bilimi ve gastronomi bilimleri, yeme-içme sektöründe farklılıklarının yanında birçok ortak noktası bulunan disiplinler olarak göze çarpmaktadır (Türker ve İşleroğlu, 2020). Gastronomi ve gıda biliminin en büyük ortak noktalarından biri tüketime sunulan gıdanın insan duyarına nasıl hitap ettiğinin ölçümünü esas alan duyuşsal analizlerdir (Visalli ve Galmarini, 2020). Bir gıda ister gıda güvenliği açısından tam uyumlu olsun ister yüksek teknolojik makinelerde işlensin veya dünyaca ünlü bir şef tarafından tabağa uyarlansın, son noktada tüketicinin duyarına hitap etmek ve beğenisini kazanmak zorundadır. Beğenilmeyen, duyuşsal analizlerden geçer puan almayan gıda ürünleri,

düşük tüketim ve israf olarak ekonomik kayba ve çevresel zararlara neden olacaktır. Bu nedenle bir gıda ürünü, önce göze sonra kulağa ve en önemlisi dil ve burun organları tarafından algılanan tat ve koku duyularına hitap etmek zorundadır. Gıda mühendisleri paket çips, süt ürünü veya kek gibi seri üretim süreçlerinde araştırma geliştirme çalışmalarında en önem atfettikleri analizler arasında duyuusal analiz olmalıdır. Çünkü seri üretimden çıkan gıda ürünü, tüketime sunulduğu toplumun damak tadına hitap etmeli ve geniş bir topluluk tarafından kabul edilebilir lezzete sahip olmalıdır. Gıda ürünü tasarım ve üretim süreçlerinde ürünün öncelikle besinsel ve kimyasal analizleri, renk, su aktivite, tekstür analizleri, fonksiyonellik analizleri (antioksidan kapasite vb.), mikrobiyolojik analizler, raf ömrü analizleri hedef ürünün teknolojik özelliklerini belirlerken, son aşamada duyuusal analizlerle gıda ürününün beğeni düzeyi ölçülmektedir. Bu nedenle bir gıda mühendisi bir gıda ürünü tasarlarırken en baştan yüksek duyuusal analiz puanları hedeflemekte ve ona göre bir yol izlemektedir. Örneğin bir süt ürününe fonksiyonel bir gıda maddesi eklenmek istendiğinde, her biyoaktif özellik taşıyan ürünlerin örneğin karanfilin kullanılmasının peynirde veya yoğurtta duyuusal özelliklerde istenmeyen sonuçlar getireceği tahmin edilmelidir. Benzer durum gastronomi alanında da gözlemlenmektedir. Bir şef tabağını tasarlarırken ilk ele aldığı konu tüketicinin duyuusal organlarına hitap etmesi olmaktadır. O yüzden önce görsel açıdan güzelleştirdiği tabağının son aşamada koku ve tat olarak mükemmel olmasını amaçlar. Tasarladığı tabağını eğitimli panelistlere duyuusal analizler gerçekleştirerek genel beğeni durumunu ölçer. Bu nedenle duyuusal analiz hem gıda endüstrisinde hem de gastronomi ve mutfak sanatları alanında çok kritik bir konudur. Günümüzde gıda sektörü ileri derecede gelişmiştir. Turizm alanında özellikle her büyük otel zinciri işletmelerde her gün yüzlerce kişiye en iyi yeme-içme hizmeti sağlamak için gastronomi ve yemekçilik alanına büyük yatırımlar yapmaktadır (Çalık ve Pekerşen, 2020). Her otel müşterisinin önem atfettiği en önemli konuların başında yeme-içme kalitesi, yemeklerin lezzeti ve hijyeni üst sıralarda bulunmaktadır. Tatil sonrası müşteriler bu kriterlere göre oteli puanlamakta, oteli sonraki zamanlarda tercih edecek potansiyel müşteriler bu puanlama ve yorumları dikkate alarak otel tercihini yapmaktadır. Bu durum otel ve turizm işletmelerini gıda alanına önem vermesini sağlamaktadır. Turizm sektörü dünyada gıda sektörü ile benzer şekilde yükselen bir sektör olmakla beraber, turizm alanında gastronomi sektörüne talep ve ilgi doğru orantılı bir şekilde yükselmektedir (Eren, 2023).

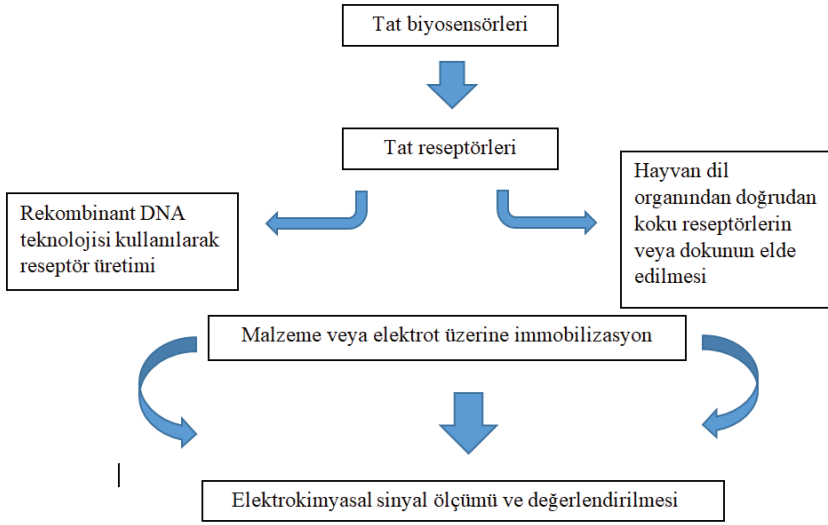
Gıda güvenliğinin kontrolünde birçok enstrümental cihaz kullanılmaktadır. Bu cihazlar genellikle yüksek maliyetle elde edilmekte ve yetiştirilmiş personeller tarafından kullanılmaktadır (Nilghaz vd., 2021). Gıda

kalite kontrolü rutin ve hızlı analizler gerektiğinden daha düşük maliyetli, taşınabilir ve herkes tarafından kullanılabilecek cihazlar geliştirilmeye başlanmıştır. Biyosensör teknolojisi bu pratik kullanım ihtiyacına cevap veren yeni bir teknolojidir. Biyosensörlerin temel prensibi hedef analitle etkileşime girebilen biyolojik bir materyalin bir proba bağlanarak elektrik sinyali, optik etkileşim gibi tepkilerle analit miktarını ve cinsini ölçmeye dayanmaktadır. Biyosensörlerde kullanılan biyolojik materyaller, enzimler, DNA'lar, aptamerler, antikolar, proteinler vb. olabilmektedir. Bu sayede hedef analite spesifik tasarlanan biyosensör gıda ortamında analiti tespit ederek yüksek hassasiyetli ölçümler sağlamaktadır (Naresh ve Lee, 2021). Biyosensörler tasarimsal olarak çok maliyet gerektirmemektedir. Biyosensörler hafif ve taşınabilir olduğundan tarla, fabrika, ev, laboratuvar, taşıt içerisi gibi her yerde kullanım imkanı sağlamakta ve kullanım kolaylığı sayesinde yüksek eğitimli personel olmadan da kullanım kolaylığı sağlamaktadır. Bu sayede büyük maliyet kazancının yanı sıra hızlı sonuç alım sayesinde gıda kayıplarının veya taşıyıcılarının hızlıca önüne geçilmektedir (Gündoğdu vd., 2023). Hızlı teşhis ve müdahaleye ilaveten yüksek maliyet kaybına da engel olunmaktadır. Literatür incelendiğinde mikotoksin, şeker, patojen, taşıyıcı, katkı maddesi gibi materyallerin gıdada tespiti amacıyla biyosensör tasarımı ile ilgili çok geniş çapta araştırma yapıldığı gözlemlenmektedir. Buna ek olarak gıdanın insan tüketimi ile ilgili en önemli özelliği olan duyuşsal özelliklerini ölçmede de biyosensör tasarımları üzerinde çalışmalar yapıldığı göze çarpmaktadır. Bir gıdanın koku ve tat özelliklerini ölçmek spesifik bir analit ölçmek kadar kolay olmayacağı için daha yüksek teknolojilerden faydalanılmaktadır. Koku duyusunu oluşturan binlerce uçucu maddenin tespiti için burunda bulunan koku reseptörlerinin benzerini üretmek gerekmektedir. Buna ek olarak tat duyusunu oluşturan ekşi, tatlı, tuzlu, acı ve umami tatlarını algılayabilecek dildeki tat duyusu reseptörlerinin biyosensöre entegre edilmesi gerekmektedir. Çoklu tat ve koku alma sensörleri tasarlanabileceği gibi tek tat veya koku hissini (örneğin sadece ekşi tat) tespit eden biyosensörler de geliştirilebilmektedir. Geliştirilen biyosensörlerin gıda firmalarına veya gastronomi endüstrisine birçok açıdan kolaylık sağlama potansiyeli bulunmaktadır. Duyusal analizlerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için kalabalık bir panelist grubu bulunmalı ve iyi bir eğitimden geçirilmelidir (Yang ve Boyle, 2016). Duyusal analizlerin sahip olduğu dezavantajların yanında duyuşsal analiz için uygun panelist ekip maliyetli bir süreç olduğu için duyuşsal analiz veya tat ve koku biyosensörleri hızlı sonuç sağlamada potansiyel bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Duyusal analiz için yapılan panellere alternatif olarak elektronik burun ve elektronik dil cihazları da kullanılmaktadır. E-burunların ve e-dillerin duyarlılığı, özgülüğü ve tepki hızı biyolojik koku alma ve tat alma sistemlerine göre daha düşük olmaktadır (Wu vd., 2017). Bu nedenle tat ve koku alma sin-

yallerinin biyolojik ve kimyasal yollarının anlaşılması ve rekombinant DNA teknolojileri ile tat ve koku biyoreseptörlerinin üretilebilmesi sayesinde daha hassas ölçümler yapma imkanı elde edilebilmektedir. Bu kitap bölümünde tat ve koku biyosensörleri ile yapılan çalışmalar kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

TAT BİYOSENSÖRLERİ

Literatür incelendiğinde tat biyosensörlerinde yıllara göre artan miktarda bir araştırma sayısı olduğu göze çarpmaktadır. Yapılan araştırmalar özellikle elde edilen ölçümlerin doğruluğu ve stabilitesi üzerine yoğunlaşmıştır. Biyosensörlerde kullanılan tat reseptörleri rekombinant DNA teknolojisi kullanılarak üretildiği kadar hayvan organlarının enzimatik yolla parçalanması veya doku eldesi yoluyla üretildiği gözlemlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Tat biyosensörlerinde tat reseptörlerinin elde edilmesi ve biyosensör tasarımı

Tat biyosensörlerini genel olarak kategorize etmek gerekirse lipid/polimer membran tabanlı tat sensörü, enzim tabanlı tat sensörü, reseptör tabanlı tat sensörü, hücre tabanlı tat sensörü, tomurcuk tabanlı tat sensörü, metaloporfirin tabanlı sensör, iyon duyarlı elektrot tabanlı tat sensörü ve diğerleri olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma sensör elemanları baz alınarak kategorize edilmektedir (Liu vd., 2024). Tat ve koku biyosensörlerinin en önemli özelliği insanların tat ve koku alma duyularının özellik-

lerini taklit ederek en hassas şekilde ölçüm yapmayı hedeflemesidir. Bu nedenle insan dil ve burun bölgesinde bulunan tat ve koku reseptörlerinin membran, protein vb. özelliklerinin en ayrıntılı şekilde bilinmesi, bu alanda biyosensör araştırması yapan bilim adamlarının birincil önceliği haline gelmiştir (Lu vd., 2017). Tat biyosensörleri insan ağız boşluğunda tat alma süreçlerini örnek olarak tasarlanmaktadır. Tat tomurcukları, tat sinyallerini algılamaktan sorumlu özel tat hücreleridir ve memelilerde tat hissi, ağız boşluğundaki tat alıcılar tarafından sağlanan kimyasal uyarıların algılanmasıyla yaratılır (Kang vd., 2025). Tat tomurcuğu hücrelerindeki tat reseptörleri, ağız bölgesine yiyecek alındıktan sonra tat sinyallerini başlatan tat maddelerini algılar. Tat tomurcuğu hücreleri, reseptörler çeşitli tat maddelerini algıladığında karşılık gelen tat sinyallerini iletir. Sinir sistemi daha sonra oluşan dürtüyü beyne iletir. Her bir tat tomurcuğu hücresi aslında milyonlarca reseptör içerebilir (Kang vd., 2025; Vera ve Wooding, 2024). İnsan dili beş temel tat duyusunu alabilme yeteneğine sahiptir; Tatlı, tuzlu, ekşi, acı ve umami. Bu tat duyularının hem kalitatif hem de kantitatif olarak biyosensörler tarafından ölçümü hem gıda endüstrisi, hem gastronomi alanında önemli olduğu kadar sağlık sektörü de önem arz ettiği alanlar arasında yer almaktadır. Tat duyularının hem insan sağlığı ve beslenmesi hem de gıda endüstrisi bakımından muazzam bir önemi vardır. Tatlı duyusu şekerler ve yapay tatlandırıcılar tarafından oluşur ve gıdaların beğenilmesi üzerinde çok büyük bir tesir yaratmaktadır. Öte yandan acı tat hissi çoğunluklu hoş olmayan bir etki yaratmakta ve en önemlisi insanların zehirli veya zararlı madde tüketimine engel olabildiği bir his oluşturmaktadır. Ekşi tat duyusu genellikle gıdalarda organik asitler tarafından oluşturulan bir tat duyusudur. Gıdaların tuzluluğu ise içerdiği elektrolit dengesi ile ilgilidir ve çoğunlukla lezzet veya insan sağlığı konusunda gıda endüstrisi açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Umami ise et suyu veya et tadına benzer bir tat olup amino asit kaynaklı oluşan bir tattır (Lu vd., 2017; Ha vd., 2015). Bu tat duyularını biyosensörlerde analiz etmek için çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Biyosensörde bulunan elektrot sisteminde gerekli sinyal elde edebilmek için tat duyusunu tespit edecek uygun reseptör eklenmesi gerekmektedir. En yaygın kullanılan biyosensör elemanları hücre, doku, enzim, mikrokışkan çip, nanomalzeme ve sinir hücresidir (Lu vd., 2017). Son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalar incelendiğinde hücre kültürü teknolojisi ve tat reseptörlerinin biyosensörlerde kullanımı oldukça yaygın olduğu görülmektedir (Tablo 1). Dil bölgesinde bulunan tat reseptörleri tatları miktar ve cinsine göre kolaylıkla ayırt ederek en hassas ölçümü yapma avantajı sağlamaktadır. Yapılan çalışmalarda tat reseptörleri temelde iki ayrı yolla elde edilebilmektedir (Şekil 1.) Tavşan, fare gibi hayvanların dil organı kollajenaz gibi enzimler ile enzimatik muamele sonucu elde edilen epiteller biyosensörlere bağlanarak ölçüm yapılabilmektedir. Daha ileri

seviyede ise Rekombinant DNA teknolojisi kullanılarak hedef biyoreseptörün ekspresyonu ve bunun biyosensörde kullanımı şeklinde olabilmektedir. Kong vd. (2022) yaptıkları çalışmada domuz tat reseptörlerini elde etmek için domuzdan alınan dil organını belli bölgelere ayırmışlar ve tat alma epitellerini biyosensörde tat alma reseptörü olarak kullanılmasını araştırmışlardır. Bu amaçla dil kasından ayırdıkları epitel dokusu iki membran arasına sandviç şeklinde yerleştirilmiş daha sonra elde edilen doku elektrot üzerinde immobilize edilmiştir. Bu çalışmada üretilen bu biyosensör umami tadını yüksek hassasiyette ölçme imkanı sağlamıştır. Bu çalışmada monosodyum glutamat 10^{-16} mol/L gibi bir LOD değeri ile yüksek hassasiyet ile ölçülebilmektedir. Bu da epitel dokuların biyosensör kullanımında ne kadar büyük potansiyeli olduğunu göstermektedir. Umami tadının analizi ile ilgili bir diğer çalışma Fan vd. (2023) tarafından yapılmıştır. Bu çalışma fareden alınan dil organından enzimatik muamele ile elde edilen tat alma kök hücrelerinin biyosensörde kullanılmasına dayanmaktadır. Servikal dislokasyonla ötenazi uygulanan farelerin dil organı alınmış ve çeşitli kimyasal muamelelere tabi tutularak enzim uygulamasına hazır hale getirilmiştir. Kolajenaz A (1 mg/mL) ve dispaz II (2 mg/mL) içeren bir enzim karışımı dil epitelinin altına 37°C 'de 15 dakikalık inkübasyon için enjekte edilmiştir. Dil organı makasla macun haline getirilerek tripsin/EDTA içerisinde süspansiyon edilmiştir. Enzim aktivitesi durdurulduktan sonra santrifüjlenen doku TRCs besiyeri içerisinde yeniden süspansiyon edilmiş ve mekanik yöntemlerle tek hücre haline getirilmiştir. 37°C 'de %5 CO_2 inkübatörde 24 kuyulu plakalara ekilen hücrelerin sürekli olarak gözetim halinde tutularak hücre büyümesi sağlanmış ve bu sayede tat duyusu kök hücreleri elde edilmiştir. Elde edilen tat alma hücreleri daha sonra elektrokimyasal ölçüm için altın nanoparçacık ve poly-L-lysine ile muamele edilmiş, camı karbon elektrot üzerine entegre edilerek biyosensör tasarımı gerçekleştirilmiştir. L-monosodyum glutamat ve diğer umami maddelerin bu biyosensörde $10^{-9} - 10^{-5}$ M aralığında hassas ölçüm yapılabildiği tespit edilmiştir.

Tablo 1. Tat biyosensörleri geliştirilen bazı çalışmalar.

Biyosensör Çeşidi	Hedef tat veya analit	Referans
Fare tat kök hücrelerinin izolasyonu yoluyla elde edilen olgunlaşmış tat reseptör hücrelerine (TRC'ler) dayalı biyosensör	Umami	Fan vd. (2023)
Tat epitelinde bulun tip II hücrelerinin mikroelektrot üzerinde yerleştirilerek tatlı tat alma ölçümünün yapılması	Doğal veya yapay tatlandırıcılar	Zhang vd. (2014)
SD farelerinden izole edilen tat tomurcuklarının camsı karbon elektrotlara bağlanarak biyosensör tasarımı	Acılık	Qiao vd. (2015)
Tavşan dili tat reseptörlerinin camsı karbon elektroda bağlanarak biyosensör tasarımı	Umami	Fan vd. (2022)
Rekombinant insan T1R2 VFT proteinleri ile antikor ile modifiye edilmiş nanomalzemelerin camsı karbon elektroda bağlanmasıyla oluşturulmuş biyosensör	Tatlı	Ye vd. (2024)
Çoklu enzim aracılı çift kanallı manyetik relaksasyon anahtarlamalı tat biyosensörü	Umami	Kong vd. (2024)
Domuz tat tomurcuğu dokusu yerleştirilen nükleer mikro-gözenekli membran eklenmiş camsı karbon elektrotlu biyosensör	Umami	Kong vd. (2022)
Yeni doğmuş fareden elde edilecek tat tomurcukları eklenmiş 64 kanallı mikroelektrot dizisi kullanılarak oluşturulan biyosensör	Ekşi ve tuzlu	Liu vd. (2022)
Acılık reseptörü (T2R) eksprese edilmiş kardiyomyosit kullanılarak çok işlevli hibrit entegre kardiyomyosit biyosensörü (HICB)	Acılık	Wei vd. (2021)
Umami tat reseptörü T1R1'in karbon nanotüp tabanlı bir alan etkili transistörün altın yüzen elektrotları üzerine sabitlenerek ve hidrojel sisteme entegre edilmesiyle oluşturulan biyosensör.	Fermente balıkta umami tat analizi	Liu vd. (2023)
T1R1 reseptörü ve elektrokimyasal impedimetrik biyosensör kullanılarak stabil umami ölçümü	Umami	Wang vd. (2023)

Dil organından tat reseptör hücreleri izole etmek ve çoğaltmak zahmetli ve zaman alan bir süreçtir. Hücre veya dokunun hayvan organlarından direkt izole edilmesi yerine rekombinant DNA teknolojisi kullanılarak tat reseptörlerinin daha hızlı ve herhangi bir hayvana zarar vermeden üretilebileceği bir yöntem olarak kullanılabilir. Daha ileri bir seviye olarak insan tat alma reseptörleri de bu yöntemle üretilerek biyosensörlere entegre edilebilmektedir. Ye vd. (2024), rekombinant insan T1R2 VFT proteinleri ile antikor ile modifiye edilmiş nanomalzemelerin camsı karbon elektroda bağlanmasıyla oluşturulmuş biyosensör üretmeyi başarmışlardır. T1R2 VFT insanlarda tatlı tat duyusunu almakla ilgili

tat alma reseptör proteini. Bu protein pET28a vektörüne klonlanarak *E. coli* BL21 ekspresyon bakterisine transforme edilmiş ve isopropyl β -D-thiogalactoside kullanılarak LB besiyeri içerisinde protein ekspresyonu indüklenmiştir. İnkübasyon sonrası *E. coli* bakterileri lize edilmiş ve ürteilen proteinler His-tag etiketi sayesinde nikel afinite kromatografisi kolonundan yüksek derecede saflaştırılmıştır. Üretilen rekombinant tat alma reseptörleri nanomalzeme ile camsı karbon elektrota bağlanmıştır. Yapılan ölçümler sonucu biyosensör tatlı tadı diğer tatlardan yüksek hassasiyetle ayırt edebilmiş ve ölçüm limiti 5.1 pM gibi çok düşük limite ölçüm yapabilme kabiliyeti göstermiştir. Bu çalışma insan tat alma duyunun biyotaklidi (biomimetics) yoluyla üretilen biyosensörlerin gıda sektöründe başarıyla kullanılabileceğini göstermektedir. Rekombinant DNA veya doku/hücre izolasyonu yoluyla üretilen biyosensörlerin önündeki en önemli sorun, biyosensöre entegre edilen protein, reseptör veya hücrelerin kısa kullanım ömrü ve çevresel etmenlere gösterdiği yüksek hassasiyet olarak görülmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalarda geliştirilecek biyosensörler gerçek dünya numuneleri ile test edilmeli ve raf kullanım ömrü tespit edilmelidir. Genetik mühendisliği veya nanoteknoloji yöntemleri kullanılarak protein veya reseptörlerin kullanım ömrü uzatılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

KOKU BİYOSENSÖRLERİ

İnsanlar var olmak için gerçekleştirdiği en temel aktivitelerden biri beslenme aktivitesidir. İnsanlığın ilk varoluşundan beri çeşitli yollarla beslenme aktivitesini gerçekleştirdiği bilinmektedir. Yüzyıllar boyu bu aktivite bir ritüel halini almış ve insan yaşayış tarzı ve kültürü ile birleşerek yeme-içme alışkanlıkları bir karaktere ulaşmıştır. Her insanın, her toplumun farklı bir yeme-içme alışkanlıkları ve bu alışkanlıklardan aldığı hedonik ve zevk hisleri farklıdır. İnsanın beslenmesinden duyduğu haz veya bir yemeği yemekten vazgeçmesini sağlayan olgu yemeğin lezzetidir. Lezzet en genel tanımıyla yediğimiz yemeğin bizde hissettirdiği tatlar, kokular, sinir, dokunma duyularının yanı sıra görsel ve işitsel ipuçlarının hepsinin kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır (Auvray ve Spence, 2008). Bir gıdanın lezzetinin algılanmasında birçok duyudan faydalanılır. Fakat çoğu gıdanın lezzeti en yoğun olarak koku yani olfaktör algılanmasına dayalıdır (Breer, 2008). Koku duyusu birçok canlının en gelişmiş duyularından biridir ve binlerce çeşit koku duyusunu veya düşük molekül ağırlıklı organik bileşikler algılayabilecek binlerce reseptörler bulunmaktadır (Du vd., 2013). Koku duyusu nazal boşluk içerisinde bulunan olfaktör reseptörleri tarafından algılanır. Olfaktör reseptörler tarafından kimyasal olarak algılanan oluşan koku molekülleri hücre içi sinyal transdüksiyonu sayesinde olfaktör duyu nöronları tarafından elektrik sinyallerine dönüşerek beyine iletilir ve koku böylece al-

gılanmış olur. Ayrıca olfaktör reseptörleri, burun epitelinin koku duyu nöronlarında ifadesi sınırlı olan en büyük çok genli G proteinine bağlı reseptör ailelerini içerir (Du vd., 2013; Breer, 2003; Rinaldi, 2007; Spehr ve Munger, 2009). Memelilerde, böceklerde ve birçok canlı türünde olfaktör reseptörlerin olması bu alanda biyomimetik yöntemlerle olfaktör biyosensörlerin geliştirilebilmesini mümkün kılmıştır. Bu sayede uçucu bileşik moleküllerinin yüksek hassasiyette daha düşük maliyet ve hızlı bir şekilde ölçülebilmesini sağlamaktadır. Uçucu bileşiklerin analiz edilmesinde gaz kromatografisi yöntemleri (GC/MS) standart olarak kullanılmaktadır. Yüksek hassasiyetli ölçüm kolaylığının yanında bu yöntemler yüksek maliyetli ekipman, yetişmiş eleman ihtiyacı, uzun süren ön işlemler, maliyetli bakım onarım gibi birçok dezavantajları bulunmaktadır (Ollé vd., 2020). Koku veya diğer adıyla olfaktör biyosensörleri, hedef analite özel tasarımı, taşınması kolay olması, esnek kullanımı ve karmaşık olmayan tasarımı sayesinde gıda, gastronomi ve sağlık sektöründe yeni bir alternatif kullanım alanı sağlamıştır. Olfaktör biyosensörler biyolojik olarak antikorları, enzimleri, nanaovezikülleri, proteinleri, hücreleri, epitelleri veya dokunun tamamını kullanarak koku duyusunu elektrik sinyallerine dönüştürür ve ölçüm sağlar (Deng ve Nakamoto, 2023). Koku duyusu ölçümü üzerine geliştirilen bazı biyosensörler tablo 2.'de gösterilmiştir. Olfaktör reseptörlerin rekombinant ekspresyonu koku/olfaktör biyosensörlerinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Sukekawa vd., (2021) yaptıkları çalışmada böcek olfaktör reseptörleri ekspres eden sf21 hücreleri kullanarak sensör dizisi tasarlamışlardır. Sensörde bulunan floresan proteinleri sayesinde koku molekülü sensör tarafından tespit edildiğinde oluşan kalsiyum akışı floresan proteinler sayesinde floresan imajlama yoluyla ölçülebilmektedir. Bu sensör dizisi 1-okten-3-ol ve geozmin gibi uçucu koku moleküllerin tespit edilmesinde oldukça etkili bir yöntem olduğu ortaya konulmuştur. Olfaktör biyosensör tasarımında biyolojik koku reseptörünün üretimi kadar, bağlandığı materyal ve immobilizasyon yöntemleri de kritik bir önem taşımaktadır. Liu vd. (2024) yaptıkları çalışmada ZIF-8@Tek duvarlı karbon nanotüp ve nanozomlar-altın nanopartiküller/prusya mavisine üzerine immobilize edilen olfaktör reseptörler kullanılarak oluşturulan camsı karbon elektrotlu biyosensörler üretmişlerdir. Bu tasarlanan biyosensör gıdalarda önemli bir tazelik/olgunluk indikatörü olan hekzanal bileşiğinin yüksek hassasiyetle ölçülmesini sağlamıştır. Bu amaçla öncelikle fare olfaktör reseptörü Mor1-1 maya sisteminde eksprese edilerek saflaştırılmıştır. Daha sonra bu reseptörler nano boyuttaki lipozom duvarlarına gömülerek hücre yapısına benzer bir sistem oluşturulmuştur. Elektrokimyasal ölçümün en iyi şekilde yapılabilmesi için üretilen nanozomlar, altın nanoparçacıklar ve prusya mavisine elektrodpozisyon yöntemiyle camsı karbon elektrot üzerine immobilize edilmiştir. Gerçekleştirilen analizlerde biyosensörün

hekzanalı ölçme en düşük limiti 10^{-16} M olurken, elektrot stabilitesi 15 gün olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada üzümlerin altı farklı olgunlaşma evresi başarı bir şekilde takip edilebilmiştir. Bu sayede gıda sanayi, özellikle gıda depolaması ve taşınması sırasında gıdaların kalite özelliklerinin takibinin mümkün olabileceği gösterilmiştir.

Tablo 2. Koku duyusu ölçümü üzerine geliştirilen bazı biyosensörler.

Biyosensör	Hedef koku veya analit	Referans
Olfaktör reseptör eksprese eden böcek Sf21 hücreleri ve floresan kalsiyum indikatör proteinleri kullanılarak biyosensör tasarımı	1-okten-3-ol ve geozmin	Sukekawa vd. (2021)
Uçucu organik bileşiklerin yüzey plazmon rezonans görüntüleme ile tespiti için yüksek hassasiyetli koku biyosensörleri	β -ionone, hekzanoik asit, ve hekzanal	Hurot vd. (2019)
Sıçan koku duysal nöronlarının algılama elemanları olarak kullanıldığı, ışık adreslenebilir potansiyometrik sensör (LAPS) temelinde koku iletim mekanizmalarının incelenmesi için biyometrik koku biyosensörü	Asetik asit, oktanal, sineol, hekzanal ve 2-heptaton	Wu vd. (2009)
İnsan olfaktör reseptörleri içeren nanovezüküllerin entegre edildiği tek duvarlı karbon nanotüp alan etkili transistörler içeren biyosensörler	1-okten-3-ol (küf kontaminasyonu indikatörü)	Ahn vd. (2015)
Kısa zincirli yağ asitleri tarafından aktive edilebilen Olfr558 reseptörünün potansiyel antagonistlerini taramak için kardiyomiyositler ve mikroelektrot dizisi çipleri içeren in vitro HL-1 kardiyomiyosit tabanlı bir koku biyosensörü	Keskin veya hoş olmayan bir kokuya sahip bazı kısa zincirli yağ asitleri	Yuan vd. (2022)
İmmobilize insan koku alma reseptörü 2AG1'i içeren grafen elektrotlardan oluşan biyosensör	Amil bütirat	Goodwin vd. (2021)
ZIF-8@Tek duvarlı karbon nanotüp ve nanozomlar-altın nanopartiküller/prusya mavisi üzerine immobilize edilen olfaktör reseptörler kullanılarak oluşturulan camsı karbon elektrotlu biyosensörler	Hekzanal	Liu vd. (2024)
Koku bağlanan protein OBP2a'nın altın inter dijital elektrot üzerinde immobilize edilerek geliştirilen elektrokimyasal empedans spektroskopisi (EIS) biyosensörü	Sitronellal, lili aldehit, oktanal, ve dekanal	Peng vd. (2024)

Bal arısı kemönsör proteinlerinin (Ac-ASP3) iç içe geçmiş altın elektrotlar üzerine immobilize edilerek tasarlanan biyosensörler	Çiçek kokuları, izoamil asetat, geraniol, fenil asetaldehit	Liu vd. (2013)
Saflaştırılmış böcek koku reseptörleri kullanılarak oluşturulan lipozomların altın bir yüzeye immobilize edilmesiyle üretilen empedans spektroskopisi bazlı biyosensör	Metil salisilat ve metil heksanoat	Khadka vd. (2019)
Rekombinant domuz koku bağlayıcı protein kullanılarak impedimetrik ölçüm sağlayan elektrokimyasal biyosensör	1-okten-3-ol, trans-2-heksen-1-ol ve heksanal	Calabrese vd. (2023)
Sinekte bulunan koku bağlayıcı protein türevi peptidi ile fonksiyonelleştirilmiş yüksek yüzey alanlı lotus ipeğine adsorbe edilmiş ipek fibroin mikroküreleri ile tasarlanmış biyosensör	S a l m o n e l l a k o n t a m i n a s y o n u sonucu oluşan İzooamil alkol ölçümü	Wang vd. (2025)
Köpek koku reseptörü 5269 gömülü nanodiskler (cfOR5269ND'ler)'in glutaraldehit kullanılarak üç boyutlu (3B) MXene/hidrojel yapılarına gömülerek elde edilen biyosensörler	Hekzanal (Gıda bozulması indikatörü)	Liu vd. (2024)
(HEK)-293 hücrelerinin plazma membranlarında eksprese edilen sıçan koku reseptörü 17'inin kuvars kristal mikro dengesi (QCM) ile ölçümüne dayalı biyosensör	Oktanal	Ko vd. (2005)
M13 bakteriyofaj tabanlı optoelektronik biyosensör	Y-hekzanolakton, 2-izopropil-4-metiltiazol, etanol, aseton, etil asetat ve asetaldehit	Lee vd. (2021)
Koku peptitleri ince bir film üzerine immobilize edilen grafen alan etkili transistörler (GFET) bazlı koku biyosensörleri	Limonen, metil salisilat ve mentol	Homma vd. (2023)

Her ne kadar Liu vd. (2024) yaptıkları araştırma gıda kalite kontrolü için ümit verici bir çalışma olsa da daha az kompleks ve yüksek hassasiyetli biyosensör tasarımları da mevcuttur. Peng vd. (2024) yaptıkları çalışmada basit bir impedimetrik biyosensör tasarlayarak yüksek hassasiyetli ölçümler gerçekleştirmişlerdir. Koku reseptör proteinini OBP2a his-tag etiketi ile pET28a vektörüne klonlanarak *E. coli* BL21 bakterisinde eksprese edilerek saflaştırılmıştır. Daha sonra saflaştırılan proteinleri altın interdiijital elektrot üzerine immobilize edilmiştir. Gerçek dünya numuneleri kullanılarak aldehitler elektrokimyasal olarak analiz edilmiştir.

Yapılan analizlerde sitronellal, lili aldehit, oktanal, ve dekanal yüksek hassasiyette ölçümü gerçekleştirilmiştir. Bu biyosensörün sadece gıda ve aroma analizlerinde değil aynı zamanda sağlık sektörü ve çevresel analizlerde de kullanılabilmesi belirtilmiştir. Tasarlanan biyomimetik biyosensörlerde sadece insan veya fare koku reseptörleri değil, iyi koku alma yeteneklerine sahip böceklerden veya başka memeli hayvanlardan da faydalanılmaktadır. Köpek (Liu vd., 2024), sinek (Wang vd., 2025), arı (Liu vd., 2013) ve domuz (Calabrese vd., 2023) olfaktör reseptörlerinin kullanılarak tasarlandığı biyosensör çalışmaları bu tarz çalışmalara örnek gösterilebilir. Biyosensör ölçüm platformlarının çeşitliliği ve biyomimetik olarak üretilebilecek olfaktör reseptörlerin çeşidi ve kaynağının geniş bir yelpazede olması yeni nesil biyosensör tasarımları için araştırmacılara büyük bir avantaj sunmaktadır. Hücre kültürü teknikleri kullanılarak koku reseptör tabanlı biyosensör üretimi, bakteri veya maya protein ekspresyon sistemlerine alternatif bir yöntem olarak olfaktör biyosensör tasarımlarında kullanılabilir. Ko vd. (2005) yaptıkları çalışmada insan embriyonik böbrek (HEK)-293 hücrelerinin plazma membranlarında sıçan koku reseptörü I7 proteinini eksprese ederek kuvars kristali mikro terazisi (QCM) ile ölçümüne dayalı biyosensör tasarlamışlardır. Bunun için öncelikle fare olfaktör I7 geni PCR yöntemiyle çoğaltılmış ve memeli ekspresyon vektörü pIND'e klonlanmıştır. (HEK)-293 hücrelerine transfeksiyon işlemi gerçekleştirildikten sonra olfaktör protein ekspresyonu uygun şartlarda gerçekleştirilmiş ve ekspresyon western blot yöntemiyle doğrulanmıştır. Bu yöntem geliştirildikten sonra ekspresyon hücreleri uygun inkübasyon ortamında çoğaltılarak kuvars kristal mikro terazisi üzerinde hücreler ekilmiştir. Daha sonra koku moleküllerini içeren solüsyon hücrelere verilerek koku miktarının ölçümü gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucu oktanal bileşiğine spesifik bir koku reseptörü olan I7 proteini eksprese eden (HEK)-293 hücrelerinin kuvars kristali mikro terazisi yöntemiyle hassas bir şekilde ölçülebildiği ve diğer bileşiklerin girişim yapmadığı tespit edilmiştir. Bu yöntemle hücre kültürü tekniklerinin olfaktör biyosensör tasarımında başarılı ile kullanılabilmesi gösterilmiştir. Bir diğer olfaktör biyosensör tasarımında potansiyel kullanımı olan biyomimetik ajan koku peptitleridir. Homma vd. (2023) yaptıkları çalışmada tasarladıkları koku peptitlerini ince bir film üzerine immobilize ederek grafen alan etkili transistörler (GFET) bazlı koku biyosensörleri dizayn etmişlerdir. Bu biyosensörde limonen, metil salisilat, ve mentol analiz etmek amacıyla üç çeşit peptit iki farklı yolla biyosensöre entegre edilerek analiz edilmiştir. Birinci yöntemde peptitler elektrot üzerinde ince bir tabaka oluşturarak koku molekülü tespit edilmesinde kullanılmıştır. İkinci yöntemde ise peptitler koku molekülü tespitinde bio-prob olarak kullanılmıştır. Bu çalışma ile peptitlerin koku molekülleri tespitinde iyi bir ajan olabileceği gösterilmiştir. Lee vd. (2021) yaptıkları ça-

lışmada ise M13 bakteriyofajını kullanarak koku bileşiklerinin tespitinde kullanılabilir biyosensör geliştirmeyi başarmışlardır. Bu çalışmada şeftalilerin tazelik kalitesini değerlendirmek için kullanılan uçucu organik bileşikleri (Y-hekzanolakton, 2-izopropil-4-metiltiyazol, etanol, aseton, etil asetat ve asetaldehit) ayırt etmek için triptofan bazlı ve histidin bazlı genetiği değiştirilmiş faj filmleri geliştirilmiştir. Geliştirilen bu faj tabanlı filmlerde gerçek meyvenin tazeliği ölçülmüş, faj bazlı optoelektronik bir burnun yapımında kullanılabilirliği gösterilmiştir. Literatür genel olarak ele alındığında olfaktör biyosensörlerin gelişimi ile ilgili umut verici çalışmaların olduğu gözlemlenmektedir. Koku molekülü tespitinde kullanılabilir biyomimetik ajanların sadece protein ve epitelden değil, faj ve peptit gibi başka araçlarla da tespit edildiği gösterilmiştir. Genetik mühendisliği araçları kullanılarak bu biyomimetik ajanların verimi ve kapasitesi daha da arttırılabilmektedir.

SONUÇ

Gıda endüstrisi ve gastronomi günümüzde çok ileri seviyede bir gelişim göstermiştir. Gıda artık insanların temel ihtiyacını karşıladığı bir öğeden öteye geçerek, istihdamın yapıldığı, üzerinde stratejik araştırma ve yatırımların gerçekleştirildiği, turizm, eğitim sağlık gibi bütün sektörleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği bir sektör haline gelmiştir. Gıda ürünlerinin birçok açıdan kalitesinin tarladan çatala kadar izlediği yolda izlenmesi önem arz etmektedir. Gıda analizleri konvansiyonel olarak maliyetli ve kalifiye iş gücü gerektiren analizler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda geliştirilen biyosensörler, düşük maliyetli olmaları, yüksek hassasiyetli ölçüm yapabilmeleri, esnek tasarıma sahip olmaları ve taşınabilmeleri, kolay kullanıma sahip olmaları gibi birçok özelliği ile gıda kontrolünde büyük kolaylıklar sağlamıştır. Biyosensörler hedef analiti kolaylıkla gıdada ölçülecek şekilde tasarlanmaktadır. Gıda için kullanılan biyosensörler pH, glikoz, patojen, mikotoksin tespiti gibi temel kalite ölçümleri hedeflediği gibi tat ve koku gibi çok spesifik amaçlarla da kullanılabilirler. Gıdaların sahip olduğu tat ve koku özellikleri gıdanın lezzetini belirleyen en önemli unsurların başında gelmektedir. Tat ve koku biyosensörleri gıdanın insana haz verici bu özelliklerini sadece lezzet çerçevesinde ele almaz, ilaveten başka gıda kalite parametrelerini de analiz edebilir. Örneğin meyve ve sebzelerin tazeliği, olgunluğu veya bayatlığı ile ilgili bir bileşik olan hekzanal uçucu molekülü, olfaktör biyosensörleri tarafından ölçülebilmekte, bu sayede gıdanın tazeliğinin kontrolü ve takibi yapılabilmektedir. Buna ek olarak gıda taşıyıcı, mikrobiyolojik bozulma, yabancı veya toksik madde tespiti, oksidasyon gibi birçok alanda hassas ölçüm imkanı sunmaktadır. Koku ve tat biyosensörlerinin gelişimi hem gıda sektörünün gelişmesine hem de gastronomi sektörüne katkı sağlamaktadır. Bir restoran şefi tabak ta-

sarlarken, gelecekte koku ve tat biyosensörleri kullanarak en optimum lezzet içeriğine sahip yemek reçetesini hızlıca oluşturabilir ve duyuşanal analiz gibi zaman veya maliyet gerektiren süreçler yerine daha ekonomik yollardan menüsünü geliştirme fırsatı bulabilir. Aynı şekilde restoran ve gıda depolarında koku ve tat biyosensörleri kullanılarak gelecekte gıda bozulmalarının kontrolü hızlı ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilebilir. Günümüzde gelişmekte olan tat ve koku biyosensörleri sadece gıda ve gastronomi sektörünü değil aynı zamanda sağlık, çevre gibi diğer alanlarda da kullanılabilme imkanı sağlayan esnek bir cihaz olma özellikleri taşımaktadırlar. Tat ve koku biyosensörlerinin en önemli özelliği biyolojik olarak canlılardaki tat ve koku alma duyularını biyomimetik olarak taklit etmesidir. Bu amaçla tat ve koku moleküllerinin bağlandığı biyolojik reseptörler uygun bir şekilde elektrotlara immobilize edilerek elektrokimyasal analizler gerçekleştirilmektedir. Tat ve koku biyosensörlerinde biyomimetik ajanların biyosensöre entegre edilmesinde birçok teknoloji kullanılmaktadır. En yaygın kullanılan yöntemlerden biri hedef koku veya tat molekülüne spesifik bir reseptörün rekombinant DNA teknolojisi kullanılarak bakteri, maya veya ekspresyon memeli hücresinde ifade edilerek saflaştırılması veya hücre membranında doğrudan kullanılmasıdır. Bu teknoloji kullanılarak böceklerde, memeli hayvanlarda hatta insanda bulunan olfaktör veya tat reseptörü klonlanarak ifade edilir. Koku ve tat moleküllerinin tespit edilerek sinyal üretimi sağlanması için reseptörler biyosensörde bulunan elektrotlara önceden bağlanarak ölçümler gerçekleştirilir. Her bir molekül bir reseptöre bağlandığında elektrot bunu elektrik sinyaline çevirerek hassas ölçüm yapılabilmesini sağlar. Bunlara ek olarak hücre ve epitel dokular, enzimler, peptitler, fajlar vs. birçok biyomimetik ajan bu tarz biyosensörlerde kullanılabilir. Tat ve koku biyosensörlerinin önündeki en büyük dezavantaj, biyomimetik ajanların uzun ömürlü olmaması ve diğer biyosensör teknolojilerine kıyasla görece maliyetli teknolojilerle üretilmeleridir. Raf ömürlerinin uzatılması, stabilitenin artırılması ve yenilikçi düşük maliyetli yöntemlerin geliştirilmesi tat ve koku biyosensörlerinin önümüzdeki yıllarda gelişiminde ana hedefler olarak göze çarpmaktadır.

Referanslar

- Ahn, J. H., Lim, J. H., Park, J., Oh, E. H., Son, M., Hong, S., & Park, T. H. (2015). Screening of target-specific olfactory receptor and development of olfactory biosensor for the assessment of fungal contamination in grain. *Sensors and actuators B: chemical*, 210, 9-16.
- Aras, B., & Gürbüz, Ü. (2002). Gıda güvenliği açısından kritik kontrol noktaları ve risk analizleri sistemi. *Gıda*, 27(5).
- Auvray, M., & Spence, C. (2008). The multisensory perception of flavor. *Consciousness and cognition*, 17(3), 1016-1031.
- Breer, H. (2003). Olfactory receptors: molecular basis for recognition and discrimination of odors. *Analytical and bioanalytical chemistry*, 377(3), 427-433.
- Breer, H. (2008). The sense of smell: reception of flavors. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1126(1), 1-6.
- Calabrese, A., Battistoni, P., Ceylan, S., Zeni, L., Capo, A., Varriale, A., ... & Staiano, M. (2023). An impedimetric biosensor for detection of volatile organic compounds in food. *Biosensors*, 13(3), 341.
- Çalık, İ., & Pekerşen, Y. (2020). Helal konseptli otel yöneticilerinin helal otelcilik farkındalıkları üzerine nitel bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 397-414.
- Çağlarırnak, N. (2013). Gıda Kalite Sağlama ve Gıda Bileşenlerinin Tanımlanmalarında Enstrümantal Analizlerin Yeri ve Önemi. *Akademik Gıda*, 11(3-4), 106-113.
- Deng, H., & Nakamoto, T. (2023). Biosensors for odor detection: A review. *Biosensors*, 13(12), 1000.
- Du, L., Wu, C., Liu, Q., Huang, L., & Wang, P. (2013). Recent advances in olfactory receptor-based biosensors. *Biosensors and Bioelectronics*, 42, 570-580.
- Eren, F. Y. (2023). Gastronomi, kültürel miras ve turizm entegrasyonu: Kapadokya Bölgesi üzerine bir inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(İhtisaslaşma), 151-166.
- Fan, Y., Chen, W., Zhang, N., Li, M., Zhu, Y., Chen, G., ... & Liu, Y. (2023). Umami taste evaluation based on a novel mouse taste receptor cell-based biosensor. *Biosensors and Bioelectronics*, 237, 115447.
- Fan, Y., Huang, Y., Zhang, N., Chen, G., Jiang, S., Zhang, Y., ... & Liu, Y. (2022). Study on the distribution of umami receptors on the tongue and its signal coding logic based on taste bud biosensor. *Biosensors and Bioelectronics*, 197, 113780.
- Goodwin, D. M., Walters, F., Ali, M. M., Daghigh Ahmadi, E., & Guy, O. J. (2021). Graphene bioelectronic nose for the detection of odorants with human olfactory receptor 2AG1. *Chemosensors*, 9(7), 174.
- Gundogdu, A., Gazoglu, G., Kahraman, E., Yildiz, E., Candir, G., Yalcin, D., ... & Şen, F. (2023). Biosensors: Types, applications, and future advantages. *Journal of Scientific Reports-A*, (052), 457-481.

- Ha, D., Sun, Q., Su, K., Wan, H., Li, H., Xu, N., ... & Wang, P. (2015). Recent achievements in electronic tongue and bioelectronic tongue as taste sensors. *Sensors and Actuators B: Chemical*, 207, 1136-1146.
- Homma, C., Tsukiiwa, M., Noguchi, H., Tanaka, M., Okochi, M., Tomizawa, H., ... & Hayamizu, Y. (2023). Designable peptides on graphene field-effect transistors for selective detection of odor molecules. *Biosensors and Bioelectronics*, 224, 115047.
- Hurot, C., Brenet, S., Buhot, A., Barou, E., Belloir, C., Briand, L., & Hou, Y. (2019). Highly sensitive olfactory biosensors for the detection of volatile organic compounds by surface plasmon resonance imaging. *Biosensors and Bioelectronics*, 123, 230-236.
- Kang, J., Liu, J., Geng, Y., Yuan, Y., Liu, S., Tan, Y., ... & Wu, C. (2025). Recent advances in biomimetic taste-based biosensors and their applications. *Sensors & Diagnostics*.
- Karabal, A. (2019). GIDA MEVZUATI VE GIDA GÜVENLİĞİ. *International Journal of Social and Humanities Sciences*, 3(1), 179-198.
- Khadka, R., Aydemir, N., Carraher, C., Hamiaux, C., Colbert, D., Cheema, J., ... & Travas-Sejdic, J. (2019). An ultrasensitive electrochemical impedance-based biosensor using insect odorant receptors to detect odorants. *Biosensors and Bioelectronics*, 126, 207-213.
- Ko, H. J., & Park, T. H. (2005). Piezoelectric olfactory biosensor: ligand specificity and dose-dependence of an olfactory receptor expressed in a heterologous cell system. *Biosensors and Bioelectronics*, 20(7), 1327-1332.
- Koç, G., & Uzman, A. (2015). Gıda Güvencesi Ve Gıda Güvenliği: Kavramsal Çerçeve, Gelişmeler Ve Türkiye. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21(1 ve 2), 39-48.
- Kong, L., Wang, Y., Shu, G., Wang, R., Feng, Y., & Zhu, M. (2022). Kinetics of a new porcine taste-bud tissue biosensor for the detection of umami substances and their synergistic effect. *Biosensors and Bioelectronics*, 210, 114304.
- Kong, L., Dong, Y., Shu, G., Feng, Y., & Zhu, M. (2024). Multienzyme-Mediated Dual-Channel Magnetic Relaxation Switching Taste Biosensor (D-MRSTB) for Simultaneous Detection of Umami Compounds and Synergistic Enhancement in Food. *ACS sensors*, 9(4), 1820-1830.
- Lee, J. M., Lee, Y., Devaraj, V., Nguyen, T. M., Kim, Y. J., Kim, Y. H., ... & Oh, J. W. (2021). Investigation of colorimetric biosensor array based on programmable surface chemistry of M13 bacteriophage towards artificial nose for volatile organic compound detection: From basic properties of the biosensor to practical application. *Biosensors and Bioelectronics*, 188, 113339.
- Liu, Q., Wang, H., Li, H., Zhang, J., Zhuang, S., Zhang, F., ... & Wang, P. (2013). Impedance sensing and molecular modeling of an olfactory biosensor based on chemosensory proteins of honeybee. *Biosensors and Bioelectronics*, 40(1), 174-179.

- Liu, S., Zhu, P., Tian, Y., Chen, Y., Liu, Y., Wang, M., ... & Wu, C. (2022). A taste bud organoid-based microelectrode Array biosensor for taste sensing. *Chemosensors*, 10(6), 208.
- Liu, J., Cha, Y. K., Choi, Y., Lee, S. E., Wang, G., Zhao, S., ... & Hong, S. (2023). Hydrogel-based bioelectronic tongue for the evaluation of umami taste in fermented fish. *ACS sensors*, 8(7), 2750-2760.
- Liu, J., Chen, Y. P., He, P., Ding, Z., Guo, Y., Cui, S., ... & Liu, Y. (2024). A novel olfactory biosensor based on ZIF-8@SWCNT integrated with nanosome-AuNPs/Prussian blue for sensitive detection of hexanal. *Food Chemistry*, 442, 138349.
- Liu, J., Kuang, J., Zhang, Y., Chen, Y., Liu, S., Li, Y., ... & Meng, J. (2024). Research Progress of Taste Biosensors in Simulating Taste Transduction Mechanism. *Chemosensors*, 12(9), 189.
- Lu, L., Hu, X., & Zhu, Z. (2017). Biomimetic sensors and biosensors for qualitative and quantitative analyses of five basic tastes. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 87, 58-70.
- Liu, J., Nam, Y., Choi, D., Choi, Y., Lee, S. E., Oh, H., ... & Hong, S. (2024). MXene/Hydrogel-based bioelectronic nose for the direct evaluation of food spoilage in both liquid and gas-phase environments. *Biosensors and Bioelectronics*, 256, 116260.
- Naresh, V., & Lee, N. (2021). A review on biosensors and recent development of nanostructured materials-enabled biosensors. *Sensors*, 21(4), 1109.
- Nilghaz, A., Mousavi, S. M., Li, M., Tian, J., Cao, R., & Wang, X. (2021). based microfluidics for food safety and quality analysis. *Trends in Food Science & Technology*, 118, 273-284.
- Ollé, E. P., Farré-Lladós, J., & Casals-Terré, J. (2020). Advancements in microfabricated gas sensors and microanalytical tools for the sensitive and selective detection of odors. *Sensors*, 20(19), 5478.
- Özdemir, G., & Altınar, D. D. (2019). Gastronomi kavramlari ve gastronomi turizmi üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 1-14.
- Peng, C., Sui, Y., Fang, C., Sun, H., Liu, W., Li, X., ... & Wu, C. (2024). Highly sensitive and selective electrochemical biosensor using odorant-binding protein to detect aldehydes. *Analytica Chimica Acta*, 1318, 342932.
- Qiao, L., Jiao, L., Pang, G., & Xie, J. (2015). A novel pungency biosensor prepared with fixing taste-bud tissue of rats. *Biosensors and Bioelectronics*, 68, 454-461.
- Rinaldi, A. (2007). The scent of life: The exquisite complexity of the sense of smell in animals and humans. *EMBO reports*, 8(7), 629-633.
- Spehr, M., & Munger, S. D. (2009). Olfactory receptors: G protein-coupled receptors and beyond. *Journal of neurochemistry*, 109(6), 1570-1583.
- Sukekawa, Y., Mitsuno, H., Kanzaki, R., & Nakamoto, T. (2021). Binary mixture quantification using cell-based odor biosensor system with active sensing. *Biosensors and Bioelectronics*, 179, 113053.

- Türker, İ., & İşleröglü, H. (2020). Gıda Mühendisliği ve Gastronomi Bilimi: Ortak Yaklaşımlar ve Ortak Gelişim (Food Engineering and Gastronomy: Common Approaches and Joint Development). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(2), 1552-1577.
- Vera, L. A., & Wooding, S. P. (2024). Taste: Links in the chain from tongue to brain.
- Visalli, M., & Galmarini, M. V. (2024). Multi-attribute temporal descriptive methods in sensory analysis applied in food science: A systematic scoping review. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 23(1), e13294.
- Wang, Y., Kong, L., Shu, G., Sun, G., Feng, Y., & Zhu, M. (2023). Development of sensitive and stable electrochemical impedimetric biosensor based on T1R1 receptor and its application to detection of umami substances. *Food Chemistry*, 423, 136233.
- Wang, Z., Ma, W., Yan, S., Chen, R., & Qin, G. (2025). High-Performance Odorant Binding Protein-Derived Peptide Biosensor for Salmonella Contamination in Food Detection Based on Mace Structure. *ACS sensors*.
- Wei, X., Jiang, D., Chen, C., Wu, J., Qin, C., Yuan, Q., ... & Wang, P. (2021). Hybrid integrated cardiomyocyte biosensors for bitter detection and cardiotoxicity assessment. *ACS sensors*, 6(7), 2593-2604.
- Wu, C., Du, Y. W., Huang, L., Ben-Shoshan Galeczki, Y., Dagan-Wiener, A., Naim, M., ... & Wang, P. (2017). Biomimetic sensors for the senses: towards better understanding of taste and odor sensation. *Sensors*, 17(12), 2881.
- Wu, C., Chen, P., Yu, H., Liu, Q., Zong, X., Cai, H., & Wang, P. (2009). A novel biomimetic olfactory-based biosensor for single olfactory sensory neuron monitoring. *Biosensors and Bioelectronics*, 24(5), 1498-1502.
- Yang, X., & Boyle, R. A. (2016). Sensory evaluation of oils/fats and oil/fat-based foods. In *Oxidative stability and shelf life of foods containing oils and fats* (pp. 157-185). AOCS Press.
- Ye, J., Fan, M., Zhang, X., Liang, Q., Zhang, Y., Zhao, X., ... & Zhang, D. (2024). A novel biomimetic electrochemical taste-biosensor based on conformational changes of the taste receptor. *Biosensors and Bioelectronics*, 249, 116001.
- Yuan, Q., Qin, C., Zhang, S., Wu, J., Qiu, Y., Chen, C., ... & Zhuang, L. (2022). An In Vitro HL-1 Cardiomyocyte-Based Olfactory Biosensor for Olfr558-Inhibited Efficiency Detection. *Chemosensors*, 10(6), 200.
- Zhang, F., Zhang, Q., Zhang, D., Lu, Y., Liu, Q., & Wang, P. (2014). Biosensor analysis of natural and artificial sweeteners in intact taste epithelium. *Biosensors and Bioelectronics*, 54, 385-392.

21. YÜZYILDA EĞİTİMDE ÖĞRETİMSEL LİDERLİK VE DAĞITILMIŞLİDERLİĞE BAKIŞ

Pınar AYYILDIZ¹

¹ Doç. Dr., Ankara Lokman Hekim Üniversitesi, Rektörlük (LÖDEB), Ankara/TÜRKİYE,
0000-0002-2644-7981, pinar.ayyildiz@lokmanhekim.edu.tr

Giriş

21.yüzyılda eğitimin içinde bulunduğu dinamik ve karmaşık ortam, okul liderliğinin geleneksel anlayışında son derece önemli bir dönüşümü zorunlu kılmıştır. Bilgi ekonomisi, küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve toplumların hızla değişen ihtiyaçları, okulları yönetme biçimlerinde yeni yaklaşımları gündeme getirmiştir (Fullan, 2001). Geçmişte okul müdürleri daha ziyade idari ve bürokratik rolleriyle ön planda iken, günümüzde öğretim ve öğrenme süreçlerinin iyileştirilmesi okul liderliğinin merkezine yerleşmiştir. Bu dönüşüm, eğitim örgütlerinde liderlik rollerinin yeniden tanımlanmasıyla sonuçlanmış ve “öğretimsel liderlik” ile “Dağıtılmış Liderlik” gibi kavramlar ilgili alanyazında öne çıkmaya başlamıştır (Hallinger & Murphy, 1985; Spillane, 2005). Öte yandan, okul liderliği mefhumu yönetim bilimleri kapsamında yeni değildir. 20.yüzyılın başlarından itibaren yönetim bilimi alanyazınında kendisine yer bulan okul liderliği, ilk dönemlerde daha çok idari görevlerle anılmıştır (Gümüş, Bellibaş, Esen & Gümüş, 2016). 1960’lar ve 70’lerde ise eğitim yönetimi alanında insan ilişkileri ve dönüşümcü liderlik kavramları önem kazanmış, nihayet 1980’lerde ‘etkili okullar’ araştırmaları okul müdürünün öğretimsel rolüne dikkat çekmeye başlamıştır (Şişman, 2016). Bu tarihsel süreç, günümüzde benimsenen liderlik modellerinin temel arka planını oluşturmaktadır. Etkili okul araştırmaları, okul yöneticilerinin öğrenci başarısı ve öğretim kalitesi üzerindeki kritik etkisini ortaya koymuş ve bu etkiyi açıklamak için “öğretimsel liderlik” kavramını geliştirmiştir (Hallinger & Heck, 1996; Hallinger & Murphy, 1985).

Öğretimsel liderlik, okul müdürünün eğitim-öğretim faaliyetlerini iyileştirme ve destekleme yönündeki rolünü vurgulayarak okulun misyonundan sınıf içi uygulamalara kadar uzanan geniş bir etki alanını tanımlar. Nitekim Türkiye’de de okul müdürlerinin öğretimsel liderlik rolleri, okul etkililiği ve öğretimin niteliği bağlamında pek çok çalışmada incelenmiş ve okul ile eğitim sistemi başarısına katkıları vurgulanmıştır (Cemaloğlu & Duran, 2020; Çalık, Sezgin, Kavgacı & Kılınç, 2012). Bu araştırmalar, okul liderliğinin öğrenci öğrenmesi ve okul geliştirmedeki önemini belirgin hale getirmektedir. Diğer yandan, tek bir yöneticinin artan beklentilerin baskısı altında okulunda istenen dönüşümü tek başına gerçekleştirmesinin zorlaştığı kabul görmeye başlamıştır. Liderliğin “kahraman” bir kişiye bağlı olduğu geleneksel anlayış yerine, görev ve sorumlulukların bir ekip içerisinde paylaşılmasına dayalı “dağıtılmış liderlik” modeli bu anlamda giderek ilgi çeker hale gelmiştir (Gronn, 2002; Harris, 2004). Esasen Dağıtılmış Liderlik yaklaşımı, liderliğin tek bir bireyden öte, okul içerisindeki birçok aktörün etkileşim ve iş birliğiyle gerçekleşen bir süreç olduğunu öne sürer. Araştırmalar, okulda liderliğin sadece müdürle sınırlı kalmayıp paylaşıldığında öğretmen kapasitesinin

geliştğini ve öğrenci başarısının arttığını göstermektedir (Donaldson, 2006; Harris, 2013). Bu bağlamda 21. yüzyılda etkili bir eğitim liderliği hem güçlü bir öğretimsel odaklanmayı hem paylaşılan bir liderlik kültürünün mevcudiyetini aynı anda gerektirmektedir. Bu bölümde, öğretimsel liderlik ve Dağıtılmış Liderlik kavramları 21. yüzyıl eğitimi perspektifinde ele alınmıştır. Öncelikle her iki liderlik yaklaşımının kuramsal çerçevesi ve eğitim yönetimi kapsamındaki rolleri incelemiş, ardından bu modellerin karşılaştırmalı bir analizi yapılmıştır. 21.yüzyıl öğrenme ortamlarında öğretimsel liderliğin uygulanması ve Dağıtılmış Liderliğin yenilikçiliğe etkisi tartışılmış; teknoloji, ortaya çıkan güçlükler ve eğitim politikaları bağlamında her iki yaklaşım değerlendirilmiştir. Son kerte de, güncel eğitim yaklaşımlarında etkili liderlik için geleceğe yönelik bir yol haritası ve çeşitli öneriler sunulmuştur.

Öğretimsel Liderlik: Teorik Çerçeve ve Eğitimdeki Rolü

Öğretimsel liderlik, okul yöneticisinin öncelikli olarak öğretme-öğrenme süreçlerinin niteliğini geliştirmeye odaklandığı bir liderlik olgusudur. Kavramsal açıdan bu liderlik modeli 1980'lerdeki "etkili okul" hareketiyle birlikte ivme ve önem kazanmıştır. Hallinger ve Murphy (1985), öğretimsel liderliği, temel olarak okul müdürünün okuldaki eğitsel faaliyetleri yönlendirme rolü olarak tanımlamış ve bu sorumluluğa ait üç temel boyut belirlemiştir: okulun vizyon ve amaçlarını belirleme, eğitim programını ve öğretim sürecini yönetme ve olumlu bir okul öğrenme iklimi oluşturma. Bu çerçevede öğretimsel lider addedilen okul müdürü, okulun akademik hedeflerini netleştirip paylaşmakta, programın uygulanmasını koordine etmekte ve öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleyerek öğrenme ortamının sürekli biçimde iyileştirilmesini sağlamaktadır (Hallinger & Heck, 1996; Şişman, 2016). Öğretimsel liderliğin temelinde, okul liderinin zaman ve enerjisinin büyük bölümünü sınıf içi öğretim uygulamalarına rehberlik etmeye ayırması fikri yatar. Öğretimsel lider, öğretmenlerle yakın etkileşimde bulunarak onların ihtiyaçlarını belirler, öğretim stratejileri konusunda onlara yol gösterir ve öğrenci başarı verilerini titizlikle analiz ederek eğitsel kararlar alır (Leithwood, Louis, Anderson & Wahlstrom, 2004; Marzano, Waters & McNulty, 2005).

Öğretimsel liderlik, pratikte okul müdürünün bir dizi tutum ve davranışını içerir. Bunlar arasında; okul için vizyoner bir akademik hedef belirleme ve bunu paydaşlarla paylaşma, öğretim programının etkin yürütülmesini sağlama, öğretmenleri sınıf içi performanslarında gözlemleyip geribildirim verme, öğrencilerin öğrenme ilerlemelerini izleme ve değerlendirme, öğretmenlerin profesyonel gelişimini teşvik etme ve okulda yüksek beklentiler ile herkes için olumlu bir kültür oluşturma gibi görev unsurları sayılabilir (Hallinger & Murphy, 1985; Şişman, 2018). Örneğin

Şişman (2016) tarafından Türkiye’de geliştirilen bir ölçek çalışması, öğretimsel liderlik davranışlarını beş ana boyutta toplamıştır: (i) okulun amaçlarını belirleme ve paylaşma, (ii) eğitim programı ve öğretim sürecinin yönetimi, (iii) öğretim süreci ve öğrencilerin değerlendirilmesi, (iv) öğretmenlerin desteklenmesi ve geliştirilmesi, (v) düzenli ve motive edici bir öğrenme iklimi oluşturulması. Bu boyutlar, öğretimsel liderliğin çok yönlü doğasını göstermekte ve bir okul müdürünün etkili bir öğretim lideri olabilmesi için devreye giren görev alanlarını özetlemektedir. Öğretimsel liderliğin eğitimdeki rolü, öğretmen yeterliklerinin geliştirilmesi ve dolayısıyla öğrenci öğrenme deneyimlerinin zenginleştirilmesiyle de çok yakından ilişkilidir. Bir okulda öğretimsel liderlik kavramı güçlü olduğunda, öğretmenlerin motivasyonunun ve mesleki bağlılığının arttığı, ortak bir amaç doğrultusunda ekip çalışmasının güçlendiği bildirilmektedir (Cemaloğlu & Duran, 2020; Marks & Printy, 2003; Marzano vd., 2005).

Dağıtılmış Liderlik: Temel İlkeler ve Eğitime Yansımaları

Dağıtılmış Liderlik, okul liderliğinin tek bir kişiye bağlı olmaktan çıkarılarak birden fazla paydaş arasında paylaşıldığı ve ortak etkileşimlerle şekillendiği bir kavram setini ifade etmektedir. Bu liderlik anlayışı, örgüt içinde liderlik sorumluluk ve yetkilerinin hiyerarşik olmayan bir biçimde dağıtılmasını öngörür. Dağıtılmış Liderlik teorisine göre, okulda liderlik bir pozisyon değil bir süreçtir ve öğretmenler, farklı kademelerdeki yöneticiler ve öğrenenler de dahil olmak üzere birden çok aktör bu sürece katılır (Gronn, 2002; Spillane, Halverson & Diamond, 2004). Alanyazında, Dağıtılmış Liderlik yaklaşımı “post-kahramanlık” olarak da nitelendirilir; yani liderliğin tek bir “kahraman” lidere bağlı olduğu anlayışından uzaklaşarak, güç ve karar alma mekanizmalarının ekip içinde paylaşılmasıyla gerçekleştiği vurgulanır (Bolden, 2011). Bu bakış açısıyla Dağıtılmış Liderlik, kendisine klasik özellikler atfedilen liderlik anlayışının bir anlamda sınırlarını genişleterek, örgüt için deki tüm bireylerin kendi bakış açıları ve yetenekleriyle liderlik sürecine katkıda bulunmalarını savunur (Harris, 2013; Wise, 2004). Dağıtılmış Liderliğin ana ilkelerinden biri, iş birliği ve güven kültürünün inşasıdır. Bu felsefede okul müdürü, tek otorite olmaktan ziyade bir orkestranın şefi gibi hareket ederek öğretmenleri ve diğer okul paydaşlarını karar alma süreçlerine uygun biçimlerde -zamanında ve en doğru şekilde- dahil eder. Örneğin önemli bir pedagojik eksenli karar alınırken veya bir okul projesi planlanırken müdür, öğretmen liderlerinden oluşan bir ekiple birlikte çalışır, fikir alışverişi yapar ve ekibe sorumlulukları paylaştırır. Böylece öğretmenler yalnızca uygulanacak kararların nesnesi değil, bizzat karar süreçlerinin öznesi haline gelirler (Ayyıldız & Yılmaz, 2023b; Ereş & Akyürek, 2016).

Dağıtılmış Liderlik, karar alma ve problem çözme süreçlerini geniş bir tabana yaydığından, okulların günlük düzeyde karşılaştığı karmaşık sorunlara daha yenilikçi ve zenginleştirilmiş nitelikte çözüm önerileri üretilmesini kolaylaştırır (Harris, 2004; Lin, 2022). Nitekim Dağıtılmış Liderlik uygulamalarının güçlü olduğu okullarda, öğretmenlerin mesleki özerklik ve iş birliği düzeylerinin yüksek olduğu, bunun da öğretimde yenilik yapma kapasitelerini artırdığı belirlenmiştir (Lin, 2022). Bu durum, Dağıtılmış Liderliğin eğitimde yenilikçi uygulamaların hayata geçirilmesi için sağlam bir zemin oluşturduğunu göstermektedir. Özetle, Dağıtılmış Liderlik okul yönetiminde esneklik ve katılımı artıran, 21.yüzyılın kompleks eğitim ortamlarına uyum sağlamayı kolaylaştıran bir liderlik modelidir.

Öte yandan bu modelin başarılı olabilmesi için belli ön koşulların sağlanması gerekir. Okulda güvene dayalı bir iletişim ortamının bulunması, tüm paydaşların ortak bir vizyon ve hedef etrafında birleşmesi ve liderlik rollerinin net olarak tanımlanması anılan koşullar arasındadır. Aksi halde, rol belirsizlikleri veya koordinasyon eksikliği yaşanarak dağıtılmış liderlik çabaları verimsiz hale gelebilir. Bu nedenle, Dağıtılmış Liderlik yaklaşımını benimseyen okul yöneticilerinin, ekip içinde açık bir amaç birliği sağlamaları ve herkesin katkısını değere dönüştürecek yapıcı mekanizmalar geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Öğretimsel ve Dağıtılmış Liderlik Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi

Öğretimsel liderlik ile Dağıtılmış Liderlik, okul yönetimine farklı bakış açıları getirmekle birlikte, 21. yüzyıl okulunda etkili liderlik için birbirini tamamlayan unsurlar olarak da değerlendirilebilir. Bu iki modeli karşılaştırmak, aralarındaki kuramsal ve pratik farkları ve bu çerçevedeki olası örtüşmeleri anlamak açısından önemlidir.

Liderlik Odağı ve Yapısı: Öğretimsel Liderlik modelinde liderlik odağı, doğrudan eğitim-öğretim faaliyetlerinin iyileştirilmesi üzerinedir ve genellikle hiyerarşik bir yapıda, okul müdürünün merkezde olduğu bir liderlik söz konusudur (Hallinger & Murphy, 1985). Müdür, tek lider olarak okulun vizyonunu belirler ve öğretim programının yürütülmesini sağlar. Dağıtılmış Liderlikte ise sıklıkla liderlik yapısı paylaşımlıdır; okul müdürü dahil birden fazla kişi liderlik rollerini paylaşır ve liderlik pratiği kişiler arası etkileşim ağı içinde ortaya çıkar (Gronn, 2002; Spillane, 2005). Burada hiyerarşik-geeleneksel yapı yerine daha yatay ve esnek bir yapı vardır. Kısaca, öğretimsel liderlik “tekil lider” yaklaşımıyla tanımlanırken, Dağıtılmış Liderlik “çoğul lider” yaklaşımını temsil eder.

Karar Alma Süreçleri: Öğretimsel Liderlikte karar alma çoğunlukla okul müdürünün inisiyatifinde gerçekleşir. Müdür, ilgili verileri ve geri bildirimleri dikkate alarak eğitimle ilgili kritik kararları verir, hedefleri belirler ve bunları öğretmenlerle paylaşır. Dağıtılmış Liderlikte ise karar alma süreci görece kolektif işlemektedir; çeşitli konularda oluşturulan ekipler veya komiteler, ilgili paydaşların katılımıyla ortak kararlar alırlar.

Yetki ve Sorumluluklar: Öğretimsel Liderlik modeli, okul müdürünün otorite ve sorumluluğunu vurgular; müdür hem başarıların hem aksaklıkların birincil olarak hesabını veren kişidir. Dağıtılmış Liderlikte ise yetki ve sorumluluklar birden çok kişi ve(ya) grupta paylaşıldığı için, başarılar ortaklaşa elde edilir ancak başarısızlık durumunda sorumluluk paylaşımı konusunda bazı belirsizlikler yaşanabilir. Bu, Dağıtılmış Liderliğin potansiyel bir dezavantajı olarak belirtilmektedir; eğer roller ve beklentiler net tanımlanmamışsa, hesap verebilirlik sorunu baş gösterebilir (Harris, 2013). Dolayısıyla Dağıtılmış Liderliğin başarılı şekilde hataya geçirilmesi için ekip üyelerinin tüm görev ve sorumluluklarının herkes nezdinde açıkça tanımlanması gerekir.

Vizyon ve Hedef Birliği: Her iki modelde de ortak vizyon sahibi olmak önemli olsa da bunu sağlama biçimleri birbirinden farklıdır. Öğretimsel lider, vizyonu kendisi belirleyip ekibe aktarmaya çalışır ve ekibi bu vizyon etrafında birleştirir. Dağıtılmış Liderlikte ise vizyon, ekip üyelerinin ortak aklıyla şekillenir; tüm paydaşların sürece dahil olması, vizyon ve hedeflere yüksek düzeyde bir bağlılık yaratabilir (Lambert, 2002).

Birbirini Tamamlama Durumu: Pek çok araştırmacı, bu iki liderlik yaklaşımının birbirine alternatif olmaktan ziyade birbirini tamamladığını belirtmektedir (Harris, 2013; Marks & Printy, 2003). Örneğin, Marks ve Printy (2003) çalışmalarında “bütünleşik liderlik” kavramına dikkat çekerek, okul müdürünün güçlü bir öğretimsel liderlik sergilerken aynı zamanda öğretmenlerle ortak liderlik pratikleri geliştirdiği durumlarda, okul performansının en yüksek düzeyde gerçekleştiğini tespit etmiştir. Bu sonuç, tek bir modele odaklanmak yerine, okul liderlerinin hem öğretimsel odağı koruması hem liderliği paylaşarak kolektif kapasiteyi harekete geçirmesinin ideal olduğunu göstermektedir.

21.Yüzyıl Öğrenme Ortamlarında Öğretimsel Liderliğin Önemi ve Uygulama Alanları

21.yüzyıl öğrenme ortamları, geleneksel eğitim anlayışından farklı olarak teknolojiyle bütünleşmiş, öğrenci merkezli ve hızla değişen ihtiyaçlara cevap verebilen bir yapıya sahiptir. Bu yeni öğrenme ortamlarında, öğretimsel liderlik okul başarısının anahtar unsurlarından biri olarak önemini korumakta, hatta artmaktadır. Bunun en ana sebebi, günümüz

okullarında öğrencilerin sadece akademik bilgiye değil, eleştirel düşünme, yaratıcılık, problem çözme, dijital okuryazarlık gibi becerilere sahip bireyler olarak yetişmelerinin beklenmesidir. Bu türden beklentileri karşılayabilmek için öğretmenlerin sürekli gelişim içinde olmaları ve en yeni pedagojik yaklaşımları sınıflarına doğru şekillerde entegre etmeleri gerekir. İşte tam bu noktada okul müdürünün Öğretimsel Liderliği, öğretmenlere yol gösterici olması ve gerekli koşulları sağlaması bakımından hayati bir rol üstlenir (Fullan, 2001; Marzano vd., 2005). Öğretimsel liderliğin 21. yüzyılda somut uygulama alanlarına yakından baktığımızda, birkaç temel odak noktasının öne çıktığını izlemekteyiz:

Veri Temelli Karar Verme: Güncel öğrenme ortamlarında Öğretimsel Liderler, öğrenci başarısı ve gelişimi ile ilgili zengin veri kaynaklarına sahiptir. Bugün okul müdürleri, öğrenme yönetim sistemleri veya veri analiz platformları aracılığıyla öğrencilerin akademik performansını gerçek zamanlı izleyebilirler. Bu sayede, geçmişte ancak sınav sonuçları açıklandığında fark edilebilen öğrenme sorunları, anlık olarak tespit edilip proaktif ve hızlı müdahalelerle giderilebilir. Dahası teknolojinin kullanımı, okul müdürlerinin öğretmenlerin sınıfını doğrudan ziyaret etmeden de öğretim süreçlerine dair bilgi edinmesini mümkün kılmaktadır (Netolicky, 2020).

Öğretmen Mesleki Gelişimi ve Öğrenen Topluluklar: 21. yüzyılda öğretmenler de kuşkusuz ki, hayta boyu öğrenme prensipleri uyarınca, sürekli öğrenen bireyler olmalıdır. Öğretimsel Liderlik, okul içinde profesyonel öğrenme toplulukları oluşturulmasını teşvik eder. Müdür, öğretmenlerin düzenli olarak bir araya gelip öğrenci çalışmalarını analiz etmelerini, iyi uygulamaları paylaşmalarını ve ortak ders planlamaları yapmalarını planlar ve süreci yürütür. Bu sayede, öğretmenler birbirlerinden de öğrenerek yenilikçi yöntem ve teknolojileri sınıflarına adapte edebilirler. Öğretimsel Lider gerek okul içi atölye çalışmalarıyla gerek öğretmenleri konferans, seminer gibi dış etkinliklere yönlendirerek onların hizmet içi gelişimlerini destekleyebilir (Şişman, 2018). Kısaca, öğretim kadrosunun niteliği arttıkça öğrenenlere sunulan öğrenme deneyimleri de zenginleşmektedir.

Teknoloji Entegrasyonu ve Dijital Öğrenme: Günümüzde öğrenme ortamları dijital araçlarla çoğunlukla iç içedir. Öğretimsel Liderler, teknoloji entegrasyonunda da başat bir konumda öğretmenlerin dijital araçları etkili kullanmalarına öncülük ederler. Bu anlamda bir okul müdürü, Öğretimsel Lider olarak okul çapında bir “e-öğrenme” vizyonu belirleyebilir, öğretmenlere akıllı tahta, eğitim yazılımları, çevrim içi içerik platformları gibi araçların eğitimde kullanımına dair eğitim verebilir veya bu yönde imkanlar oluşturulması için önayak olabilir. Nitekim pandemi

dönemi gibi zorunlu uzaktan eğitim süreçlerinde, öğretimsel liderliğin önemi daha da belirginleşmiştir; birçok okul müdürü bu dönemde öğretmenlere teknolojik pedagojik destek sunarak uzaktan eğitim süreçlerinin sürekliliğini sağlamıştır. Dolayısıyla, 21. yüzyıl Öğretimsel Liderliği, dijital çağın gerekliliklerine hâkim olmayı ve okulu bu doğrultuda yönlendirmeyi içerir.

Öğrenci Merkezli ve Kapsayıcı Uygulamalar: Modern eğitim, her öğrencinin ihtiyacına göre farklılaştırılmış ve kapsayıcı bir yaklaşımı gerektirir. Öğretimsel Liderlik, okul genelinde öğrenci merkezli bir öğrenme kültürü inşa etmeyi amaçlar. Müdür, program ve öğretim yöntemlerinin yalnızca genel başarıyı değil, bireysel öğrenci ihtiyaçlarını da gözetmesini sağlamaya çalışır. Bu eksende öğretimsel lider, okulunda proje tabanlı öğrenme, ters-yüz sınıf gibi yenilikçi pedagojik modellerin uygulanmasını teşvik edebilir. Özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin desteklenmesi, farklı öğrenme stillerine hitap eden materyallerin kullanılması gibi konularda da müdür yine diğerlerine liderlik eden bir konumdadır. Bu tür uygulamalar, 21. yüzyılın çeşitlilik içeren öğrenci profiline uygun, esnek ve duyarlı bir öğrenme ortamı oluşturulmasına yöneliktir.

Toplum ve Küresel Bağlantılar: 21. yüzyıl öğrenme ortamları, okulun dış dünya ile sürekli etkileşimini de içerir. Öğretimsel Liderlik uygulamaları, okulun ebeveynler/aileler, yükseköğretim kurumları, sivil toplum kuruluşları ve küresel eğitim ağları ile bağlantılar kurarak öğrenme fırsatlarını genişletmesini sağlar. Bir Öğretimsel Lider, öğrenenlerin toplumla etkileşim içinde gerçek dünyaya hazırlanmaları için projeler geliştirebilir (topluma hizmet projeleri, sosyal sorumluluk ve duyarlılık girişimleri, üniversite iş birlikleri ile bilimsel çalışmalar vb.). Bunlardan başka, uluslararası projelere (örneğin Erasmus+ okul ortaklıkları gibi) katılım yoluyla öğrenci ve öğretmenlerin küresel ölçekte öğrenme deneyimleri yaşamasına olanak sağlayabilir.

Dağıtılmış Liderlik Yaklaşımının Eğitimde Yenilikçi Düşünceye Etkisi

21. yüzyıl eğitim dünyası, yeniliği ve yenilikçi düşünceyi/inovasyonu teşvik eden okul kültürlerine duyulan ihtiyacı her zamankinden daha fazla vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Dağıtılmış Liderlik anlayışı, okullarda yeniliklerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması için uygun bir bağlamı hazırlamaktadır. Liderliğin paylaşıldığı ortamlarda, farklı bireylerin bilgi ve becerilerinden yararlanılarak daha zengin fikir çeşitliliği ve yenilikçi düşünme ortaya çıkmaktadır (Ayyıldız & Yılmaz, 2023a; Harris, 2013; Spillane, 2005). Bu anlamda, şu kritik soru gündeme gelmektedir: Dağı-

tılmış Liderlik, somut olarak eğitimde yenilikçiliği ve yenilikçi düşüncüyü nasıl etkilemektedir?

Öncelikle, Dağıtılmış Liderlik kavramının, öğretmenlerin yenilik yapma kapasitesini arttırdığının altına çizmek gerekmektedir. Tek bir yöneticinin tek başına kararlar alıp uyguladığı bir okulda, öğretmenler genellikle kendilerine iletilen yenilikleri uygulayıcı konumundan öteye gidemez (Baloğlu, 2011). Oysa liderlik paylaşıldığında, öğretmenler sürecin aktif parçası haline gelir ve kendi yenilikçi fikirlerini geliştirme ve hayata geçirme fırsatı bulurlar. Dağıtılmış Liderlik kültürüne sahip bir okulda bir grup öğretmen, derslerde öğrenci kapasitesini arttırmak için yeni bir yöntem (örneğin tasarım odaklı düşünme etkinlikleri) denemek istediğinde, okul yönetimi bu fikre açık olur ve gerekli desteği sağlar. Sonuçta başarılı olan bu uygulama, ilham verici bir konuma gelir, diğer öğretmenler tarafından da benimsenerek okul geneline yayılabilir. Bu süreçte müdür, öğretimsel lider olarak gerekli kaynakları temin eden ve paydaşları cesaretlendiren bir kolaylaştırıcı rolü oynar, ancak yenilik fikrinin sahibi ve uygulayıcısı her zaman için öğretmenlerdir. Bu türden bir ortam, öğretmen özerkliğini ve girişimciliğini besler (Lin, 2022).

İkinci olarak değinilmesi gereken, Dağıtılmış Liderlik okulda bir iş birliği ve öğrenme kültürü yaratarak yenilikçi düşünmeyi teşvik ettiğidir. Öğretmenlerin düzenli olarak bir araya gelip sorunları tartıştığı, birlikte çözüm önerileri oluşturduğu ve deneyimlerini paylaştığı bir ortamda, yenilikçi fikirlerin filizlenme ihtimali artar. Böylesi bir iklim ve kültür, tek liderli modelde daha sınırlı kalabilirken, dağıtılmış liderlikte doğal bir sonuç olarak ortaya çıkar. İlgili alanyazındaki araştırmalar, öğretmenler arası iş birliği ve dayanışmanın yüksek olduğu okullarda inovatif öğretim uygulamalarının daha fazla görüldüğünü belirtmektedir. Dağıtılmış Liderlik de tam olarak bu iş birliği ortamını kurumsallaştırdığı için, dolaylı yoldan okulda yenilikçiliği besleyen bir faktör haline de gelmekte gibidir (Harris, 2013).

Üçüncü olarak, Dağıtılmış Liderlik yaklaşımı, okullarda değişim yönetimini kolaylaştırır ve yeniliklerin daha sürdürülebilir olmasını sağlar. Şüphesiz ki bir yeniliğin başarılı olması kadar, o yeniliğin kalıcı hale gelmesi de önemlidir. Eğer yenilik bir kişinin çabasıyla sınırlı kalırsa, o kişi okuldan ayrıldığında veya odağını değiştirdiğinde bu yenilik sönmülenebilir. Diğer yandan, yenilik kolektif bir çabanın ürünü olursa, okul kültürüne mal olur ve kişilerden bağımsız yaşamaya devam eder. Örneğin, okulda başlatılan bir STEM (Science-Fen, Technology-Teknoloji, Engineering-Mühendislik, Mathematics-Matematik) projesi, yalnızca müdürün girişimleri ve çabası ile değil de öğretmenlerden oluşan bir ekibin ortak vizyonu ve emeğiyle yürütülürse, ekip üyelerinden birinin ayrılması bu

projeyi sonlandırmaz. Dağıtılmış Liderlik, Değişim Liderliğini tek bir kişiden alıp tüm okula yaydığından, değişimin kurumsallaşma ve örgüt çapına yayılma şansını arttırır (Fullan, 2001; Pont, Nusche & Moorman, 2008). Bunlar dışında, Dağıtılmış Liderliğin yenilikçi düşünmeye etkisi konusunda yapılan geniş ölçekli çalışmalar da yine olumlu sonuçlar ortaya koymaktadır. TALIS 2018 (Teaching and Learning International Survey – Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Anketi) verilerine dayanan bir araştırmada, okul müdürlerinin Dağıtılmış Liderlik sergilemesinin öğretmenlerin yenilik yapma eğilimini doğrudan artırdığı, ayrıca öğretmen özerkliği ve meslektaş iş birliği gibi etmenler üzerinden dolaylı olarak da süreçlere katma değer etkide bulunduğu belirlenmiştir (Lin, 2022). Bu da Dağıtılmış Liderlik ile okulda yenilikçilik iklimi arasında güçlü bir bağlantı olduğuna işaret etmektedir.

Teknolojinin Öğretimsel ve Dağıtılmış Liderlik Yaklaşımlarına Katkıları

Teknoloji, 21. yüzyıl okullarının vazgeçilmez bir bileşeni haline gelmiş olup hem Öğretimsel hem Dağıtılmış Liderlik yaklaşımlarının etkinliğini arttırmada önemli bir araç olarak değer kazanmaktadır. Okul liderleri, teknolojiyi, hem sınıf içi öğretimi geliştirmek hem okul genelinde iletişim ve iş birliğini güçlendirmek amacıyla stratejik bir şekilde entegre etmektedirler (Kurt, Duyar, Ayyıldız, Fidan & Arastaman, 2024).

Öğretimsel Liderlik ve Teknoloji: Öğretimsel Liderler için teknoloji, sınıf içi gözlem ve değerlendirmelerden öğrenci verilerinin analizine kadar pek çok alanda destek sunar. Bu çağda okul müdürleri, öğrenme yönetim sistemleri veya veri analiz platformları aracılığıyla öğrencilerin akademik performansını gerçek zamanlı izleyebilirler. Teknoloji kullanımı, okul müdürlerinin öğretmenlerin sınıfını doğrudan ziyaret etmeden de öğretim süreçlerine dair bilgi edinmesini de mümkün kılmaktadır. Çevrim içi öğretmen portfolyoları, dijital ders kayıtları veya paylaşılan sınıf dokümanları aracılığı ile müdürler, öğretmenlerin farklı uygulamalarını takip edebilir ve gerektiğinde geri bildirim sağlayabilir (Netolicky, 2020).

Dağıtılmış Liderlik ve Teknoloji: Dağıtılmış Liderlik yaklaşımında teknoloji, iş birliği ve iletişimi paydaşlar açısından kolaylaştıran bir araç olarak öne çıkar. Bir okulda liderlik görevleri farklı kişilere dağılmışsa, bu kişilerin etkili bir şekilde ve koordinasyon içinde çalışabilmeleri için güçlü bir iletişim altyapısı gereklidir. E-posta grupları, anlık mesajlaşma uygulamaları, paylaşımlı dokümanlar ve çevrim içi proje yönetim araçları, okul içindeki çeşitli liderlik ekiplerinin senkronize bir biçimde hareket etmesine yardımcı olur. Okul geliştirme ekibi, öğrenme toplulukları,

kalite takip ekibi ve zümre başkanları farklı öğretmenlerden oluşuyorsa, çevrim içi bir platform üzerinden düzenli bilgi paylaşımı ve toplantılar her daim etkili şekilde gerçekleştirilebilirler. Böylece aynı yerde bulunmasalar bile (özellikle büyük okullar veya kampüsler bünyesinde) hepsi ortak bir dijital mekânda buluşup kararlar alabilirler.

Zorluklar ve Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar: Teknolojinin liderliğe entegrasyonu büyük fırsatlar sunmakla birlikte hem Öğretimsel Liderler hem Dağıtılmış Liderler için yeni sorumluluk sahaları ve öğrenme alanları anlamına gelir. Okul müdürlerinin dijital yeterliliklerinin yüksek olması ile veri güvenliği ve mahremiyet konularına azami dikkat etmeleri gerekmektedir. Benzer şekilde, teknolojik araçların verimli kullanılabilmesi için ilgili tüm ekibin bu araçlar konusunda sürekli eğitilmesi önem taşır. Aksi halde, teknoloji yarardan çok zaman kaybına yol açabilir veya iletişim kopuklukları gibi istenmedik durumlar yaşanabilir.

Öğretimsel Liderlikte ve Dağıtılmış Liderlikte Karşılaşılan Güçlükler ile Çözüm Yolları

Eğitimde liderlik yaklaşımlarını uygulamak, idealize edildiği kadar pratikte çeşitli güçlükleri de beraberinde getiren girift bir süreçtir. Hem öğretimsel liderlik hem Dağıtılmış Liderlik modelleri, okulların özgün yapısallığında bazı engellerle karşılaşabilir. Çalışmanın bu kısmında, her iki liderlik yaklaşımına dair sıklıkla izlenen güçlükler ele alınmakta ve bunlara yönelik çözüm önerileri tartışılmaktadır.

Öğretimsel Liderlikte Güçlükler:

- **Zaman ve İş Yükü:** Yapılan araştırmalar, bir okul müdürünün toplam çalışma zamanının ortalama yalnızca beşte birini doğrudan öğretimle ilgili işlere ayırabildiğini göstermektedir. Okul müdürleri, öğretimsel liderlik rolünü benimsemek isteseler de yoğun idari/prosedürel işler ve bürokratik yükler nedeniyle bu anlamda sınırlı zaman bulabilmektedirler. Birçok müdür, gününün büyük bölümünü öğrenci disiplin sorunları, yazışmalar, raporlaştırma gibi yönetimsel işlere ayırmak zorunda kalıp sınıflardaki öğretim süreçlerine yeterince zaman ayıramamaktan şikâyet etmektedir. Bu durum, Öğretimsel Liderliğin uygulanmasını temelde kısıtlayan bir faktördür. Bu çerçevede, okul yönetiminde akılcı bir görev dağılımı yapılarak müdür yardımcılarının ve alt kademedeki yöneticilerin idari işlerin bir kısmını üstlenmesi sağlanabilir. Bundan başka, teknoloji kullanımıyla bazı rutin işler otomatikleştirilerek müdürlerin öğretimsel odaklar için zaman kazanması mümkün olabilir (örneğin dijital yolklama sistemlerinin, otomatik raporlama araçlarının kullanılması gibi).

- *Yeterlilik ve Uzmanlık Eksikliği:* Bilhassa göreve yeni atanan veya çok farklı branşlardan gelen okul müdürleri, tüm ders alanlarında derinlemesine tekno-pedagojik bilgiye sahip olmayabilirler. Bu durumda, bazı müdürler öğretimsel konularda öğretmenlere rehberlik etmekte kendini yetersiz hissedebilir. Program geliştirme, veri analizi, ölçme-değerlendirme gibi uzmanlık gerektiren alanlarda her müdür aynı deneyime veya bilgi birikimine de sahip olmayabilir. Bu noktada, müdürlerin göreve atandıktan sonraki mesleki gelişimine önem verilmesi gerekir. Hizmet içi eğitim programları ve liderlik akademileri ile okul yöneticilerinin Öğretimsel Liderlik becerileri (öğretim programının yönetimi, sınıf gözlemi yapmak, geri bildirim verme tekniklerini bilmek vb. yönlerinde) geliştirilebilir. Mentor müdür uygulamaları ile de deneyimli okul liderleri, daha az deneyimli olanlara bu uygulama kapsamında destek olabilir.

- *Değişime Direnç:* Okulda köklü bir Öğretimsel Liderlik kültürü oluşturmak, öğretmenlerin alışkanlıklarının kolayca değişmemesi nedeniyle dirençle karşılaşabilir. Daha önce kendi sınıfında “özgürce” çalışmış bir öğretmen, göreve yeni gelen bir müdürün sınıf ziyaretleri yapmasından veya kendi öğretim yöntemlerine dönük kararlara müdahil olmasından rahatsızlık duyabilir. Bu anlamda, müdürün öğretmenlerle güvene dayalı bir ilişki kurması ve Öğretimsel Liderliğin "denetleme" değil "destek verme" amacı taşıdığını net bir şekilde anlatması önemlidir. Öğretmenlerle açık iletişim kurmak, onların görüşlerini almak ve yapılan uygulamaların öğrenci yararına olduğunu göstermek bu tarz dirençleri azaltabilir. Küçük adımlarla bu anlamda başlangıçlar yapmak (örneğin önce gönüllü öğretmenlerle bir uygulama başlatıp başarılı örnekler oluşturmak) tüm okulda yeniliğin kabulünü kolaylaştırabilir.

Dağıtılmış Liderlikte Güçlükler:

- *Rol Belirsizliği ve Koordinasyon Zorlukları:* Liderlik görevleri dağıtıldığında, kimin hangi alan(lar)dan sorumlu olduğunun, nihai karar mercisinin kim olması gerektiğinin ilk etapta net bir yanıtı bulunmayabilir. Nitekim Dağıtılmış Liderlik yapısı iyi tanımlanmazsa, bazı alanlar “sahipsiz” kalabilir veya yetki çatışmaları yaşanabilir. Esasen hem müdür hem bir öğretmen lider aynı konu üzerinde farklı yönlerde kararlar almaya çalışırsa yönetsel karışıklık doğabilmektedir. Böylesi durumlarda, Dağıtılmış Liderlik yaklaşımının başarılı olması için okulun dinamik liderlik yapısının açıkça çizilmesi gerekir. Bu anlamda, hangi ekiplerin veya kişilerin hangi konularda inisiyatif alacağı önceden belirlenmeli, görev tanımları yazılı hale getirilmelidir. Bu yönelimle, okul geliştirme takımları oluşturulup her birine net hedefler ve yetkiler tanımlanabilir. Müdür ise bu takımlar arasında koordinasyonu sağlayan kişi olarak süreci yakından izlemeli ve gerektiğinde arabuluculuk yapmalıdır.

- *Yeterli Liderlik Becerisine Sahip Kişi(ler)i Bulma:* Her öğretmen Dağıtılmış Liderlik rolünü üstlenmeye istekli ya da hazır olmayabilir. Bazı öğretmenler, liderlik etmek yerine kendi sınıfıyla ilgilenmeyi tercih edebilir veya bu türden bir liderlik için gerekli iletişim ve organizasyon becerilerini daha çok geliştirmeye ihtiyaç duyabilir. Böyle durumlar söz konusu ise okullarda Dağıtılmış Liderliği teşvik etmek için potansiyel liderleri yetiştirme stratejileri benimsenmelidir. Öğretmenlere küçük çaplı projelerde liderlik rolü verilerek farklı konularda deneyim kazanmaları sağlanabilir. Ayrıca okul içi liderlik eğitimleri veya atölyeler düzenlenerek öğretmenlerin liderlik becerileri geliştirilebilir (proje yönetimi, çatışma çözme, toplantı yönetimi gibi konularda). Bu sayede daha fazla öğretmen, zaman içinde kendini liderlik pozisyonunda rahat hissedecektir.

- *Hesap Verebilirlik Sorunu:* Dağıtılmış Liderlikte başarı da başarısızlık da ortaklaşa biçimde paylaşıldığından, hesap sorma mekanizmasının takibi zorlaşabilir. Özellikle olumsuz bir durumda, herkes birbirini sorumlu mercii olarak işaret edip sorumluluğu kendi üstlenmekten kaçınabilir. Okul kültürü olarak hesap verebilirlik ve şeffaflık prensiplerinin benimsenmesi bu tip problem durumlarında bir çözüm arz eder. Görev paylaşımı yapıldığında, her ekip belirli ölçülebilir hedefler ve göstergeler üzerinden ilerlemeli ve periyodik olarak çıktılar değerlendirilmelidir. Müdür hem kendi hesap verebilirliğini hem ekiplerin hesap verebilirliğini sağlamak için düzenli izleme ve geri bildirim sistemi kurmalıdır (aylık ilerleme toplantıları, raporlamalar ile bunu sağlayabilir). Bu sayede Dağıtılmış Liderlik anlayışı ile herkes sorumluluk bilinciyle hareket eder.

Geleneksel Kültür ve Politika Engelleri: Hem Öğretimsel hem Dağıtılmış Liderlik uygulamalarında, okulun yerleşik kültürü veya üst yönetim politikaları zaman zaman engelleyici bir unsur teşkil edebilmektedir. Nitekim merkeziyetçi bir eğitim sisteminde okul müdürü Yenilikçi Liderlik adımları atmak istese de kısıtlayıcı mevzuatlar nedeniyle hareket alanı dar olabilir. Benzer şekilde, okulunun geçmişten gelen “müdür söyler öğretmen yapar” kültürü, Dağıtılmış Liderliğin paydaşlar için benimsenmesini zorlaştırabilir. Bu gibi durumlarda, okul liderinin kademeli değişim stratejisi izlemesi önerilir. Küçük başarı hikâyeleri aracılığı ile bunları üst yönetime ve okul topluluğuna sunmak, yeni yaklaşımların değerini herkese göstermeye yardımcı olur. Diğer okullarla sosyal ağlar kurarak iyi uygulama örneklerini paylaşmak ve politika yapıcılara bilimsel araştırma sonuçlarıyla yenilikçi liderlik yaklaşımlarının faydalarını aktarmak da uzun vadede yapısal engellerin azaltılmasına katkı sağlayabilir. Özetle bu yolda karşılaşılan güçlükler, proaktif ve çözüm odaklı yaklaşımlarla esasında kolayca aşılabılır. Okul liderlerinin esnek, iletişime açık ve sürekli öğrenen bir tutumla engelleri ele alması hem kendi liderlik becerilerini geliştirir hem okullarında kalıcı bir iyileşme kültürünü yerleşik kılar.

Eğitim Politikalarında Öğretimsel ve Dağıtılmış Liderlik

Ulusal ve uluslararası düzeyde eğitimde liderliğin geliştirilmesi bağlamında politikalar ve girişimler dikkat çekmektedir. Bu bölümde, Öğretimsel ve Dağıtılmış Liderlik yaklaşımlarının küresel ve yerel eğitim politika anlayışlarındaki yeri incelenmektedir.

Küresel Eğilimler ve Politikalar: 21. yüzyılda birçok ülke, okul liderliğini eğitim reformlarının merkezine koymuştur. OECD'nin "Okul Liderliğini Geliştirme" raporunda (Improving School Leadership, 2008), etkili okul liderliğinin eğitim çıktıları üzerindeki kritik rolü vurgulanmış ve özellikle liderlik görevlerinin okul içinde dağıtılması, böylece okul müdürlerinin öğretimsel odağa daha fazla zaman ayırabilmesi önerilmiştir (Pont, Nusche & Moorman, 2008). Bu öneri, Dağıtılmış Liderlik anlayışının politika düzeyinde bir yansımasıdır. Benzer şekilde, UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) da nitelikli eğitimin sağlanmasında okul liderlerinin kapasitesinin artırılmasını bir öncelik alanı olarak belirlemiştir. UNESCO'nun 2016 yılında yayınladığı bir raporda, etkili okul liderliği olmadan sürdürülebilir okul iyileşmesi sağlanamayacağı ve liderlik gelişim programlarının ülkeler genelinde yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir (UNESCO, 2016).

Birçok eğitim sistemi, okul müdürlerinin öğretimsel liderlik rollerini güçlendirmek amacıyla profesyonel standartlar ve yeterlik çerçeveleri geliştirmiştir. Örneğin, ABD'de Eğitimde Liderlik için "Interstate Okul Liderlik Lisanslama Konsorsiyumu" (ISLLC) standartlarında, okul liderlerinin öğrenme ve öğretimi geliştirici liderlik becerilerine sahip olması bir gereklilik olarak tanımlanmıştır. İngiltere'de okul müfettişliği kurumu OFSTED, okul değerlendirmelerinde liderlik ve yönetim kriterleri kapsamında okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik performansını da dikkate almaktadır. Bu ülkelerde Dağıtılmış Liderlik anlayışı da teşvik edilmekte; örneğin İngiltere, 2000'li yıllarda öğretmen liderliği kavramını eğitim politikalarına dahil ederek öğretmenlerin okul yönetimine katılımını arttırmaya yönelik projeler başlatmıştır (Harris & Muijs, 2004).

Finlandiya'da ise okul liderlerine önemli ölçüde özerklik tanınmış ve öğretmenler mesleki karar süreçlerine dahil edilerek paylaşılan bir liderlik kültürü oluşturulmuştur. Singapur gibi akademik başarıda öne çıkan ülkelerde ise müdür yetiştirme programları, güçlü bir öğretimsel liderlik becerisi kazandırmanın yanı sıra, öğretmen liderliğini teşvik etmeyi de kapsamaktadır. Bu örnekler, farklı bağlamlarda Öğretimsel ve Dağıtılmış Liderlik ilkelerinin bir anlamda evrensel geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Eğitim Politikalarında Liderlik: Türkiye’de de okul liderliğinin önemi giderek artan biçimde kabul görmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), 21. yüzyıl becerilerini ve eğitimde kaliteyi artırma hedefiyle okul yöneticilerinin liderlik becerilerini gündemine almıştır. Özellikle 2018 yılında açıklanan “2023 Eğitim Vizyonu” belgesinde, okul müdürlerinin öğrenme lideri olarak yetiştirilmesi ve yetkinleştirilmesi vurgulanmıştır (MEB, 2018). Bu vizyon belgesinde, okul temelli yönetim ve liderlik kapasitesinin geliştirilmesi, paydaş katılımının artırılması gibi dağıtılmış liderlik anlayışıyla örtüşen hedefler bulunmaktadır. Ayrıca öğretimsel liderlik bağlamında, okul müdürlerinin ana görevinin öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimini desteklemek olduğu ifade edilerek yöneticilerin bu alandaki rollerine dikkat çekilmiştir.

MEB, son yıllarda okul müdürlerine yönelik hizmet içi eğitim programlarında liderlik becerilerine de ağırlık vermiştir. “Eğitim Yöneticisi Geliştirme Programı (YÖGEP)” gibi projeler kapsamında, müdürlere vizyon oluşturma, okul geliştirme, öğretimsel liderlik uygulamaları, ekip yönetimi ve iletişim gibi konularda eğitimler sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı yerel yönetimler ve üniversiteler iş birliğiyle okul yöneticileri için sertifika programları düzenlenmekte, bu programlarda Dağıtılmış Liderlik, Dönüşümcü Liderlik gibi çağdaş liderlik yaklaşımları tanıtılmaktadır. Örneğin, Gazi Üniversitesi ile MEB’in iş birliğinde yürütülen bir programda, okul yöneticilerine dağıtılmış liderlik ve ekip yönetimi becerileri üzerine uygulamalı eğitimler verildiği rapor edilmiştir.

Politika Destekli Uygulama Örnekleri: Türkiye’de bazı projeler doğrudan liderlik modellerini direkt olarak desteklemek üzere kurgulanmıştır (Özgenel, Ayyıldız & Özkan, 2025; Yılmaz, 2024). Örneğin, “Okul Temelli Mesleki Gelişim” projesi çerçevesinde öğretmenlerin okul içinde akranlarıyla öğrenmesi ve liderlik rolü üstlenmesi hedeflenmiştir ki bu dağıtılmış liderlik anlayışının bir yansımasıdır. Yine bazı illerde pilot olarak uygulanan “Öğrenme Liderliği Geliştirme” atölyeleriyle, okul müdürleri ve öğretmenler birlikte eğitim alarak okullarında yenilikçi uygulamaları hayata geçirme konusunda teşvik edilmiştir.

Küresel düzeyde ise uluslararası eğitim projeleri, (Erasmus+ liderlik değişimi programları vb.) Türk eğitim yöneticilerinin farklı ülkelerdeki liderlik uygulamalarını görüp kendi okullarına uyarlamalarına imkân tanımaktadır. Bu tip deneyimler hem Öğretimsel hem Dağıtılmış Liderlik becerilerinin gelişmesine katkı sunar.

Sonuç ve Öneriler: 21. Yüzyıl Eğitiminde Liderlik İçin Yol Haritası

21.yüzyıl eğitiminde Öğretimsel ve Dağıtılmış Liderlik, okulların başarılı olması ve öğrencilerin çağın gerektirdiği becerilerle donatılması için kritik öneme sahip iki tamamlayıcı yaklaşımdır. Bu bölümde, her iki liderlik modelinin teorik temelleri, uygulamaları, avantajları ve zorlukları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Sonuçta, günümüz okullarında etkili liderliğin tek bir kalıba sığdırılmayacağı, duruma ve ihtiyaca göre farklı liderlik davranışlarının harmanlanması gerektiği anlaşılmaktadır.

Öğretimsel Liderlik, okul yöneticisinin eğitim-öğretim kalitesini artırmadaki belirleyici rolünü vurgulayarak bizlere güçlü bir rehber sunar (Arastaman, Çetinkaya, Ayyıldız & Yıldırım, 2025). Dağıtılmış Liderlik ise liderliği demokratikleştirerek okulun toplam potansiyelini açığa çıkarır ve paylaşılan bir sorumluluk kültürü yaratır. 21. yüzyılda ideal okul liderliği, bu iki yaklaşımın sentezine dayanmalıdır. Bir okul müdürü, hem bir öğrenme lideri olarak öğretimsel vizyonu yönlendirmeli, hem de bir “orkestra şefi” olarak ekibindeki öğretmen ve personelin liderlik yapmalarına imkân tanımalıdır. Bu dengein kurulması, okulun hem akademik başarı hem inovasyon kapasitesi açısından gelişimini maksimize edecektir.

Bu çerçevede, 21. yüzyıl eğitim liderliği için aşağıdaki öneriler bir yol haritası niteliğinde değerlendirilebilir:

1. Liderlik Gelişim Programlarının Zenginleştirilmesi: Okul liderlerinin hem Öğretimsel hem Dağıtılmış Liderlik becerilerini geliştirebilmeleri için hizmet içi eğitim programları çeşitlendirilmeli ve sürekli hale getirilmelidir. Bu programlar teori ile pratiği birleştirilerek yöneticilere somut stratejiler sunulmalıdır. Örneğin, eğitim yöneticileri için düzenlenen atölyelerde vaka çalışmaları üzerinden zorlu liderlik durumları tartışılabilir; teknoloji kullanımı, veri analizi, iletişim ve değişim yönetimi konularında uygulamalı eğitimler verilmelidir.

2. Okul İçi Liderlik Kültürünün Teşvik Edilmesi: Okullarda Dağıtılmış Liderlik kültürünü yerleştirmek için müdürler bilinçli çaba harcamalıdır. Öğretmenlerin fikir üretmesi, inisiyatif alması ve karar süreçlerine katılması teşvik edilmelidir. Bunun için resmi yapılar kurulabilir (çeşitli konularda çalışma grupları, komiteler gibi) ve bu grupların görünür başarılarına imza atması sağlanmalıdır. Müdür, başarıları takdir ederek ve emekleri görünür kılarak liderlik paylaşımını özendirilmelidir.

3. Mentorluk ve Paylaşım Ağları: Deneyimli okul müdürleri ile yeni nesil yöneticiler arasında mentorluk ilişkileri kurulmalıdır. Başarılı öğretimsel liderlik örnekleri sergileyen müdürler, iyi uygulamalarını

meslektaşlarıyla paylaşabilecekleri platformlarda (çalıştaylar, konferanslar, çevrimiçi ağlar vb.) bilgi aktarımında bulunmalıdır. Benzer şekilde, öğretmen liderler arasında da deneyim paylaşımı sağlayacak ağlar kurulabilir. Bu sayede, bir okulda elde edilen başarılı bir uygulama veya yenilik, diğer okullara da ilham verebilir.

4. Esnek ve Yetki Devreden Yönetim Modeli: Millî Eğitim Bakanlığı ve yerel eğitim otoriteleri, okul bazlı karar alma süreçlerini desteklemeli ve okul yöneticilerine belirli konularda daha fazla özerklik tanımalıdır. Okulun ihtiyacını en iyi okul topluluğu bildiği için, merkezîyetçi yapının esnetilmesi, müdür ve ekibinin yenilikçi fikirlerini hayata geçirmesini kolaylaştıracaktır. Yetki devri, hesap verebilirlik mekanizmalarıyla dengelenmeli; okulların hem özgür hem sorumlu bir şekilde hareket etmesi sağlanmalıdır (Pont vd., 2008).

5. Öğretimsel Liderliğin Odak Haline Getirilmesi: Okul müdürlerinin performans değerlendirme ve atama kriterlerinde öğretimsel liderlik becerilerine ağırlık verilmelidir. Örneğin, müdürlerin okul geliştirme planlarındaki akademik iyileştirmeler, öğretmen gelişimine yaptıkları katkılar, yenilikçi projelerin sayısı gibi göstergeler takip edilmelidir. Bu tür bir odaklanma, müdürlerin önceliklerini belirlerken öğretimsel rolü merkeze almalarını teşvik edecektir.

6. Teknoloji ve Veri Kullanımının Entegre Edilmesi: 21. yüzyıl liderlik yol haritasında teknoloji vazgeçilmez bir unsurdur. Okul liderleri, karar alma ve liderlik uygulamalarında güncel veri ve analiz araçlarını kullanmayı benimsemelidir. Eğitim politikası yapımcıları, okullara veri tabanlı karar destek sistemleri sağlamalı, müdür ve öğretmenleri bu sistemleri kullanma konusunda eğitmelidir. Böylece hem Öğretimsel hem Dağıtılmış Liderlik, somut verilere dayalı olarak daha etkili icra edilebilir.

7. Öğrenci ve Veli Katılımının Sağlanması: Dağıtılmış Liderlik yaklaşımı, okul topluluğunun tüm üyelerini liderlik sürecine dahil etmeyi gerektirir. Bu nedenle okul yönetimleri, öğrenciler ve veliler için de uygun katılım mekanizmaları oluşturmalıdır. Öğrenci meclisleri, okul kararlarına danışma kurulunda veli temsilcilerinin bulunması, düzenli geri bildirim anketleri gibi araçlar sayesinde, liderlik sadece okul personeli ile sınırlı kalmaz. Öğrenciler ve veliler, okulun hedef belirleme ve sorun çözme süreçlerinde söz sahibi olduğunda, alınan kararların uygulanması daha güçlü bir destek bulur ve okul iklimi herkes tarafından sahiplenilen bir yapıya kavuşur. Bu katılımcı yaklaşım, 21. yüzyıl okulunun demokratik ve kapsayıcı yapısını pekiştirecektir.

KAYNAKLAR

- Arastaman, G., Çetinkaya, A., Ayyıldız, P., & Yıldırım, K. (2025). Equity in School Principal Selection and its Influence on Teachers' Motivation to Pursue the Role. *Leadership and Policy in Schools*. <https://doi.org/10.1080/15700763.2025.2451983>
- Ayyıldız, P., & Yılmaz, A. (2023a). A New Chapter is Being Written About Writing Instruction: Instructional Leadership at K-12 Levels in The Age of Artificial Intelligence (AI). *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 18(4), 82-101. <https://doi.org/10.29329/epasr.2023.631.4>
- Ayyıldız, P., & Yılmaz, A. (2023b). *Effective school management: Leadership capacity of the school principal*. D. Outhwaite & C.A. Simon (Edts.). In *Leadership and Management for Education Studies: Introducing Key Concepts of Theory and Practice* (pp.46-58). London and New York: Routledge.
- Baloğlu, N. (2011). Dağıtımçı liderlik: Kavramsal bir çözümleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(4), 559-577.
- Bolden, R. (2011). Distributed leadership in organizations: A review of theory and research. *International Journal of Management Reviews*, 13(3), 251-269.
- Cemaloğlu, N., & Duran, A. (2020). *Fark Yaratan Başarılı Okul Müdürleri* [Outstanding Successful School Principals]. Ankara: Pegem Akademi.
- Çalık, T., Sezgin, F., Kavgacı, H., & Kılınç, A. Ç. (2012). Okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışları ile öğretmen öz yeterliği ve kolektif öğretmen yeterliği arasındaki ilişki [The relationship between principals' instructional leadership behaviors and teacher self-efficacy and collective teacher efficacy]. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(4), 409-446.
- Donaldson, G. A. (2006). *Cultivating Leadership in Schools: Connecting People, Purpose, and Practice* (2nd ed.). New York: Teachers College Press.
- Ereş, F., & Akyürek, M. İ. (2016). İlkokul müdürlerinin dağıtılmış liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyum algıları arasındaki ilişki düzeyleri [Relationship between primary school principals' distributed leadership behaviors and teachers' job satisfaction perceptions]. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(3), 427-449.
- Fullan, M. (2001). *Leading in a Culture of Change*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Gronn, P. (2002). Distributed leadership as a unit of analysis. *The Leadership Quarterly*, 13(4), 423-451.
- Gümüş, S., Bellibaş, S. M., Esen, M. & Gümüş, E. (2016). A systematic review of studies on leadership models in educational research from 1980 to 2014. *Educational Management Administration & Leadership*, 1-2. <https://doi.org/10.1177/1741143216659296>
- Hallinger, P., & Heck, R. H. (1996). Reassessing the principal's role in school effectiveness: a review of empirical research, 1980-1995. *Educational Administration Quarterly*, 32(1), 5-44.

- Hallinger, P., & Murphy, J. (1985). Assessing the instructional management behavior of principals. *The Elementary School Journal*, 86(2), 217-247.
- Harris, A. (2004). Distributed leadership and school improvement: leading or misleading? *Educational Management Administration & Leadership*, 32(1), 11-24.
- Harris, A. (2013). *Distributed Leadership Matters: Perspectives, Practice and Potential*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Harris, A., & Muijs, D. (2004). *Improving Schools Through Teacher Leadership*. Maidenhead, UK: Open University Press.
- Kurt, T., Duyar, İ., Ayyıldız, P., Fidan, T., & Arastaman, G. (2024). Examining the relationship between perceived organizational support and teachers' resistance to change: the mediating effects of climate for initiative and psychological safety. *Current Psychology*, 43(40). <https://doi.org/10.1007/s12144-024-06968-5>
- Lambert, L. (2002). A framework for shared leadership. *Educational Leadership*, 59(8), 37-40.
- Leithwood, K., Louis, K. S., Anderson, S., & Wahlstrom, K. (2004). *How Leadership Influences Student Learning*. New York, NY: Wallace Foundation.
- Lin, Q. (2022). The relationship between distributed leadership and teacher innovativeness: Mediating roles of teacher autonomy and professional collaboration. *Frontiers in Psychology*, 13, 948152.
- Marzano, R. J., Waters, T., & McNulty, B. A. (2005). *School Leadership That Works: From Research to Results*. Alexandria, VA: ASCD.
- Marks, H. M., & Printy, S. M. (2003). Principal leadership and school performance: an integration of transformational and instructional leadership. *Educational Administration Quarterly*, 39(3), 370-397.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *2023 Eğitim Vizyonu*. Ankara: MEB.
- Netolicky, D. M. (2020). School leadership during a pandemic: Navigating tensions. *Journal of Professional Capital and Community*, 5(3/4), 391-395.
- Özgenel, M., Ayyıldız, P., & Özkan, M. (2025). A Political Practice Affecting Working Peace in Schools in Turkey: Teaching Career Steps. *Kalem Journal of Education and Human Sciences*, 15(2), 385-411. <https://doi.org/10.23863/kalem.2024.304>
- Pont, B., Nusche, D., & Moorman, H. (2008). *Improving School Leadership, Volume 1: Policy and Practice*. Paris: OECD Publishing.
- Spillane, J. (2005). Distributed leadership. *The Educational Forum*, 69(2), 143-50.
- Spillane, J., Halverson, R., & Diamond, J. B. (2004). Towards a theory of leadership practice: a distributed perspective. *Journal of Curriculum Studies*, 36(1), 3-34.
- Şişman, M. (2016). Öğretim Liderliği Davranışları Ölçeği: Geçerlik, güvenilirlik ve norm çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(3), 375-400.
- Şişman, M. (2018). *Öğretim Liderliği* (6. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- UNESCO. (2016). *Leading Better Learning: School Leadership and Quality in Education*. Paris: UNESCO.
- Wise, C. (2004). Distributed leadership: Principles and practices. *Educational Management Administration & Leadership*, 32(4), 419–433. <https://doi.org/10.1177/1741143204046495>
- Yılmaz, A. (2024). Enhancing the Professional Skills Development Project (MESGEP): An Attempt to Facilitate Ecological Awareness. *Participatory Educational Research*, 11(1), 16-31. <https://doi.org/10.17275/per.24.2.11.1>

GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU(FOMO)¹

Nihan ÖZGÜVEN TAYFUN², İpek GÜMÜŞTAŞ³

1 Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “ Özel İndirim Günlerinde Gelişmeleri Kaçırma Korkusu(Fomo) ve Akış Deneyiminin Tüketicilerin Online Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisinin Analizi” başlıklı tezden türetilmiştir.

2 Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-0118-2945, nihan.ozguven@deu.edu.tr

3 Hapag Llyod A.G. Deniz Taşımacılığı, Müşteri Hizmetleri Koordinatörü, ORCID: 0009-0001-4264-0466, ipekgumustas@gmail.com

1. GİRİŞ

Günümüz dijital çağında bireylerin tüketim alışkanlıkları, sosyal etkileşim biçimleri ve psikolojik eğilimleri hızla değişmektedir. Dijitalleşmenin ve internet kullanımının yaygınlaşması, bireylerin sürekli olarak bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırırken, aynı zamanda bireyler üzerinde yeni kaygılar ve psikolojik baskılar yaratmaktadır (Tozkoparan ve Kuzu, 2019: 87-110). Özellikle sosyal medya platformlarının yükselişi, bireylerin çevrelerinde olup biten gelişmelere anlık olarak erişmelerine olanak sağlamakta ve bu durum, “**Gelişmeleri Kaçırma Korkusu**” (FOMO - Fear of Missing Out) olarak adlandırılan kavramın daha belirgin hale gelmesine neden olmaktadır (Przybylski ve diğerleri, 2013: 1841-1848).

FOMO, bireyin çevresindeki fırsatları, etkinlikleri veya sosyal deneyimleri kaçırma endişesiyle hareket etmesine yol açan güçlü bir psikolojik ve sosyolojik olgudur (Erciş ve diğerleri, 2021: 5-9). Bu duygu, bireylerde eksiklik hissi yaratmakta ve özellikle sosyal medyanın etkisiyle daha da yoğunlaşmaktadır. Çevrimiçi platformlarda paylaşılan içeriklerin büyük bir bölümü, bireylerin en mutlu, en başarılı veya en tatmin edici anlarını yansıtmakta, bu da diğer bireylerin kendilerini yetersiz hissetmelerine ve kaçırdıkları fırsatlar üzerine daha fazla düşünmelerine neden olmaktadır (Tanhan ve diğerleri, 2022: 74-85).

Bu bağlamda, FOMO yalnızca bireylerin sosyal yaşamlarını değil, aynı zamanda tüketim alışkanlıklarını da büyük ölçüde etkilemektedir. Özellikle **özel indirim günleri** gibi belirli periyotlarda tüketicilerin satın alma davranışlarını yönlendiren önemli bir faktör haline gelmektedir (Aydın ve diğerleri, 2021: 1514-1522). Pazarlamacılar, **kıtlık ve aciliyet ilkeleri** ile FOMO’yu bilinçli bir şekilde tetikleyerek, tüketicilerin hızlı ve düşünmeden alışveriş yapmalarını sağlamak için stratejiler geliştirmektedirler (Kim ve diğerleri, 2020: 15). “Son 5 ürün kaldı!”, “Bu fırsatı kaçırmayın!” gibi mesajlar, tüketicilerin **rasyonel karar alma süreçlerini kısaltmakta** ve aceleci satın alma davranışlarını teşvik etmektedir (McGinnis, 2017: 563-592).

Ayrıca, FOMO’nun **akış deneyimiyle olan ilişkisi**, tüketicilerin çevrimiçi alışveriş sırasında zaman algısını kaybetmelerine ve alışveriş sürecine tamamen odaklanmalarına neden olabilmektedir (Aydın, 2018: 415-426). Bu durum, tüketicilerin alışverişten aldıkları hazzı artırırken, harcamalarını bilinçsiz bir şekilde yapmalarına da yol açabilmektedir. Bu nedenle, gelişmeleri kaçırma korkusunun tüketici davranışları üzerindeki etkisi, hem pazarlamacılar hem de tüketici psikolojisi alanında çalışan araştırmacılar için önemli bir çalışma konusu olmuştur (Karadağ ve Akçınar, 2019: 154-166).

Bu bölümde, FOMO'nun tanımı, psikolojik ve sosyolojik temelleri ile tüketici davranışları üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Özellikle pazarlama stratejileri bağlamında nasıl kullanıldığı, online alışveriş alışkanlıkları üzerindeki rolü ve bireylerin psikolojik refahı üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenecektir.

2. GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU (FOMO) TANIMI

Gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO - Fear of Missing Out), bireylerin çevrelerinde meydana gelen olayları, fırsatları veya sosyal etkileşimleri kaçırma endişesiyle ortaya çıkan psikolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır (Przybylski ve diğerleri, 2013: 1841-1848). Dijitalleşmenin hızla yayılması, bireylerin sosyal medya aracılığıyla sürekli olarak çevrelerindeki insanların aktivitelerini takip etmelerine olanak tanımış ve FOMO'nun yaygınlaşmasına neden olmuştur (Tozkoparan ve Kuzu, 2019: 87-110).

Teknolojik gelişmeler, bireylerin bilgiye erişim hızını artırarak, sosyal çevreleriyle etkileşim kurma biçimlerini değiştirmiştir. Bilginin anlık olarak paylaşılabilmesi, bireylerin güncel gelişmelerden haberdar olma isteğini güçlendirmiş ve kaçırma korkusunu tetiklemiştir (Dempsey, O'Brien, Tiamiyu ve Elhai, 2019: 100-150). Özellikle sosyal medya platformları, bireylerin diğer insanların hayatlarını sürekli olarak izleyebilmesine olanak sağlamakta ve sosyal karşılaştırmaları kaçınılmaz hale getirmektedir (Erciş ve diğerleri, 2021: 5-9). Bireyler, sosyal medya aracılığıyla arkadaşlarının ve tanıdıklarının hayatlarına dair sürekli bilgi edinmekte, paylaşılan içeriklerin etkisiyle kendi yaşamlarını bu bilgiler ışığında değerlendirmektedirler (Tanhan ve diğerleri, 2022: 74-85).

Przybylski ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan araştırmalarda, FOMO'nun özellikle düşük özsaygıya sahip bireylerde daha fazla görüldüğü ve bu bireylerin sosyal medyada daha fazla vakit geçirdiği belirlenmiştir. İnsanların sosyal doğaları gereği bir gruba ait olma ihtiyacı taşımaları, bu olgunun yaygınlaşmasına neden olan faktörlerden biridir (Oxforddictionary, 2013). Sosyal bağlarını sürdürme çabası içinde olan bireyler, çevrelerindeki insanların yaşadığı deneyimlerden haberdar olmak ve bu deneyimlerin bir parçası olmak istemektedirler. Ancak sosyal medya aracılığıyla başkalarının tatillerini, özel günlerini veya başarılarını izleyen bireyler, kendi yaşamlarında eksiklik hissetmeye başlayabilmektedir (Russel, 2020: 52).

Bireylerin sosyal karşılaştırmalar yapma eğilimi, FOMO'nun temelinde yatan unsurlardan biridir. Sosyal karşılaştırma teorisine göre, insanlar kendi yaşamlarını, başarılarını ve deneyimlerini çevrelerindeki bireylerle kıyaslama eğilimindedir (Karadağ ve Akçınar, 2019: 154-166). Bu kıyasla-

ma süreci, özellikle sosyal medya aracılığıyla yoğunlaştığında, bireylerde kaçırılmış fırsatlar olduğu algısı güçlenmektedir (McGinnis, 2017: 563-592). Sosyal medya platformlarında paylaşılan içeriklerin büyük çoğunluğu, bireylerin en mutlu, en başarılı veya en tatmin edici anlarını yansıtmakta, bu da izleyicilerde kendilerini eksik hissetmelerine ve geride kaldıklarını düşünmelerine yol açmaktadır (Metz, 2019: 451-470).

Bireylerin gelişmeleri kaçırma korkusu, yalnızca psikolojik etkilerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda tüketim alışkanlıklarını da yönlendirmektedir. Özellikle pazarlama stratejileri, FOMO'nun etkisini artırarak bireylerin tüketim kararlarını hızlandırmaktadır (Aydın, 2018: 415-426). Pazarlamacılar, kıtlık ve aciliyet ilkelerini kullanarak, bireyleri hızlı ve düşünmeden satın alma kararları vermeye yönlendirmektedirler (Aydın ve diğerleri, 2021: 1514-1522). “Bu fırsatı kaçırmayın!”, “Son 5 ürün kaldı!” gibi mesajlar, tüketicilerin rasyonel karar alma süreçlerini kısaltmakta ve aceleci satın alma davranışlarını teşvik etmektedir (Kim ve diğerleri, 2020: 15).

FOMO'nun etkileri, sadece pazarlama alanında değil, bireylerin yaşam tarzları ve psikolojik durumları üzerinde de belirgin hale gelmiştir. Sosyal medyada sürekli olarak güncellenen içeriklerin takip edilmesi, bireylerin zaman yönetimini zorlaştırmakta ve günlük yaşantılarını olumsuz yönde etkilemektedir (Hoşgör ve diğerleri, 2017: 213-223). Yapılan araştırmalar, FOMO'nun bireylerde stres, kaygı ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklara yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Milyavskaya ve diğerleri, 2018: 725-737). Özellikle genç nesillerde sosyal medyada aktif kalma ve güncel içerikleri takip etme isteği, fiziksel sosyal etkileşimleri azaltarak sosyal izolasyonu artırabilmektedir (McCoy, 2016: 5-32).

Gelişmeleri kaçırma korkusu, bireylerin yalnızca sosyal yaşamlarını değil, aynı zamanda zaman yönetimlerini ve bilişsel süreçlerini de etkilemektedir. Bireyler, sürekli olarak sosyal medyada güncel içerikleri takip etme ihtiyacı hissettiklerinde, anlık bilgilere odaklanmakta ve uzun vadeli planlarını ihmal edebilmektedirler (Ghani ve Deshpande, 2010: 382-391). Dijital platformların kullanıcıları bağlı kılmak amacıyla sunduğu kişiselleştirilmiş içerikler, bireylerin gelişmeleri kaçırma korkusunu besleyerek sosyal medyaya daha fazla bağımlı hale gelmelerine neden olmaktadır (Modezelewski, 2020: 215-232).

Pazarlama stratejileri bağlamında değerlendirildiğinde, FOMO'nun güçlü bir satış aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Sosyal kanıt, kıtlık ve aciliyet gibi unsurlar tüketicileri harekete geçirme noktasında etkili olmaktadır (Odabaşı, 2016: 97). “Bu ürünü 1000 kişi satın aldı!”, “Şu anda 50 kişi bu ürünü inceliyor!” gibi ifadeler, bireylerin hızlı karar vermele-

rini teşvik etmektedir (Ernur, 2020: 88-92). Sosyal medya fenomenleri ve influencer pazarlaması da FOMO'yu tetikleyen önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Gökler ve diğerleri, 2016: 52-99).

Gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO), bireylerin psikolojik, sosyolojik ve ekonomik yapılarını etkileyen çok boyutlu bir kavramdır. Dijitalleşmeyle birlikte daha yaygın hale gelen bu korku, bireylerin günlük yaşamlarını, tüketim alışkanlıklarını ve sosyal ilişkilerini yönlendiren bir faktör haline gelmiştir. Pazarlama stratejilerinde etkin bir şekilde kullanılan FOMO, tüketicileri hızlı karar almaya yönlendirirken, bireylerin bilinçli tüketici olmalarını da zorlaştırmaktadır. FOMO'nun bireyler üzerindeki etkilerinin anlaşılması, tüketicilerin daha bilinçli kararlar almalarına ve işletmelerin etik pazarlama stratejileri geliştirmelerine katkı sağlayacaktır.

3. GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSUNA (FOMO) YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO - Fear of Missing Out), bireylerin sosyal, psikolojik ve bilişsel süreçlerini etkileyen çok yönlü bir olgu olarak kabul edilmektedir (Przybylski ve diğerleri, 2013: 1841-1848). Günümüz dijital çağında bireylerin sürekli olarak bilgiye ve sosyal etkileşimlere erişme ihtiyacı, FOMO'nun bireyler üzerindeki etkilerini artırmış ve bu olgunun farklı bilimsel disiplinler çerçevesinde ele alınmasını gerektirmiştir (Tozkoparan ve Kuzu, 2019: 87-110). FOMO, özellikle sosyal psikoloji, tüketici davranışları ve dijital medya alanlarında çeşitli yaklaşımlar ile incelenmekte, bireylerin karar alma süreçleri ve yaşam tarzları üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir (Dempsey, O'Brien, Timamiy ve Elhai, 2019: 100-150).

FOMO'yu anlamak ve yönetmek için geliştirilen yaklaşımlar genel olarak psikolojik, sosyolojik, teknolojik ve pazarlama perspektiflerinden ele alınmaktadır. Psikolojik yaklaşımlar bireyin duygusal ve bilişsel süreçlerine odaklanırken, sosyolojik yaklaşımlar toplumsal normlar ve bireyler arası etkileşimlerin rolünü incelemektedir (Erciş ve diğerleri, 2021: 5-9). Dijitalleşmenin etkisiyle FOMO'nun daha yaygın hale gelmesi, teknoloji odaklı yaklaşımların önem kazanmasına neden olmuş, pazarlama stratejileri ise tüketici davranışlarını yönlendiren bir araç olarak bu fenomeni aktif bir şekilde kullanmaya başlamıştır (Tanhan ve diğerleri, 2022: 74-85).

FOMO'nun psikolojik temelleri, bireylerin aidiyet duygusu, öz-değer algısı ve sosyal karşılaştırma eğilimleri ile doğrudan ilişkilidir (Oxford-dictionary, 2013). Sosyal bağlarını güçlendirme ve toplum içinde kabul görme isteği, bireylerin gelişmeleri kaçırma korkusunu daha yoğun his-

setmelerine neden olmaktadır. Przybylski ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan araştırmalarda, FOMO'nun özellikle düşük özsaygıya sahip bireylerde daha sık görüldüğü ve bu bireylerin sosyal medyada daha fazla zaman geçirdiği belirlenmiştir. Sosyal karşılaştırma teorisine göre, bireyler kendi yaşamlarını çevrelerindeki bireylerle kıyaslama eğilimindedirler (Russel, 2020: 52). Sosyal medya platformları, bireylerin en mutlu ve başarılı anlarını sergilemelerine olanak tanıdığı için, izleyiciler kendilerini yetersiz hissetmekte ve gelişmeleri kaçırma endişesi yaşamaktadır (Karadağ ve Akçınar, 2019: 154-166). FOMO'nun bilişsel süreçlerle bağlantısı değerlendirildiğinde, bireylerin kaçırdıkları olaylara dair belirsizliğin, karar alma mekanizmaları üzerinde baskı oluşturduğu görülmektedir (McGinnis, 2017: 563-592).

FOMO'nun bireyler üzerindeki etkileri yalnızca psikolojik faktörlerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumsal normlar ve sosyal yapılarla da ilişkilendirilmektedir (Metz, 2019: 451-470). Toplumsal aidiyet duygusu ve grup normlarına uyum sağlama eğilimi, bireylerin gelişmeleri kaçırma korkusunu daha yoğun yaşamasına neden olmaktadır. Özellikle genç bireyler arasında sosyal medya kullanımı, sosyal statünün ve grup içindeki konumun belirlenmesinde önemli bir faktör haline gelmiş, bireyler sosyal kabul görmek için sürekli olarak güncel kalmaya ve gelişmeleri kaçırmamaya çalışmaktadır (Hoşgör ve diğerleri, 2017: 213-223). Sosyolojik perspektiften bakıldığında, bireylerin yalnızca fiziksel çevrelerinde değil, sanal topluluklar içinde de yer alma ihtiyacı taşıdıkları görülmektedir. Dijital medya platformları, bireylerin çevrelerindeki gelişmelerden sürekli haberdar olmalarını sağlamakta ve sosyal normları şekillendirmektedir (Ghani ve Deshpande, 2010: 382-391). Gelişmeleri kaçırma korkusu, bireylerin sosyal sermayelerini koruma çabası ile de ilişkilidir. Özellikle iş dünyasında ve akademik çevrelerde, bireyler sektördeki yenilikleri ve trendleri takip etmek zorunda hissetmekte ve bu durum mesleki FOMO'yu ortaya çıkarmaktadır (Modezelewski, 2020: 215-232).

Dijitalleşme ve internetin yaygınlaşması, bireylerin bilgiye erişimini kolaylaştırırken, aynı zamanda FOMO'nun daha hızlı yayılmasına neden olmuştur (Sapadin, 2015). Bildirimler, e-posta uyarıları ve algoritmalar aracılığıyla sunulan kişiselleştirilmiş içerikler, bireylerin gelişmeleri kaçırma korkusunu artırarak sürekli olarak dijital platformlara bağlı kalmalarına yol açmaktadır (Odabaşı, 2016: 97). Dijital medya platformları, kullanıcıların dikkatini çekmek ve onları daha fazla etkileşimde tutmak için tasarlanan algoritmalarla bireylerin sosyal medya bağımlılığını artırmaktadır (Ernur, 2020: 88-92). Yapılan araştırmalar, özellikle mobil cihazlar üzerinden sosyal medyaya erişimin artmasıyla birlikte, bireylerin gün boyunca belirli aralıklarla sosyal medya hesaplarını kontrol etme ihtiyacı duyduklarını ortaya koymaktadır (Gökler ve diğerleri, 2016: 52-99).

FOMO, tüketici davranışlarını etkileyen önemli bir psikolojik faktör haline gelmiş ve pazarlama stratejilerinde aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır (Aydın, 2018: 415-426). Pazarlamacılar, tüketicilerin gelişmeleri kaçırma korkusunu tetikleyerek, onların hızlı ve düşünmeden satın alma kararları vermelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Aydın ve diğerleri, 2021: 1514-1522). Pazarlama stratejileri açısından bakıldığında, FOMO'nun en yaygın kullanım alanlarından biri kıtlık ve aciliyet stratejileridir. “Son 5 ürün kaldı!”, “Bu fırsatı kaçırmayın!” gibi ifadeler, tüketicilerin rasyonel karar alma süreçlerini kısaltmakta ve aceleci satın alma davranışlarını teşvik etmektedir (Kim ve diğerleri, 2020: 15). Bir diğer yaygın pazarlama yöntemi ise sosyal kanıt kullanımudur. Tüketiciler, başkalarının tercihlerini gözlemleyerek kendi kararlarını şekillendirme eğilimindedir (McCoy, 2016: 5-32). “Bu ürünü X kişi satın aldı!”, “Bu kampanyaya şu ana kadar 1000 kişi katıldı!” gibi ifadeler, tüketicilerin satın alma sürecinde FOMO etkisini hissetmesine neden olmaktadır (Milyavskaya ve diğerleri, 2018: 725-737).

Gelişmeleri kaçırma korkusu, bireylerin psikolojik, sosyolojik, teknolojik ve pazarlama perspektiflerinden ele alındığında çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte daha belirgin hale gelen bu korku, bireylerin günlük yaşamlarını, tüketim alışkanlıklarını ve sosyal ilişkilerini yönlendiren bir faktör haline gelmiştir. FOMO'nun etkilerini anlamak ve yönetmek için geliştirilen yaklaşımlar, bireylerin bilinçli kararlar almalarına yardımcı olabileceği gibi, işletmelerin de etik pazarlama stratejileri geliştirmelerine katkı sağlayacaktır.

4. GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU (FOMO) NEDENLERİ

Gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO - Fear of Missing Out), bireylerin sosyal çevrelerinde meydana gelen olayları, fırsatları veya etkileşimleri kaçırma endişesiyle ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Przybylski ve diğerleri, 2013: 1841-1848). Dijitalleşmenin hızla yayılması ve sosyal medya kullanımının artması, bireylerin sürekli olarak çevrelerindeki gelişmelere ulaşabilmelerini kolaylaştırırken, aynı zamanda kaçırma korkusunu tetikleyerek psikolojik ve davranışsal değişimlere yol açmaktadır (Tozkoparan ve Kuzu, 2019: 87-110). FOMO'nun nedenleri, bireyin psikolojik yapısından sosyal çevresine, dijitalleşme sürecinden pazarlama stratejilerine kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir (Dempsey, O'Brien, Tiamiyu ve Elhai, 2019: 100-150).

FOMO'nun en temel nedenlerinden biri psikolojik faktörlerdir. İnsan doğası gereği sosyal bir varlık olup, aidiyet duygusunu güçlü bir şekilde hissetme ihtiyacı içindedir (Oxforddictionary, 2013). Sosyal bağlarını sürdürmek isteyen bireyler, çevrelerinde meydana gelen olaylardan ve

sosyal aktivitelerden geri kalmamak için sürekli olarak bilgi akışına maruz kalmaktadır (Erciş ve diğerleri, 2021: 5-9). Sosyal karşılaştırma teorisi, bireylerin kendilerini başkalarıyla kıyaslama eğiliminde olduklarını vurgulamaktadır (Tanhan ve diğerleri, 2022: 74-85). Bu kıyaslama süreci, özellikle sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin kaçırdıkları fırsatları daha fazla fark etmelerine neden olmakta ve FOMO'yu tetiklemektedir (Russel, 2020: 52).

FOMO'nun ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri bireylerin öz-değer algılarıdır. Düşük özsaygıya sahip bireylerin, sosyal medya platformlarında diğer insanların hayatlarına dair içerikleri izlediklerinde, kendi yaşamlarını yetersiz görme eğiliminde oldukları belirlenmiştir (Karadağ ve Akçınar, 2019: 154-166). Yapılan araştırmalarda, FOMO yaşayan bireylerin kendilerini diğerleriyle kıyaslama seviyelerinin daha yüksek olduğu ve bu nedenle daha fazla kaygı duydukları ortaya konmuştur (McGinnis, 2017: 563-592). Bireylerin psikolojik sağlık seviyeleri düşük olduğunda, sosyal medya aracılığıyla kendilerine dayatılan yaşam tarzlarına daha fazla uyum sağlama çabası içine girdikleri ve FOMO'nun bu bireylerde daha yoğun hissedildiği görülmektedir (Metz, 2019: 451-470).

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde, FOMO bireylerin sosyal statü kaygılarıyla doğrudan bağlantılıdır. İnsanlar, toplum içinde belirli bir statüye sahip olma arzusuyla hareket eder ve bu statülerini korumak veya yükseltmek adına sosyal etkileşimlerini artırmak isterler (Hoşgör ve diğerleri, 2017: 213-223). Sosyal medya platformları, bireylere sosyal kabul görme ve onay alma imkânı sunduğu için, kullanıcılar bu platformlarda aktif kalarak sosyal çevrelerinden kopmamak için çaba harcamaktadır (Ghani ve Deshpande, 2010: 382-391). Özellikle genç bireyler arasında sosyal medya kullanımı, toplumsal aidiyet duygusunun önemli bir parçası haline gelmiş, bireyler çevrelerindeki gelişmeleri kaçırmamak adına sürekli olarak dijital platformlara bağlı kalmaya başlamıştır (Modezelewski, 2020: 215-232).

Dijitalleşme, FOMO'nun en yaygın nedenlerinden biridir. Sosyal medya platformlarının sunduğu anlık içerik güncellemeleri, bireylerin sürekli olarak yeni bilgilere ulaşmasını sağlarken, aynı zamanda gelişmeleri kaçırma kaygısını artırmaktadır (Sapadin, 2015). Akıllı telefonların ve mobil internetin yaygınlaşması, bireylerin sosyal medyada aktif kalmalarını zorunlu hale getirmiş, sürekli bağlantıda olma ihtiyacı hissettirmiştir (Odabaşı, 2016: 97). Algoritmalar aracılığıyla sunulan kişiselleştirilmiş içerikler, bireylerin ilgisini çekecek paylaşımların daha fazla gösterilmesine neden olmakta ve sosyal medya bağımlılığını artırmaktadır (Ernur, 2020: 88-92).

Bireylerin zaman yönetimi üzerindeki baskı da FOMO'nun nedenlerinden biridir. Günümüzün hızlı yaşam temposu, bireylerin fırsatları kaçırma kaygısını artırarak, gelişmeleri takip etme zorunluluğu yaratmaktadır (Gökler ve diğerleri, 2016: 52-99). Modern hayatın getirdiği yoğunluk nedeniyle bireyler, önemli bir etkinliği veya fırsatı kaçırmaktan endişe duyduklarında, zamanlarını planlamakta zorlanmakta ve sosyal medya kullanımına daha fazla yönelmektedirler (McCoy, 2016: 5-32).

Pazarlama stratejileri de FOMO'nun en önemli tetikleyicilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Şirketler, tüketicilerin gelişmeleri kaçırma korkusunu harekete geçirerek, onların hızlı satın alma kararları vermelerini sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirmektedir (Aydın, 2018: 415-426). Kıtık ve aciliyet stratejileri, tüketicilerin rasyonel karar alma süreçlerini kısaltmakta ve aceleci satın alma davranışlarını teşvik etmektedir (Aydın ve diğerleri, 2021: 1514-1522). “Bu fırsatı kaçırmayın!”, “Son 5 ürün kaldı!” gibi ifadeler, tüketicilerin alışveriş sürecinde FOMO etkisini hissetmesine neden olmaktadır (Kim ve diğerleri, 2020: 15).

Tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen bir diğer önemli pazarlama faktörü ise sosyal kanıt kullanımudur. İnsanlar, başkalarının tercihlerini gözlemleyerek kendi kararlarını şekillendirme eğilimindedir (McGinnis, 2017: 563-592). “Bu ürünü X kişi satın aldı!”, “Bu kampanyaya şu ana kadar 1000 kişi katıldı!” gibi ifadeler, tüketicilerin karar alma süreçlerini hızlandırmakta ve FOMO etkisini güçlendirmektedir (Milyavskaya ve diğerleri, 2018: 725-737).

FOMO'nun nedenleri, bireylerin psikolojik özelliklerinden toplumsal normlara, teknolojik gelişmelerden pazarlama stratejilerine kadar uzanan geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Dijitalleşme ve sosyal medya kullanımını, bireylerin çevrelerindeki gelişmeleri anlık olarak takip etmelerini sağlarken, aynı zamanda kaçırma korkusunu da artırmaktadır. Sosyal karşılaştırmalar, bireylerin öz-değer algılarını etkileyerek FOMO'yu tetiklemekte, pazarlama stratejileri ise bu duyguyu bilinçli bir şekilde kullanarak tüketici davranışlarını yönlendirmektedir. FOMO'nun bireyler üzerindeki etkilerini anlamak, bilinçli karar alma süreçlerini desteklemek ve bu korkunun yönetilmesine yönelik stratejiler geliştirmek, bireysel ve toplumsal açıdan önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

5. GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU (FOMO) BELİRTİLERİ

Gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO - Fear of Missing Out), bireylerin çevrelerinde meydana gelen olayları, sosyal etkileşimleri veya fırsatları kaçırma endişesi ile ortaya çıkan ve dijitalleşme ile daha da yaygınlaşan bir psikolojik durumdur (Przybylski ve diğerleri, 2013: 1841-1848). Sosyal

medya kullanımının artışı, bireylerin sürekli olarak güncellenen içeriklere maruz kalmasına ve çevrelerindeki gelişmelere erişim sağlama ihtiyacını daha yoğun hissetmesine neden olmaktadır (Tozkoşparan ve Kuzu, 2019: 87-110). FOMO'nun etkisi, bireylerin sosyal ilişkilerinden tüketim alışkanlıklarına, psikolojik durumlarından akademik ve profesyonel yaşamlarına kadar geniş bir alanda kendini göstermektedir (Dempsey, O'Brien, Tiamiyu ve Elhai, 2019: 100-150). Bu kapsamda, FOMO belirtileri psikolojik, davranışsal, sosyal ve bilişsel olmak üzere çeşitli kategoriler altında ele alınmaktadır.

FOMO'nun en yaygın belirtilerinden biri, bireyin sürekli olarak sosyal medya platformlarını kontrol etme ihtiyacı hissetmesidir. Yapılan araştırmalara göre, bireylerin sosyal medyada daha fazla vakit geçirmesi, çevrimiçi etkileşimleri kaçırma kaygısından kaynaklanmaktadır (Erciş ve diğerleri, 2021: 5-9). Özellikle mobil cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte, bireyler sosyal medya bildirimlerini anlık olarak takip etmekte ve çevrimiçi dünyadan uzak kaldıklarında huzursuzluk hissedebilmektedirler (Tanhan ve diğerleri, 2022: 74-85). Günümüzde, bireylerin sosyal medya platformlarına olan bağımlılıkları ve sürekli bağlantıda kalma ihtiyacı, FOMO'nun davranışsal belirtileri arasında yer almaktadır (Russel, 2020: 52).

FOMO'nun psikolojik belirtileri arasında kaygı, stres ve düşük özsaygı gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Sosyal karşılaştırma teorisine göre, bireyler kendilerini çevrelerindeki diğer insanlarla kıyaslama eğilimindedirler (Karadağ ve Akçınar, 2019: 154-166). Sosyal medya platformları, bireylerin diğer kullanıcıların en mutlu ve başarılı anlarına tanıklık etmesine neden olmakta, bu da izleyicilerde kendi hayatlarının yetersiz olduğu hissini uyandırmaktadır (McGinnis, 2017: 563-592). Özellikle düşük özsaygıya sahip bireylerde FOMO daha sık görülmekte ve bireyler, sosyal çevrelerinden geri kalmamak adına sosyal medya kullanımına daha fazla yönelmektedirler (Metz, 2019: 451-470).

Davranışsal belirtiler arasında, bireylerin sosyal medya ve çevrimiçi alışveriş platformlarında daha fazla vakit geçirmesi ve anlık fırsatları kaçırmamak için aceleci satın alma kararları alması bulunmaktadır (Hoşgör ve diğerleri, 2017: 213-223). Özellikle pazarlamacılar, tüketicilerin FOMO duygusunu tetikleyerek satın alma süreçlerini hızlandıran stratejiler geliştirmektedirler (Ghani ve Deshpande, 2010: 382-391). "Bu fırsatı kaçırmayın!", "Sadece bugün geçerli indirim!", "Son 5 ürün kaldı!" gibi ifadeler, tüketicilerin gelişmeleri kaçırma korkusunu harekete geçirmekte ve ani kararlar almalarına yol açmaktadır (Modezelewski, 2020: 215-232).

FOMO'nun bilişsel belirtileri arasında, bireylerin sürekli olarak kaçırabilecekleri fırsatlar hakkında düşünmeleri ve geçmişte kaçırdıkları

olaylar nedeniyle pişmanlık hissetmeleri yer almaktadır (Sapadin, 2015). Algoritmalar aracılığıyla bireylere sunulan kişiselleştirilmiş içerikler, bireylerin dikkatlerini belirli konulara yönlendirmekte ve gelişmeleri kaçırma kaygısını artırmaktadır (Odabaşı, 2016: 97). Yapılan araştırmalar, bireylerin sosyal medyada geçirdikleri süre arttıkça, çevrimdışı dünyadaki sosyal etkileşimlerinden uzaklaştıklarını ve gerçek dünyada tatminsizlik hissettiklerini ortaya koymaktadır (Ernur, 2020: 88-92).

FOMO'nun sosyal belirtileri ise bireylerin yüz yüze sosyal etkileşimlerden uzaklaşarak, dijital ortama yönelmeleriyle kendini göstermektedir. Özellikle genç bireyler, sosyal medyada aktif kalmak adına fiziksel sosyal etkileşimlerden kaçınabilmekte ve bu durum uzun vadede sosyal izolasyona yol açabilmektedir (Gökler ve diğerleri, 2016: 52-99). Araştırmalara göre, bireylerin sosyal medya kullanım süreleri arttıkça yalnızlık hissi ve depresyon belirtileri de artmaktadır (McCoy, 2016: 5-32).

Zaman yönetimi üzerindeki olumsuz etkiler de FOMO'nun belirtileri arasında yer almaktadır. Bireyler, gün boyunca belirli aralıklarla sosyal medya hesaplarını kontrol etme ihtiyacı duymakta, bu da iş ve akademik performanslarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Milyavskaya ve diğerleri, 2018: 725-737). Özellikle iş yerinde veya ders çalışırken sosyal medya kullanımı, dikkat dağınıklığına neden olmakta ve bireylerin verimliliğini düşürmektedir (Ghani ve Deshpande, 2010: 382-391).

FOMO belirtileri, bireylerin psikolojik, bilişsel, sosyal ve davranışsal süreçleri üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Dijitalleşme ve sosyal medya kullanımının artması, bireylerin sürekli olarak çevrelerindeki gelişmeleri takip etme zorunluluğu hissetmelerine neden olmakta, bu da kaygı, stres, dikkat dağınıklığı ve sosyal izolasyon gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Özellikle pazarlama stratejilerinin FOMO'yu tetikleyecek şekilde tasarlanması, tüketicilerin aceleci ve bilinçsiz satın alma kararları almasına neden olmaktadır. FOMO'nun bireyler üzerindeki etkilerini anlamak ve bu belirtileri yönetebilmek için, bilinçli medya kullanımı, zaman yönetimi stratejileri ve psikolojik sağlamlığı artırmaya yönelik yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir.

7. GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU (FOMO) ETKİLERİ

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FOMO), bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik yaşamlarını derinden etkileyen günümüzün en çok tartışılan fenomenlerinden biridir. Teknolojik gelişmeler, dijital dönüşüm ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin diğer insanların deneyimlerinden anında haberdar olma imkânı artmış, ancak bu durum bireylerde eksiklik ve yetersizlik duygularının da belirgin bir şekilde artmasına neden olmuştur (Przybylski ve diğerleri, 2013: 1841-1848).

FOMO, bireylerde psikolojik rahatsızlıkların tetiklenmesine neden olabileceği gibi, sosyal etkileşimde yalnızlık duygusunu derinleştirebilir ve tüketici davranışlarını hızlı karar almaya yönlterek ani harcamalara sebep olabilir. Dempsey ve arkadaşlarının (2019: 100-150) yaptığı araştırmaya göre, FOMO sosyal anksiyeteyi ve depresyonu tetikleyen unsurlar arasında yer almakta ve bu durum bireylerin psikolojik sağlığını olumsuz etkilemektedir. McCoy (2016: 5-32) ise, FOMO'nun bireylerin stres seviyelerini artırdığını ve düşük özsaygı problemlerine yol açtığını ortaya koymaktadır.

Toplumsal etkiler açısından bakıldığında, sosyal medya kullanımının FOMO hissini artırdığı görülmektedir (Russel, 2020: 52). Bireyler, arkadaşlarının ve diğer insanların yaşantılarını sürekli takip etmek zorunda hissederek, kendilerini dışlanmış ya da geri kalmış hissetmektedir. Bu durum, bireylerin sosyal ilişkilerini ve özsaygılarını olumsuz etkileyerek, psikolojik rahatsızlıkların derinleşmesine yol açabilir (Sapadin, 2015).

FOMO'nun bir diğer etkisi tüketici davranışlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmasıdır. Pazarlamacılar, bireylerde FOMO duygusunu tetiklemek amacıyla özel indirim günleri, sınırlı stok kampanyaları ve belirli süreli promosyonlar gibi stratejileri kullanarak tüketicileri hızlı karar almaya ve satın alma davranışını hızlandırmaya çalışmaktadır (Aydın ve diğerleri, 2021: 1514-1522). Özellikle "son fırsat", "stoklarla sınırlı", "sadece bugün geçerli" gibi kampanya mesajlarının, tüketicilerde aceleci alışveriş kararlarını tetiklediği gözlemlenmiştir (Kim ve diğerleri, 2020: 15). Bu durum, bilinçsiz harcamaların artmasına ve bireylerin maddi denge-sizlikler yaşamasına neden olabilmektedir (Hodkinson, 2016: 65-88).

Sonuç olarak, gelişmeleri kaçırma korkusu, günümüzde bireylerin psikolojik, sosyal ve tüketim alışkanlıkları üzerinde belirleyici bir faktör olmuştur. Sosyal medya ve dijital pazarlama stratejileri, FOMO'yu bilinçli olarak tetikleyerek bireyleri tüketime teşvik etmekte ve zaman zaman ani, plansız harcamalara neden olmaktadır. Gelecekteki araştırmalar, FOMO'nun bireylerin psikolojik ve sosyal sağlığı üzerindeki uzun vadeli etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde ele alarak, bu konuda daha bilinçli bir toplum oluşturulması için yeni stratejiler geliştirilmesine rehberlik edebilir.

8. PAZARLAMA BAĞLAMINDA GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSUNUN (FOMO) DEĞERLENDİRİLMESİ

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FOMO), bireylerin belirli fırsatları kaçırma endişesiyle hareket etmelerine sebep olan bir psikolojik olgu olarak tanımlanmaktadır (Przybylski ve diğerleri, 2013: 1841-1848). Dijitalleşmenin hızlanması, sosyal medya kullanımının artması ve e-ticaret plat-

formlarının yaygınlaşması, FOMO'nun tüketici davranışları üzerindeki etkisini daha belirgin hale getirmiştir (Aydın ve diğerleri, 2021: 1514-1522). Bu nedenle, işletmeler FOMO'yu pazarlama stratejilerinin merkezine alarak, tüketicilerin karar alma süreçlerini yönlendirmektedirler.

Pazarlama bağlamında FOMO, tüketicilerin sınırlı süreli kampanyalar, stokları tükenmek üzere olan ürünler veya özel teklifler gibi unsurlar karşısında hızlı ve düşünmeden hareket etmelerine yol açmaktadır (Hodkinson, 2016: 65-88). Bu strateji, tüketicilerde aceleci satın alma eğilimi oluştururken, markalar için güçlü bir sadakat aracı olarak da kullanılmaktadır.

Dijital pazarlama, FOMO'nun en yoğun hissedildiği alanlardan biridir. Sosyal medya platformları, tüketicilerin sürekli olarak diğer insanların neleri satın aldığını, hangi fırsatları değerlendirdiğini ve hangi markalarla etkileşimde bulunduğunu görmesine olanak tanımaktadır (Russel, 2020: 52). Bu durum, tüketicilerin sürekli olarak güncellenen içeriklere maruz kalmasına ve kendilerini eksik hissetmelerine neden olmaktadır. Bu duyguyu tetikleyen işletmeler, FOMO stratejilerini çeşitli şekillerde kullanmaktadır. Örneğin, "Son 24 Saat", "Sadece Bugün Geçerli", "Stoklar Sınırlı" gibi ifadeler, tüketicilerin hızlı karar almasını teşvik eden pazarlama taktikleridir (Aydın, 2018: 415-426). Ayrıca, markalar sınırlı üretim modelleri, özel üyelik programları ve VIP indirimler ile tüketicilerde gelişmeleri kaçırma korkusunu artırmaktadır (Kim ve diğerleri, 2020: 15).

FOMO'nun tüketici davranışları üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, bireylerin mantıklı kararlar almak yerine duygusal ve ani tepkiler verdiği görülmektedir. Özellikle büyük indirim günleri, tüketicilerin FOMO etkisiyle hareket ettiği zaman dilimleridir. Black Friday, Cyber Monday ve Singles' Day gibi global kampanyalarda, tüketicilerin büyük bir kısmı, fırsatları kaçırmamak adına planladıkları harcamalar yapmaktadır (Dempsey, O'Brien, Tiamiyu ve Elhai, 2019: 100-150). Araştırmalara göre, tüketicilerin %60'ı indirimli ürünleri kaçırma korkusuyla alışveriş yaparken, %40'ı sosyal medyada gördüğü ürünleri anında satın alma eğilimindedir (Sapadin, 2015).

Bununla birlikte, FOMO yalnızca kısa vadeli satın alma davranışlarını değil, marka sadakatini de etkileyen bir faktördür. İşletmeler, tüketicilerin bir markaya olan bağlılıklarını güçlendirmek için FOMO odaklı pazarlama stratejileri geliştirmektedirler. Özellikle belirli markaların "özel koleksiyonları" veya "sınırlı üretim" ürünleri, tüketicilerde gelişmeleri kaçırma korkusunu tetikleyerek markaya bağlılıklarını artırmaktadır (Hoşgör ve diğerleri, 2017: 213-223). Örneğin, Apple'ın her yeni iPhone

modelini piyasaya sürmeden önce oluşturduğu yüksek beklenti ve ön sipariş kampanyaları, tüketicilerde güçlü bir FOMO duygusu yaratmaktadır. Aynı şekilde, Nike ve Adidas gibi markalar, belirli spor ayakkabılarını sadece belirli günlerde veya özel müşterilere sunarak, FOMO'yu etkin bir pazarlama aracı olarak kullanmaktadır (Metz, 2019: 451-470).

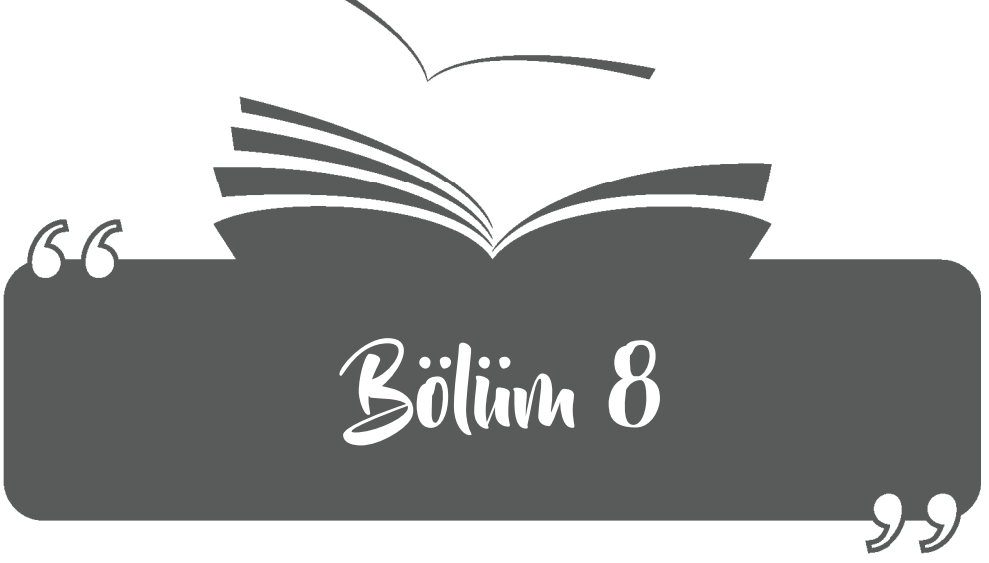
FOMO stratejileri, işletmelerin rekabet avantajı elde etmesini sağlarken, aşırıya kaçan pazarlama taktikleri tüketicilerde stres ve maddi kayıplara neden olabilmektedir. Tüketicilerin bilinçli alışveriş yapabilmeleri için, pazarlama mesajlarının etkisinde kalmadan hareket etmeleri ve harcamalarını planlamaları önemlidir (Aydın, 2018: 415-426). İşletmelerin ise etik pazarlama uygulamalarına dikkat ederek, tüketicileri yanıltıcı veya baskı altında hissettiren kampanyalardan kaçınmaları gerekmektedir.

Sonuç olarak, gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO), pazarlama dünyasında güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır. Dijitalleşme ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte, tüketiciler bilgiye daha hızlı ulaşırken, aynı zamanda fırsatları kaçırma endişesiyle hareket etmektedir. İşletmeler, tüketicilerin bu psikolojik eğilimlerinden faydalanarak pazarlama stratejilerini geliştirmekte, ancak bu stratejilerin etik sınırlar içinde kalması gerekmektedir. Bilinçli tüketici alışkanlıklarının teşvik edilmesi, FOMO'nun olumsuz etkilerini minimize ederek daha sağlıklı bir tüketim kültürü oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, G. (2018). "Çevrimiçi Alışverişte Akış Deneyimi ve Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi." *Ticaret ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 415-426.
- Aydın, G., Doğan, V., & Keleş, F. (2021). "Dijital Pazarlama ve Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkileri." *Tüketici Psikolojisi Dergisi*, 5(4), 1514-1522.
- Dempsey, A. E., O'Brien, K. D., Tihamiyu, M. F., & Elhai, J. D. (2019). "Fear of Missing Out (FOMO) ve Sosyal Medya Kullanımı Arasındaki İlişki." *Psikoloji ve Dijital Medya Çalışmaları*, 3(2), 100-150.
- Erciş, A., Yalçın, H., & Şahin, E. (2021). "Sosyal Karşılaştırma Teorisi Bağlamında FOMO ve Tüketici Davranışları." *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 5-9.
- Ernur, M. (2020). "Dijital Pazarlama ve Tüketici Psikolojisi." *Tüketici Davranışları Dergisi*, 6(1), 88-92.
- Ghani, A., & Deshpande, S. (2010). "Bilişsel Süreçler ve FOMO Arasındaki Bağlantı." *Bilişsel Psikoloji Araştırmaları*, 6(4), 382-391.
- Gökler, M. E., Akçay, D., & Kaya, F. (2016). "Sosyal Medya Fenomenleri ve Dijital Tüketim." *Yeni Medya Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 52-99.
- Hoşgör, B., Kılıç, F., & Yılmaz, M. (2017). "Sosyal Medyanın Yalnızlık ve Depresyon Üzerindeki Etkisi." *Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 11(2), 213-223.
- Hodkinson, C. (2016). "Tüketici Karar Alma Sürecinde FOMO'nun Rolü." *Tüketici Davranışları Araştırmaları*, 10(1), 65-88.
- Karadağ, E., & Akçınar, B. (2019). "Sosyal Karşılaştırma Teorisi ve Dijital Tüketim." *Yeni Medya Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 154-166.
- Kim, J., Kim, Y., & Kim, D. (2020). "Pazarlamada FOMO Stratejileri ve Tüketici Üzerindeki Etkileri." *Dijital Pazarlama Araştırmaları*, 7(1), 15.
- McCoy, K. (2016). "Dijital Dönüşüm Çağında Stres ve Tüketici Kaygıları." *Dijital Kültür Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 5-32.
- McGinnis, J. (2017). "FOMO'nun Psikolojik ve Sosyolojik Temelleri." *Sosyoloji ve Psikoloji Araştırmaları*, 12(3), 563-592.
- Metz, J. (2019). "Tüketici Karar Süreçlerinde Algoritmaların Rolü ve FOMO." *Dijital Medya ve Pazarlama Dergisi*, 5(1), 451-470.
- Milyavskaya, M., Saffran, M., Hope, N., & Koestner, R. (2018). "Zaman Yönetimi ve Dijital Bağımlılık." *Davranış Bilimleri Dergisi*, 14(2), 725-737.
- Modezelewski, A. (2020). "Tüketici Psikolojisinde Kıtık Algısı ve Aciliyet." *Tüketici ve Pazar Araştırmaları*, 6(1), 215-232.
- Odabaşı, Y. (2016). "Tüketici Kültürü ve Dijitalleşme." *Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 97.

- Oxford Dictionary. (2013). *Oxford English Dictionary Online*. Erişim adresi: www.oed.com
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). "Motivational, Emotional, and Behavioral Correlates of Fear of Missing Out." *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841–1848.
- Russel, H. (2020). "Sosyal Medya Algısı ve Dijital Benlik." *Dijital Medya Çalışmaları*, 6(2), 52.
- Sapadin, L. (2015). "Sosyal Anksiyete ve Dijital Dönüşüm." *Psikoloji ve Medya Dergisi*, 3(1), 74-91.
- Tanhan, A., Çelik, İ., & Yılmaz, M. (2022). "FOMO ve Dijitalleşen Tüketim Alışkanlıkları." *Yeni Medya ve Toplum Dergisi*, 9(1), 74-85.
- Tozkoparan, A., & Kuzu, A. (2019). "Sosyal Medyanın Gençler Üzerindeki Etkileri ve Dijital Kaygılar." *Dijital Toplum Çalışmaları*, 7(3), 87-110.

**ATAKUM MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU
LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN İŞ SAĞLIĞI VE
GÜVENLİĞİ KÜLTÜR VE BİLİNÇ DÜZEYLERİNİN
BELİRLENMESİ**

*Mehmet Ali ZENGİN¹, Mustafa SEKMEN²,
Murat TEKBALKAN³*

1 Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Havza Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Samsun, Türkiye, (orcid.org/ 0000-0001-6718-3364)

2 Dr. Öğr. Üyesi., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Havza Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Samsun, Türkiye, (orcid.org/ 0000-0003-4361-3117)

3 Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Havza Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Samsun, Türkiye, (orcid.org/ 0000-0002-5581-1500)

1. GİRİŞ

Mesleki ve teknik eğitim, endüstrinin ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman yetiştirmeye amaçlar ve öğrencilere bilgi ve beceriler kazandırır. Ülkelerin kalkınması için gerekli olan mal ve hizmet üretimini, mesleki becerilere sahip bireyler tarafından yapılmaktadır. Mal ve hizmet üretimi sırasında ne yazık ki birçok iş kazası ve meslek hastalığı meydana gelmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre son 10 yılda Türkiye’de, her 2 dakikada bir iş kazası meydana gelmekte, her 6 saatte bir çalışan iş kazaları sonucu hayatını kaybetme ve her 2,5 saatte bir işçi iş göremez hale gelmektedir (Sekmen ve Zengin, 2023). Ülkemizde iş kaza oranlarının yüksek oluşu özellikle mezun olduktan sonra tehlikeli ve çok tehlikeli sektörlerde çalışan meslek lisesi öğrencilerinin iş güvenliği kültürü ve bilinç düzeylerinin belirlenmesini önemli hale getirmiştir.

İş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitimlerinin temel amacı çalışanları bilinçlendirerek, iş kazalarına karşı çalışanın güvenliğini sağlamaktır. İSG eğitimleri meslek liselerinde diğer eğitim kurumlarına göre daha önemlidir. Meslek liselerinde atölye ve laboratuvar, eğitim öğretim faaliyetlerinin çoğunluğunun geçtiği alanlardır. Bu alanlarda verilecek İSG eğitimleri ile meydana gelebilecek kazalar ve meslek hastalıkları önlenileceği gibi gençlerimize güvenli çalışmayı da öğretebiliriz. Meslek liseleri öğrencilere iş hayatına atılmadan önce alanlarıyla ilgili İSG konularında bilgilendirmek ve farkındalık oluşturmak için en uygun ortamdır. Bu ortamlarda verilen İSG eğitimlerinin kalitesi ve algılanma düzeyi akademisyenlerin her zaman araştırma konusu olmuştur.

Demir ve Ulutaşdemir (2023), yaptıkları çalışmada Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (MTAL) öğrencilerinin bölüm derslerindeki İSG eğitimlerini istatistiki açıdan incelemişlerdir. Elektrik ve makina alanında öğrenim gören öğrencilerin iş güvenliği ölçüğü puan ortalamalarının, mobilya ve tesisat alanı öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Aydoğan (2021) meslek yüksekokulunda 160 öğrenci ile yaptığı çalışmada laborant ve veteriner bölümü öğrencilerindeki İSG farkındalığının tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik bölümü öğrencilerine oranla daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Göze ve Aca (2019), İş Sağlığı ve Güvenliği farkındalık algısını belirlemek için 268 Üniversitesi öğrencisi ile anket yapmışlardır. Çalışma sonucunda, öğrencilerin iş kazaları konusundaki farkındalıklarının yüksek, güvenlik kültürünün önemi konusundaki farkındalıklarının ise yetersiz olduğu belirlenmiştir. Kaya ve Akalp (2019), Bursa Uludağ ve Hitit Üniversitesinde öğrenim gören 448 öğrenci ile İSG ve kadercilik algıları üzerine yapmış oldukları çalışmada, İSG eğitimlerinin güvenlik farkındalıklarının artırılmasında pozitif bir etkisini olduğunu belirtmişlerdir.

Tong vd. (2009), Tayvan'da lise ve üniversite öğrencilerinin İSG farkındalığını araştırmak için yaptıkları çalışmada, doğa bilimleri ve mühendislik öğrencilerinin İSG konularına daha fazla ilgi gösterdiklerini belirtmişlerdir. Tekin vd. (2021), Soma ilçesinde ilkokul 3.sınıfta öğrenim gören 1195 öğrenciye İSG eğitimi almadan ve aldıktan sonraki farkındalığı belirlemek için bir çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucunda, öğrencilerin İSG eğitimi almadan ve aldıktan sonraki farkındalıkları arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Yazarlar, eğitimlerin çocukların İSG kültürünü benimsemeleri açısından kritik öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Kelleci vd. (2022), meslek yüksekokulunda verilen iş sağlığı ve güvenliği derslerinin İSG algısı üzerindeki etkisini belirlemek için 350 öğrenci ile Betimsel bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda, öğrencilere verilen İSG eğitim düzeyi arttıkça İSG algılarının da arttığı görülmüştür. Eraslan ve Cansaran (2020), çalışmalarında İSG algısının ölçülmesi için 17 sorudan oluşan bir anket uygulanarak iş sağlığı ve güvenliği algısının sektörler bazında değerlendirilerek karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda eğitim seviyesi yüksek çalışan gruplarının bile iş güvenliği bilgi sorularını cevaplamakta güçlük çektiğini belirtmişlerdir.

Çalışmanın amacı, Atakum MTAL'de 2022-2023 eğitim-öğretim döneminde öğrenim gören öğrencilerin İSG bilinç düzeylerinin ve kültür seviyelerini belirlemektir. Bununla birlikte çalışma öğrencilerin demografik verilerine göre İSG bilinç düzeyleri ve kültür seviyelerinin farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, belli bir zaman diliminde (2022-2023 eğitim-öğretim dönemi) öğrenim gören öğrencilerden toplanan verilerinin analizini içerdiği için kesitsel araştırmadır.

2022-2023 eğitim-öğretim döneminde Atakum MTAL'de 9-10-11-12. sınıfta eğitim gören toplam 1.260 öğrenci bulunmaktadır. Araştırmada tüm evrene ulaşmak zaman ve ekonomik faktörlerden dolayı mümkün olmadığı için evreni temsil edebilecek kabiliyette örneklem seçimi yapılmıştır. Evrenin büyüklüğüne göre %95 güven aralığı ($\alpha = 0.05$) dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 295 olarak hesaplanmıştır. Çalışma analizlerin daha sağlıklı çıkması için ihtiyaç duyulan minimum örneklem sayısı artırılarak Atakum MTAL öğrencileri arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 632 öğrenci ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama tekniği kapsamında yapılandırılmış formlardan yararlanılmıştır. Öğrencilerin İSG kültür ve bilinç düzeylerini belirlemek için Alkan (2017) tarafından geliştirilen ve güvenilirlik analizleri yapılmış anket formu kullanılmıştır. Çalışmaya başlamadan önce ölçeğin kullanılması için yazardan izin alınmıştır. Üç ayrı bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde, “İSG bilinç düzeyini” belirlemeye yönelik çoktan seçmeli 10 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde, “İSG kültürünü” belirlemeye yönelik 15 soru bulunmaktadır. Soruların cevapları 5’li Likert’e göre ölçeklendirilmiştir. İSG kültürüne yönelik 15 ifadeden oluşan ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alpha değeri hesaplanarak test edilmiş ve bu değer 0,720 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha değerinin 0,60’ın üzerinde olması literatürdeki çalışmalarda ölçeğin güvenilir olduğu göstermektedir (Tavşancıl, 2002). Üçüncü bölümde ise, “Kimlik Bilgilerini” belirlemeye yönelik 5 soru bulunmaktadır. Araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H1: Öğrencilerin İSG bilinç düzeylerine göre İSG kültür seviyeleri farklılık göstermektedir.

H2: Öğrencilerin okudukları bölüme göre İSG kültür seviyeleri farklılık göstermektedir.

H3: Öğrencilerin okudukları sınıfa göre İSG kültür seviyeleri farklılık göstermektedir.

H4: Öğrencilerin cinsiyetlerine göre İSG kültür seviyeleri farklılık göstermektedir.

H5: Öğrencilerin daha önce iş kazasına maruz kalıp kalmamalarına göre İSG kültür seviyeleri farklılık göstermektedir.

H6: Öğrencilerin daha önce ramak kala olaya maruz kalıp kalmamalarına göre İSG kültür seviyeleri farklılık göstermektedir.

Çalışma kapsamında toplanan veriler SPSS programı ile analiz edilmiş ve demografik verilerin etkisini belirlemek için T-testi, ANOVA testi gibi parametrik testler ve tanımlayıcı istatistiksel metotlar (Sayı, Yüzde, Frekans) kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında 2022-2023 eğitim öğretim döneminde Atakum MTAL’de öğrenim gören toplam 632 öğrenci ile anket çalışması yapılmıştır. Tablo 1’de Atakum MTAL öğrencilerine ait istatistiksel veriler özetlenmiştir.

Tablo 1: Öğrencilere ait istatistiki veriler

Bölüm Adı	N	%	İş Kazası	N	%
Bilişim Teknolojileri	201	31,8	Evet	148	23,4
Elektrik Elektronik Teknolojisi	140	22,2	Hayır	484	76,6
İnşaat Teknolojisi	142	22,5	Toplam	632	100
Kimya Teknolojisi	119	18,8	Ramak Kala	N	%
Tesisat Teknolojisi ve İklimlendirme	30	4,7	Evet	150	23,7
Toplam	632	100	Hayır	482	76,3
Sınıf	n	%	Toplam	632	100
9	175	27,7	Cinsiyet	N	%
10	153	24,2	Kadın	109	17,2
11	145	22,9	Erkek	523	82,8
12	159	25,2	Toplam	632	100
Toplam	632	100			

Atakum MTAL'de eğitim öğretim faaliyetlerinin devam ettiği 5 farklı bölüm bulunmaktadır. Anket çalışması tüm bölümlerde öğrenim gören öğrencileri kapsayacak şekilde yapılmıştır. Bu doğrultuda bölümlerde okuyan öğrencilerin toplam sayıları da dikkate alınarak %31,8 ile en fazla anket uygulaması “Bilişim Teknolojileri” bölümünde, %4,7 ile en az anket uygulaması ise “Tesisat Teknolojisi ve İklimlendirme” bölümünde gerçekleştirilmiştir. Anket uygulamasına katılan öğrencilerin okudukları sınıf dağılımları incelendiğinde, sınıflar bazında anketlerin dengeli dağıldığı görülmektedir. İş güvenliği kültürünün oluşmasında önemli faktörlerden biride öğrencilerin iş kazası ve ramak kala olaya maruz kalıp kalmadıklarıdır. Bu doğrultuda öğrencilere sorulan “Daha önce hiç iş kazası ve ramak kala olaya maruz kaldınız mı?” sorularına öğrenciler ağırlıklı olarak maruz kalmadıklarını belirtmişlerdir. Türkiye’deki meslek liselerinde ağırlıklı olarak erkek öğrenciler öğrenim görmektedir. Bu duruma benzer şekilde, çalışma kapsamında anket uygulanan öğrencilerin cinsiyet dağılımları incelendiğinde %82,8 ile erkek öğrencilerin ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında öğrencilerin iş ağırlığı ve güvenliği performans düzeylerini belirlemek için çoktan seçmeli 10 soru sorulmuştur. Doğru cevap verilen her soru 10 puan olarak puanlanarak 10 sorunun değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda öğrencilerin

yaklaşık %1'inin (6 öğrenci) sorulan tüm sorulara yanlış, %2'sinin (11 öğrenci) ise sorulan tüm sorulara doğru cevap verdiği belirlenmiştir. Gerçek çalışanlara verilen temel İSG eğitimleri sonunda yapılan sınavlarda gerekse ÖSYM tarafından yapılan iş güvenliği uzmanlık sınavlarında geçer not 70 puandır. Bu kapsamda yapılan değerlendirmede öğrencilerin %65'inin 60 puan ve altında, %35'inin ise 70 puan ve üstünde not aldıkları belirlenmiştir. Tüm okulun ortalaması ise 51 olarak hesaplanmıştır. Tablo 2'de öğrencilere sorulan güvenlik bilinç düzeyi sorularına verdikleri cevapların dağılımları verilmiştir.

Tablo 2: Öğrenci Cevaplarının Yüzde (%) Dağılımı

Güvenlik Bilinç Düzeyi Soruları	Yanlış Cevap (%)	Doğru Cevap (%)
Soru 1. Aşağıdakilerden hangisi potansiyel bir tehlikeye karşı önlem alınırken, öncelikli olarak dikkate alınır?	46	54
Soru 2. Aşağıdakilerden hangisi, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin sağlanması için toplu koruma yöntemlerinden değildir?	75	25
Soru 3. Çalışma ortamında tozlu ortamda temizlik yaparken kullanmanız gereken en önemli Kişisel Koruyucu Donanım aşağıdakilerden hangisidir?	36	64
Soru 4. İşletmede gürültülü ortamlarda çalışırken kullanmanız gereken en önemli Kişisel Koruyucu Donanım aşağıdakilerden hangisidir?	45	55
Soru 5. Yanda görülen piktogram aşağıdaki tanımlardan hangisini ifade etmektedir?	42	58
Soru 6. Kırmızı renkli tabela size neyi ifade etmektedir?	54	46
Soru 7. Yangının oluşabilmesi için hangisi gerekmez?	43	59
Soru 8. Aşağıdakilerden hangisi makine ve tezgâhlarda alınması gereken genel güvenlik önlemlerinden birisi değildir?	51	49
Soru 9. Tertip düzen olmaması durumunda hangi kaza türü ile daha sık karşılaşılır?	38	62
Soru 10. Çalışılan yerlerde iş hijyenin sağlanması için aşağıdakilerden hangisi/hangileri dezenfekte edilmelidir?	56	44

Çalışmaya katılan öğrenciler arasında güvenlik performansı sorularında en fazla doğru yapılan soru %64 ile 3 numaralı soru iken en fazla yanlış yapılan soru %75 ile 2 numaralı sorudur. Öğrenciler 2 numaralı soruya ağırlıklı olarak yanlış cevap olarak “mühendislik kontrolleri” cevabını vermişlerdir.

Tablo 3’te öğrencilerin İSG kültürü ifadelerine verdikleri cevapların yüzde (%) dağılımı verilmiştir. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13, 14 ve 15. ifadeler olumsuz ifade olduğu için SPSS programında bu ifadeler ters kodlanmıştır.

Tablo 3. İSG Kültürü İfadelerinin Dağılımı

İSG Kültürü İfadeleri	Kesinlikle Katılmıyorum (%)	Katılmıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılıyorum (%)	Kesinlikle Katılıyorum (%)	Ort.	Std. Sapma
1*. İş güvenliği kurallarından bazıları güvenli bir şekilde çalışabilmek için gerekli değildir.	5,7	5,1	18,8	20,4	50,0	4,0	1,2
2*. İSG hakkındaki sorunların benim değil, yöneticilerin problemi olduğunu düşünüyorum.	3,8	6,3	27,2	32,9	29,7	3,8	1,1
3*. Bazı durumlarda işin yapılması için risk almanın zorunlu olduğunu düşünüyorum.	10,6	15,2	29,9	20,0	24,3	3,3	1,3
4*. Üretim iş güvenliğinden daha önemli olduğunu düşünüyorum.	8,1	10,7	20,7	27,7	32,7	3,7	1,3
5*. İş güvenliği uygulamasının önemli ve yaygın olmasını sağlayan unsurun, kurallara uyulması için yapılan baskı olduğunu düşünüyorum.	8,1	9,1	29,4	22,9	30,5	3,6	1,2

6*. İSG konusunda aldığım eğitimlerin çalışma hayatımda faydalı olmayacağını düşünüyorum.	11,0	12,1	20,2	26,8	29,9	3,5	1,3
7. Yangın, elektrik kazaları, doğal afetler gibi acil durumlarda nasıl doğru ve hızlı müdahale edileceğini biliyorum.	6,9	18,8	26,6	23,4	24,2	3,4	1,2
8. Yaptığım işle alakalı güvenlik kurallarını anlıyorum.	2,2	16,3	16,3	25,2	39,9	3,8	1,2
9. Çalıştığım alandaki güvenlik sorunlarıyla baş edebiliyorum.	10,3	18,2	29,6	21,7	20,1	3,2	1,3
10. Güvenlik kurallarına her zaman uyuyorum.	3,4	16,2	24,4	23,4	32,6	3,7	1,2
11. İSG yalnız çalışma ortamında değil, hayatın her aşamasında gereklidir.	2,1	15,3	21,1	19,1	42,4	3,8	1,2
12*. Güvenlik kuralları bazen göz ardı edilebilir.	10,3	12,1	22,9	28,3	26,4	3,5	1,3
13*. Önceden kimsenin başına bir kaza gelmediyse, kural dışı çalışmanın bir zararı yoktur, benim başıma da gelmez.	10,8	7,8	21,3	22,8	37,3	3,7	1,3
14*. İSG kurallarına “arkadaşlarım dalga geçerse” diye uymadığım oluyor.	9,2	9,9	16,7	25,1	39,1	3,8	1,3
15*. Çalışma sırasında küçük şakalaşmalardan zarar gelmez.	11,5	6,8	20,2	21,0	40,4	3,7	1,4
Ortalama	7,6	12,0	23,0	24,1	33,3	3,6	1,2

* Ters Kodlanan Sorular

Atakum MTAL öğrencilerinin iş güvenliği kültürü ifadelerine verdikleri cevap ortalamaları incelendiğinde genel algının çok güçlü olmasa da pozitif yönde (ort. 3,6) olduğu görülmektedir. İfade bazında cevap ortalamaları incelendiğinde en düşük ortalamanın 3,2 ile “Çalıştığım alandaki güvenlik sorunlarıyla baş edebiliyorum.” ifadesi olduğu görülmektedir. Öğrencilerin çalıştıkları alandaki güvenlik sorunları ile baş edemeyecek-

lerini beyan etmesi iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarının önemini vurgulamaktadır.

Bağımsız değişkenlerin öğrencilerin iş güvenliği kültür düzeylerini etkileyip etkilemediği ile ilgili yapılan analizlerin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

Öğrencilerin İSG bilinç düzeyleri ile İSG kültürleri arasındaki farklılıkları belirlemek için One Way ANOVA testi yapılmıştır. Tablo 4'te İSG bilinç düzeyleri ile İSG kültür seviyeleri arasındaki fark verilmiştir. Analizler sonucuna göre İSG bilinç düzeylerine göre öğrencilerin İSG kültür düzeylerini ölçen ifadelerine verdikleri cevap ortalamaları arasında istatistiksel olarak farklılık vardır (Sig < 0,05). Bu nedenle H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. İSG Bilinç Düzeyleri ile İSG Kültür Seviyeleri Arasındaki Farklılık

Performans Puanı	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
0	6	3,78	0,63		
10	32	3,48	0,43		
20	47	3,54	0,65		
30	62	3,35	0,50		
40	84	3,53	0,51		
50	81	3,60	0,54	6,222	0,000*
60	54	3,69	0,56		
70	98	3,80	0,56		
80	63	3,84	0,54		
90	29	4,02	0,46		
100	10	3,92	0,53		
Toplam	566	3,65	0,56		

*p<0.05

Gruplar arası dağılımın homojen dağıldığı (Sig. 0.369) belirlenmiştir. Gruplar arasındaki çoklu korelasyon One Way ANOVA analizi (Tukey testi) ile belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre özellikle 70 ve üzeri puan alan öğrencilerin diğerlerine göre daha yüksek iş güvenliği kültür düzeylerinin olduğu belirlenmiştir.

Araştırma verileri Atakum Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde bulunan 5 farklı bölümde yapılmıştır. Öğrencilerin okudukları bölüm ile

iş güvenliği kültürleri arasında farklılık olup olmadığı One Way ANOVA analizi ile test edilmiştir. Tablo 5’de bölüm ile İSG kültür seviyeleri arasındaki farklılık verilmiştir. Analizler sonucuna göre öğrencilerin bölümleri ile İSG performans seviyeleri arasında istatistiki olarak farklılık vardır (Sig < 0,05). Bu nedenle H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Bölüm ile İSG Kültür Seviyeleri Arasındaki Farklılık

Öğrencilerin Okudukları Bölüm	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Bilişim Teknolojileri	176	3,68	0,57	2,913	0,021*
Elektrik Elektronik Teknolojisi	132	3,57	0,53		
İnşaat Teknolojisi	130	3,62	0,54		
Kimya Teknolojisi	98	3,79	0,58		
Tesisat Teknolojisi ve İklimlendirme Alanı	30	3,52	0,66		
Toplam	566	3,65	0,56		

*p<0.05

Öğrenci cevaplarının okudukları bölümlerle göre nasıl farklılaştığını belirlemek için One Way ANOVA analizi “Tukey” testi (Sig.=0.152) yapılmıştır. Yapılan test sonucuna göre anlamlı farklılığın kimya teknolojisi bölümü ile elektrik elektronik teknolojisi bölümü arasında olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin cevap ortalamaları incelendiğinde kimya teknolojisi bölümünde okuyan öğrencilerin elektrik elektronik teknolojisi bölümünde okuyan öğrencilere göre cevap ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin okudukları sınıf ile iş güvenliği kültürleri arasında farklılık olup olmadığı One Way ANOVA testi ile ölçülmüştür. Tablo 6’da sınıf ile İSG kültür seviyeleri arasındaki farklılık verilmiştir. Analizler sonucuna göre okunan sınıf ve iş güvenliği kültür düzeylerini ölçen ifadelerine verdikleri cevap ortalamaları arasında istatistiki olarak farklılık vardır (Sig < 0,05). Bu nedenle H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Sınıf ile İSG Kültür Seviyeleri Arasındaki Farklılık

Sınıf	n	Ortalama	Std. Sapma	F	P
9	155	3,69	0,58		
10	141	3,54	0,46		
11	135	3,60	0,58	4,704	0,003*
12	135	3,77	0,60		
Toplam	566	3,65	0,56		

*p<0.05

Homojenlik testine göre gruplar arasındaki dağılımının homojen dağıldığı (Sig. 0.001) belirlenmiştir. Gruplardaki çoklu korelasyonu belirlemek için homojen dağılmayan gruplar için uygulanan One Way ANOVA analizindeki “Games-Howell” testi uygulanmıştır. Games-Howell analizi sonuçlarına göre özellikle 12. Sınıf öğrencileri ile 10 sınıf öğrencilerinin istatistiki olarak anlamlı bir şekilde ayrıldığı diğer sınıflar ile istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre İSG kültürleri arasındaki farklılığı belirlemek için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Analizlerde erkek ve kız öğrencilerin, İSG kültür düzeylerini ölçen ifadelerle verdikleri cevap ortalamalarında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür (Sig. (2-tailed)< 0,05). Analizlere göre H₄ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Cinsiyete ile İSG Kültür Seviyeleri Arasındaki Farklılık

Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	t	df	Sig. (2-tailed)
Kız	90	3,82	,539			
Erkek	476	3,62	,562	3,201	564	,001*

*p<0.05

Cinsiyete göre farklılığı belirlemek için öğrencilerin cevap ortalamaları incelendiğinde kız öğrencilerin cevap ortalamalarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu Tablo 7’de görülmektedir.

Öğrencilerin iş kazasına maruz kalma ve iş kazasından son anda kurtulma (ramak kala) ile İSG kültür düzeyleri arasındaki farklılıklar bağımsız örneklem t testi ile değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda iş kazasına

ve ramak kala olaya maruz kalan veya kalmayan öğrencilerin İSG kültürlerini ölçen sorulara verdikleri cevap ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür (Sig. (2-tailed)>0,05). Bu nedenle H_5 ve H_6 hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırma yöntemi itibariyle literatürdeki bazı çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırma kapsamında Atakum Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde 5 farklı bölümde 9-10-11-12. sınıfta eğitim gören öğrencilerin iş güvenliği kültür düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Dündar (2022) çalışmasında kimya bölümünde, Akay (2022) çalışmasında makine alanında, Küçüköğlü (2018) çalışmasında mobilya ve iç mekan tasarımı bölümlerinde okuyan öğrencilerinin İSG bilincinin değerlendirilmesini yapmışlardır.

Araştırma kapsamında öğrencilerin İSG bilinç düzeylerini belirlemek için çoktan seçmeli 10 soru sorulmuştur. Her doğru soruya 10 puan verilerek yapılan değerlendirmede öğrencilerin %65'inin 60 puan ve altında, %35'inin ise 70 puan ve üstünde not aldıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin İSG kültürü ifadelerine verdikleri cevap ortalamaları incelendiğinde genel algının ortalama seviyede (ort. 3,6) olduğu belirlenmiştir. Küçüköğlü (2018) ve Yurtçu (2015) ise yaptıkları çalışmalarda öğrencilerin İSG ile ilgili farkındalık tutumlarının ağırlıklı olarak yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Irmak (2020) yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin İSG algılarının iyi seviyede olduğunu tespit etmiştir.

Araştırma kapsamında kimya teknolojisi bölümünde okuyan öğrencilerin cevap ortalamalarının diğer bölümlere daha yüksek olduğu ve özellikle de elektrik elektronik teknolojisi bölümünde okuyan öğrenci cevapları ile istatistiki olarak anlamlı bir şekilde ayrıştığı belirlenmiştir. Araştırma bulgularının aksine Demir ve Ulaşdemir (2023) çalışmalarında elektrik ve makina bölümünde öğrenim gören öğrencilerin diğer alanlardaki öğrencilere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu belirlemişlerdir. Benzer şekilde Irmak (2020) çalışmasında makine teknolojisi alanındaki öğrencilerin diğer bölümdeki öğrencilere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğunu belirlemiştir.

Araştırma kapsamında 12. sınıf öğrencilerinin İSG kültür düzeylerini ölçen ifadelerine verdikleri cevap ortalamaları diğer sınıflara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. B şekilde, Irmak (2020) yaptığı çalışmada iş güvenliği farkındalığının sınıflar arasındaki en yüksek ortalama puanının 12. Sınıf öğrencilerinin aldığı sonucuna varmıştır.

Araştırmanın kapsamında daha önceden iş kazası veya ramak kala olayla karşı karşıya kalan öğrencilerin İSG kültür düzeylerini ölçen ifadelerine verdikleri cevap ortalamaları arasında anlamlı farklılığın olmadığı

görülmüştür. Araştırmanın bulgusuna benzer şekilde İçlek (2021) çalışmasında, katılımcıların iş kazası geçirme durumlarının İSG'ye yönelik görüşlerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığını tespit etmiştir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, Atakum MTAL öğrencilerinin İSG kültür ve bilinç seviyeleri araştırılmıştır. Bununla birlikte öğrencilerin demografik özelliklerine göre İSG kültür düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın yöntem bölümünde ayrıntıları verilen altı farklı hipotez test edilmiştir. Çalışma kapsamında yapılan analiz sonucunda H_1 , H_2 , H_3 , H_4 hipotezleri kabul edilirken H_5 ve H_6 hipotezleri reddedilmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan analiz sonucunda öğrencilerin İSG kültür ve bilinç seviyelerinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Çalışma hayatında ara eleman rolünü üstlenecek ve riskli ortamlarda çalışacak meslek lisesi öğrencilerin iş güvenliği kültür düzeylerinin düşük olması gerek eğitim öğretim dönemindeki mesleki uygulamalarda gerekse çalışma hayatında iş kazası geçirme olasılığını arttıracaktır. Bu durum eğitim öğretim döneminde öğrencilerin iş güvenliği kültür seviyelerinin yükseltilmesi için çeşitli uygulamaların yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Alanı kimya teknolojisi olan öğrencilerin, 12. Sınıfta okuyan öğrencilerin ve cinsiyeti kız olan öğrencilerin diğer öğrencilere göre İSG kültür düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin iş kazasına veya ramak kala olaya maruz kalıp kalmamalarının iş güvenliği kültür düzeyleri değiştirmedir belirlenmiştir.

Mevcut durumda Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde İSG ile ilgili dersler mesleki gelişim atölyesi dersi içerisinde dar kapsamda verilmektedir. Öğrencilerin İSG konusunda farkındalığın artması daha da ilerisinde bir kültüre dönüşmesi için İSG'nin okulların müfredatlarında ayrı bir ders olarak yer almalıdır. Müfredatların ortak konular ve bölüme özel konular olarak belirlenmesi öğrencilerin çalışma hayatında karşılaşabilecekleri riskleri önceden görmesini sağlayarak farkındalıklarını arttıracaktır. Müfredatların sağlıklı bir şekilde hazırlanması için Türkiye genelinde hazırlanacak bir proje ile tüm bölümlerin içerikleri belirlenebilir.

İş kazaları bireylere, işletmelere, toplumlara ve ülkelere gerek ekonomik gerekse sosyolojik olarak geri dönüşü olmayan zararlar vermektedir. Kazaların önlenmesi samimi ve akılcı önlemlerin alınmasına ve bu önlemlere tüm tarafların uymasına bağlıdır. Her ne kadar arzu edilmesine de önlemlere uyulmadığı takdirde caydırıcı yaptırımların uygulanması ko-

nunun ciddiyetinin taraflarca anlaşılması ve ileriki dönemlerde kalıcı bir kültür oluşmasının ön koşuludur. İş güvenliği kültürünün oluşturulması bir süreçtir. Her ne kadar ülke olarak bu sürecin başında olsak da alınacak samimi ve akılcı tedbirler ile ileriki dönemlerde kaza sayılarının daha da azaltılması mümkün olacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından “PYO.HMY.1914.23.001” proje numarası ile desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

- Akay, M. (2022). Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin Makine Alanlarında Okuyan Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkındaki Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi. KTO Karatay Üniversitesi, Konya.
- Alkan E. (2017). Meslek Lisesi Öğrencilerinin İş Güvenliği Kültürü ve Bilinci Üzerine Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi. Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İstanbul.
- Aydoğan, Z. (2021). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimleri ve Bu Eğitimin Çevre Sağlığı Farkındalığına Etkisi. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(1), 261-284.
- Demir, A. İ., & Ulutaşdemir, N. (2023). Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Alan Uygulamalarındaki İş Güvenliğinin Değerlendirilmesi (Gümüşhane İli Örneği). Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12(4), 1655-1662.
- Dündar, G. (2022). Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi kimya bölümü öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği bilincinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep.
- Eraslan, E., & Cansaran, C. (2020). İş sağlığı ve güvenliği algısının değerlendirilmesi. Journal of Turkish Operations Management, 4(1), 357-368.
- Göze, F., & Aca, Z. (2019). İş Sağlığı ve Güvenliği Farkındalığı Algısı: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Örneği. El Ruha 5. International Conference on Social Sciences, Proceedings Book, 73-89.
- Irmak, İ. (2020). Gümüşhane Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerinin İş Güvenliği Algılarının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gümüşhane.
- İçlek, B.N. (2021). Endüstriyel Mutfak Ekipmanları Üretiminde Çalışanların İş Güvenliğine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gümüşhane.
- Kaya, Ö., & Akalp, G. (2019). Occupational Health and Safety Perception of Students. İş, Güç Endüstri İlişkileri Dergisi ve İnsan Kaynakları Dergisi, 95-110.
- Kelleci, S. Ç., Akalp, H. G., Saklangıç, U., & Taşcı, H. (2022). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Temel İşg Eğitimlerinin İSG Algısı Oluşturulmasına Etkisi: Bir Üniversite Örneği. Ergonomi, 5(3), 178-185.
- Küçüköğlü, M. (2018). Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde Mobilya ve İç Mekân Tasarımı Bölümlerinde Eğitim Gören Öğrencilerin İş Sağlığı ve Güvenliği Bilincinin Analizi: Kilis Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Sekmen, M. ve Zengin, M. A. (2023). Türkiye madencilik sektörü iş kazalarının analizi ve gelecek perspektifleri. International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences. 35(2), 246-258.

- Tavşancıl, E. (2002). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekin, A., Tekin, F., Suvaydan, F., Güler, G., & Hafızoğlu, E. (2021). İlkokul Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Algısının Değerlendirilmesi. Soma Meslek Yüksekokulu Teknik Bilimler Dergisi, Sayı:32, Cilt: II, 9-18.
- Tong, Y., Lin, Y., Chen, C., & j Lin, J. (2009). Perceptions of General Education on Occupational Health and Safety Among College Students in Taiwan. Journal of Occupational and Environmental Hygiene, 6 , 468-474.
- Yurtçu, A. (2015). Amasya İl Merkezindeki MEB'e Bağlı Endüstri Meslek Liselerindeki 12. Sınıf Öğrencileri ve Meslek Dersi Öğretmenlerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkında Ön Yeterlilikleri ve Tutumlarının Tespiti. Yüksek Lisans Tezi. Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

HZ. ÖMER DÖNEMİNDE EL-CEZİRE¹

Muazzez ARPACIK²

¹ Bu çalışma Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Anabilim Dalında Hakan Öztürk danışmanlığında yürütülen “Emeviler Devrinde El-Cezire” adlı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü, Elazığ, muazzezarpacik@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-0752-9570>

1. Giriş

Coğrafi olarak yüksek bir yapıya sahip olmayan el-Cezire, Fırat ve Dicle nehirleri arasında bulunan topraklara verilen isimdir (Şeşen 1993:509-11). Bu coğrafya tarihin bazı dönemlerinde farklı isimlerle zikredilmiştir. Bunun sebebi ise zaman içerisinde birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmasıdır. İki doğal nehir arasında yer alıp sınırlarını belirleyen ve yarımada gibi olan duruşundan dolayı bölgeye Eski Yunanlılar Mezopotamya adını, Arap coğrafyacıları ise bölgeyi ikiye ayırıp aşağı Mezopotamya'yı Irak/Sevad yukarı Mezopotamya'yı ise Cezire olarak isimlendirmişlerdir (Narota 2019:23).

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu coğrafya hem askeri açıdan kritik bir noktada yer alıyor hem de bölgesel ticaretin merkezi konumdaydı. Bölge sadece yapılan fetih ve savaşlarla değil aynı zamanda kültürel ve dini dönüşüm süreçleriyle de şekillenmiştir. Bölgenin değişim ve dönüşümünde İslamiyet'in hızla yayılmasının ayrıca etkisi büyüktür. (Şeşen 1993:509)

Hız. Ömer döneminde fethedilerek İslam devleti sınırlarına dahil edilen bölgenin (Fayda 2007:46) kalıcılığını korumak için bölgeyi en iyi şekilde yönetecek valiler tayin etmiştir. (Şeşen 1993:509)

2. El-Cezire'nin Konumu¹

Kaynağı Anadolu topraklarından gelen Fırat ve Dicle nehirleri Basra körfezinden denize dökülüyordu. (Akbaş 2011:84) Bu coğrafyanın kuzey yarısı Anadolu güney yarısı Suriye ve Irak topraklarından oluşmaktaydı. Anadolu, Irak ve Suriye bölgelerini birbirine bağlaması nedeni ile tarihte her zaman stratejik bir öneme sahip olmuştur (Şeşen 1993:509-11). Bölgenin sınırları belli dönemlerde değişiklik gösterse de Fırat nehri ile başlayan kuzey sınırı güneyde Rakka, Hille ve Rahbe adlı yerleşim birimlerinin önünden geçip daha güneyde mevcut olan Divaniye'nin yakınından doğu bölgesine ulaşıp oradan Dicle nehrine kavuşuyordu (Keleş 2019:265-77).

Ebü'l-Fida'ya göre el-Cezire'nin Anadolu sınırı Fırat nehrinden başlamaktadır. Fırat'a paralel olarak bu sınır güneybatıya Malatya, Samsat, Rum Kale, Birecik, Menbic ve Balis'in karşısına Rakka, Karkısiyye, Rahba, Enbar boyunca uzanır. Enbar'dan itibaren ise Fırat nehri el-Cezire bölgesinden çıkar. Sınır görevi gören Enbar'dan Dicle üzerindeki Tekrit'e Sin, el-Hadis'e, Musul, Cizre, Amid boyunca batı sınırı olan Malatya yanında tekrar başladığımız yere, Fırat nehrine kavuşur. Buna göre Anadolu topraklarının bir kısmı el-Cezire'nin batısında, Şam çölünün bir kısmı

el-Cezire'nin güneyinde, Irak doğu tarafında, Anadolu'nun diğer bir kısmı ise kuzeyinde bulunur (Ebü'l-Fida 2017:231).

El-Cezire bölgesi kuzeyden sarıp çevreleyen Toros dağları, doğu tarafında bulunan Zağros dağları, Akdeniz sahili boyunca uzanan sıra dağlarıyla çevrilidir. Dağlarla çevrili olması bölgeyi kuzeyden gelen soğuk hava dalgalarından her ne kadar korusa da güneybatıda bulunan Suriye-İrak çölü ve olumsuz hava koşulları bu coğrafyayı olumsuz etkilemektedir (Narota 2019:24).

3. El-Cezire Bölgesinin Tarihi ve Önemi

Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölge tarihte her dönemde birçok kavim ve millet tarafından ilgi odağı haline gelmiştir. Süryani, Rum, Arap ve diğer birçok etnik kökene mensup millete ev sahipliği (Narota 2019:30-31) yapmış ayrıca tarih sahnesinde yerini alan bazı devletler de (Babilliler) burada hüküm sürmüşlerdir (Koyuncu 2008:132-33). Bölgeye ilk kabile olarak Kassitlerin yerleştiği kabul edilir. Bu coğrafyada İran etkisinin başlaması Ahameneş imparatorluğu döneminde (M.Ö 550-330) başlamıştır. Medler ve Urartular'a ev sahipliği yapan bölge Medler'den sonra Persler'i konuk etmiştir. Hakimiyeti 400 yıl süren Sasani devleti Persler'i mağlup ederek Ardeşir tarafından İran'da kurulan ikinci büyük devlettir. Kurucu Ardeşir'in babası Şiraz beyi Babek'tir. Kurulan devlete Ardeşir'in dedesine ithafen Sasaniyan adı verilmiştir. Devletin başkenti Medayin şehridir. Sasani devleti ile uzun yıllar çekişme halinde olan Bizans imparatorluğu Doğu Roma olarak Roma imparatorluğunun doğu kısmında bulunan topraklar üzerinde kurulan bir ortaçağ devletidir. Kurucusu Konstantinus'dur. Devletin varlığı bin yıl kadar devam etmiştir. Kurucusundan esinlenilerek başkenti Konstantinopolis adını almıştır. Devletin doğu ve batı sınırları kavimler göçünden dolayı değişiklik yaşamıştır. Kavimler göçüyle birlikte Gotlar, Ostrogotlar, Hunlar, Germenler ve Slavlar kendi aralarında çekişmeye başlamışlardır. Sınırların değişmesiyle doğu kısmının en başlıca düşmanları Sasani devleti olmuştur. Her iki devletin ilişkisi savaşlar ve ardından yapılan barış antlaşmalarıyla çekişmeli halde ilerlemeye devam etmiştir. Bizans devletiyle 627'de Nino-va'da yapılan savaş Sasani'nin yenilmesi ve bir yıl sonra başkentinin ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır (Arabacı 2012:43). Bu şekilde bölge devletler arasında meydana gelen gerginliklere tarih boyunca sahne olmuştur (Koyuncu 2008:132).

Bizans'ın Sasaniler'den aldığı topraklar bir süre Bizans hakimiyetinde kalmıştır (Arabacı 2012:48-49).

Ayrıca İslamiyet'in doğuşu esnasında da söz konusu toprakların hakimiyeti yine daha çok Bizanslılar'ın elindeydi. İslamiyet'in hızla yayıl-

masıyla birlikte Müslümanlar tarafından Suriye ve Irak'ın ele geçirilmesi Bizans ve Sasanî'nin devlet merkeziyle irtibatlarının azalmasına neden olmuştur. Bu durum Müslümanlar tarafından fırsata çevrilmiştir. Aradaki bağlantıyı tamamen koparmak ve bu bölgeye yakın fethedilen yerlerin ehemmiyetini sağlamak amacıyla asırlardan beri farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan el-Cezire bölgesinin o dönemde İslam'ın halifesi olan Hz. Ömer ile Suriye'de bulunan kumandanlar arasında Cabiye'de yapılan toplantı sonucu fethine karar verilmiştir (Şeşen 1993:509-11).

Bölgenin Müslümanlar açısından diğer önemli noktası ise tarihin birçok döneminde İslam açısından önem arz eden şahsiyetlerden izler taşımasıdır. Peygamberlere ve Evliyalara dair hatıralar, onlara ait türbeler, Nuh peygamberin tufandan sonra ona inananlarla beraber ilk ayak bastığı topraklar el-Cezire bölgesinde yer almaktadır (el-Makdisi 2022:109). Kutsal kitabımız Kur'an'a göre tufan bittikten ve dalgalar durulduktan sonra gemi Cudi dağına oturmuştur. Tevrat'a göre ise gemi Ararat (Ağrı) dağına oturmuştur. Tevrat'a göre gemide sekiz kişi bulunmaktaydı. Ancak bazı İslami kaynaklara göre ise gemide toplamda seksen kişi yer almaktadır. Rivayetlere göre bu seksen kişi Cudi dağının eteklerinde bir yerleşim yeri kurduğu bu bölgeye seksenler anlamına gelen Semanın adının verildiği geçmektedir (Narota 2019:35-36). Zunnun lakabıyla bilinen Yunus peygamberin kavminin tevbesini Cenab-ı Hakk bu topraklarda kabul etmiştir. Yunus mescidi burada yer almaktadır. Ayrıca burası tevbe tepesi ve yedi ziyaret yeri olarak da zikredilmektedir. El-Makdisi'ye göre burayı ziyaret etmek hacca bedeldir. Mübarek Dicle nehri bu coğrafyada süzölmeye başlamıştır. Bu nadide topraklarda çok sayıda türbe ve fazilet vardır (el-Makdisi 2022:109).

4. Kapsadığı Yerleşim Bölgeleri

Bölge Arap kabilelerin isimlerine göre taksim edilip üç kısma ayrılmıştır (el-Makdisi 2022:110). Diyar-ı Mudar bölgesi Urfa, Harran, Rakka, Samsat, Res'ul'Ayn kısımlarına, Diyar-ı Rebia Musul, Nusaybin, Sincar, Dara, Cizre kısımlarına, Diyar-bekr bölgesi ise Amid, Mardin, Meyyafarikin, Hasankeyf kısımlarına ayrılmıştır (Şeşen 1993:509-11).

Soyları Kuzey Araplarına dayanan bu üç kabile soy olarak Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e dayandığı için İsmaililer ve Adnanililer diye de anılmışlardır (Koç 2019:14). Arap kabilelerin isimlerine göre bölgelere ayrılması bu coğrafyada daha çok Arapların yoğunlukta olduğunu göstermektedir. Çünkü bölgede Arapların nüfus çoğunluğunu oluşturup oluşturmadıkları bilgisi net değildir (Narota 2019:28).

Köken olarak hangi milletlerin yoğunlukta yaşadığı hakkında net bir bilgi olmayışının sebepleri ise el-Cezire bölgesinde birçok farklı kökene

ve dine mensup insanın yaşamaması az sayıda insanın okuma yazma bilmesi ve ayrıca yazı yazmak için malzeme yetersizliği ile bazı grupların göçebe hayatı yaşamaları, buranın sınır bölge görevi görmesi özellikle de savaş dönemlerinde zarar görmeye açık bir bölge olması diye sıralanmaktadır. Bu sebepler de söz konusu coğrafyada hangi kökene mensup insanların daha yoğunlukta yaşadığının ortaya çıkarılmasını güçleştirmiştir (Narota 2019:28-29). Çok sayıda şehri sınırları içinde barındıran el-Cezire kale ve surların yoğunlukta olduğu tampon bölgeydi (Akbaş 2011:84-85). Stratejik bir öneme sahip olan bölge İslam'dan önceki dönemde Sasani ve Bizans devletlerinin hakimiyeti altında bulunmaktaydı. Bölgenin yarısı Bizans'ın kontrolü altında diğer yarısı ise Sasaneler'in kontrolü altındaydı. Bizans devleti kontrolünde bulunan Cezire bölgesinde yaşayan yerli halk Rum diye adlandırılırken Sasani kontrolünde yaşayan yerli halk ise Furs diye adlandırılmaktaydı. El-Cezire belli aralıklarla iki devlet arasında yaşanan mücadelelere tanıklık etmiş olup devletler arasında ortaya çıkan herhangi bir gerginlikte orada yaşayan insanlar fazlasıyla zarar görmüş, verilen mücadeleler ve yapılan savaşlar esnasında bu coğrafyada belli dönemlerde dini kimlikte değişimler meydana gelmiştir. Her iki tarafında kendilerine ait askeri üsleri mevcuttu. Bizans hududu Ra'su'l-Ayn ve aşağısından başlayarak Fırat nehrine kadarki bölgeydi. Sasani hududu ise Nusaybin ve ötesinden Dicle nehrine kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı. Normal zamanda resmi sınırlarını koruyan bu iki devlet savaş zamanlarında aradaki sınırı ihlal edip bölgeye ciddi anlamda zarar veriyordu (Narota 2019:133). Ancak birçok savaş ve mücadeleye tanıklık etmiş ve sık sık el değiştirmiş olmasına rağmen bölge hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir (Arabacı 2012:1-2). Zira ziraata elverişli toprağı ve iklimi ticarete uygun güzergahları bu coğrafyayı çekici hale getirmiştir (Keleş 2019:267-68).

Toprağının verimli olmasından dolayı orada yaşayan halk refah içerisindeydi. Ürünlerin vergisi oldukça iyiydi. Gelirin fazla olması devletin yönetimini de kolaylaştırıyordu (İbn Havkal 2021:176).

5. Hz. Ömer Döneminde el-Cezire

El-Cezire bölgesi asırlar boyunca Babil, Asur, Hitit, Pers, Büyük İskender, Selevki, Bizans, Roma ve Sasani devletlerine ev sahipliği yapmış, (Koç 2019:15) bölgeye belli dönemlerde hakim olan bu toplulukların kültürleriyle hemhal olup o kültürü yaşatarak devam ettirmişlerdir (Koyuncu 2008:31). Cezire bölgesi İslamiyet'in doğduğu ilk zamanlarda Sasani devletinin hakimiyeti altındaydı. Ancak zaman içerisinde Bizans devletiyle arasında {Citation}yaşanan gerginliklerden sonra bölgenin hakimiyeti Bizans'ın eline geçmiştir. (Koç 2019:15) Re'sül'ayn'dan Tur Abdin'e kadar olan bölge Bizans devletinin hakimiyeti altındaydı, Nusaybin ile

Tur Abdin'in güneyindeki topraklar ise Sasani devletinin hakimiyetindeydi. İki devlet arasındaki sınır Dara ile Nusaybin arasından geçmekteydi (Şeşen 1993:509).

Bizans devletiyle ilk mücadele Hz. Muhammed döneminde yapılan Mute savaşıyla başlamış ardından Tebuk seferiyle devam etmiştir. Ancak yapılan bu savaşlar herhangi bir fetih amacı taşımamakta amaç sadece güvenliği sağlamak, haksızlığa ve zulme karşı durmaktır (Fayda 1994:104). Hz. Muhammed'in vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebu Bekir (Koyuncu 2008:133) Hz. Peygamber'in izinden giderek İslamiyet'in Arap yarımadası dışına çıkması ve yayılışının hızlanması için (Fayda 1994:104) 633 yılında Halid bin Velid'e haber göndererek komutasındaki İslam ordusuyla birlikte Irak bölgesi üzerine gitmesini emretmesiyle fetih hareketleri başlamıştır. Aynı zaman diliminde İyaz bin Ganem'e kuzey bölgesinde bulunan Sasani devletinin üzerine gitmesi emredilmiştir (Koyuncu 2008:133). Bölgede uzun yıllar devam eden Sasani Bizans çekişmesi bu iki devletin gücünü azaltarak bu toprakları olabildiğince zayıflatmıştır (Keleş 2019:268).

Verilen emir üzerine Halid bin Velid'in Sasani devletinin üzerine gitmesiyle meydana gelen ilk karşılaşmada o dönemde Sasani hükümdarı olan Hürmüz öldürülmüş ve İslam ordusu galibiyet elde ederek o bölgede bulunan ve ayrıca bu topraklar için mahiyeti bulunan bazı kaleler ele geçirilmiştir. Halid bin Velid İslam ordusuyla birlikte ele geçirmiş olduğu toprakları Ka'ka bin Amr'a teslim edip İyaz bin Ganem'e destek için kuzey bölgesine yönelmiştir. Dametü'l-Cendel bölgesinde kendisini bekleyen İyaz bin Ganem'le buluşmuş düşman ordusuna karşı birlikte hareket etmişlerdir. Dametü'l-Cendel'in reisi Ukaydır bin Abdülmelik el-Kindi komutan Halid bin Velid tarafından öldürülmüş ve bölge halkı itaat altına alınmıştır. Böylelikle İslam ordusu tarafında Bizans ve Sasani devletinin hakimiyetinde bulunan verimli araziler elde edilmiştir (Keleş 2019:268-69). Yaşanan bu gelişmeler asırlar boyunca bu coğrafyaya hakim olan Sasani devletinin yıkılış sürecine girmesine, Bizans devletinin ise geri çekilmesine sebep olmuştur (Koyuncu 2008:133).

Hz. Ebu Bekir Suriye'de Bizans'a karşı yapılan Ecnadeyn savaşının sonucunu öğrendikten sonra 634 yılında altmış üç yaşında vefat etmiştir (Fayda 1994:104). Hz. Ebu Bekir döneminde başlayan Irak ve Suriye fetihleri Hz. Ebu Bekir'in 634 yılında vefat etmesi üzerine fetihlerin tamamlanması bölgenin tamamen İslamiyetin hakimiyeti altına alınması kendisinden sonra halife olan Hz. Ömer'e kalmıştı (Koç 2019:17).

Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra 634'te Mescid-i Nebevi'de biat alarak halifelik makamına gelen Hz. Ömer ilk icraat olarak Sasaniler'e karşı

harekete geçmeye karar verdi. Sasaniler'e karşı destek için Irak bölgesinde bulunan orduyu çağırıldı. 1000 kişilik olan ordu Ebu Ubeyd es-Sekafi'nin önderliğinde Irak'a gönderildi. Köprü savaşında şehid düşen Ebu Ubeyd'in yerine Sa'd b. Ebu Vakkas tayin edildi. Meydana gelen Kadisiye savaşında zafer elde eden Sa'd b. Ebu Vakkas Sasani ordusunu takibe alarak Medain'i kontrol altına aldı. Hemen ardından yapılan Celula savaşıyla Sasani devleti mağlup edildi. Fetihler bu aşamaya geldikten sonra Sa'd b. Ebu Vakkas'a Hire'ye yakın bir konumda bulunan Kufe'yi Utbe b. Gazvan'a ise Basra'yı ordugâh şehir olarak kurulması emrini verdi. Bu dönemde İran'ın Ahvaz bölgesi fethedildi ancak fetihlerden sonra Sasani devletinin eline geçti. Zorlu bir mücadeleden sonra Tüster, Celula, Hulvan, Sus, Huzistan ve Musul'u ele geçiren İslam ordusu Nihavend savaşıyla Irak bölgesini tamamen fethetti.

Irak'ın tamamen alınmasından sonra Hz. Ömer Suriye bölgesinde Bizans devleti ile yapılan savaşlara ara verilmeden devam edilmesi emrini verdi. Halife Hz. Ebu Bekir döneminde gerçekleşen Ecnadeyn savaşı ve Hz. Ömer döneminde meydana gelen Fihl savaşı Bizans devletini olabildiğince zayıflatmıştı. Ara verilmeden devam eden fetih hareketleri Mercüsufer ile devam etti. Yenilen Bizans kuvvetleri Dımaşk'a sığındı. İslam ordusu Bizans ordusunu takip ederek şehri muhasara altına alarak fethetti. Aynı dönemde yapılan Mercürrum savaşını kazandıktan sonra Ba'lebek, Humus ve Hama şehirleri de Müslümanlar tarafından fethedildi. İslam ordusunun göstermiş olduğu bu başarılar üzerine Bizans İmparatoru Herakleios Hristiyan Araplar ve Ermenilerden oluşan bir ordu hazırladı. (Fayda 2007:45) İslam ordusu bu fırsatı değerlendirerek Bizans imparatoru Heraklius'un ordusunu 636 tarihinde meydana gelen Yermuk savaşıyla bozguna uğratarak Bizans devletini bu coğrafyadan uzaklaştırmışlardır (Koyuncu 2008:134). Müslümanların Yermük savaşında galibiyet elde etmesinde Halid bin Velid ve İyaz bin Ganem'in etkisi ve başarısı büyüktür.(Keleş 2019:269) 636'da bölgede bulunan bütün şehirler İslam hakimiyeti altına girdi (Fayda 2007:45).

Suriye ve Irak bölgesine yapılan fetih hareketleriyle birlikte arada kalan ve o tarihlerde Bizans devleti hakimiyeti altında bulunan Yukarı Mezopotamya (el-Cezire) müslümanlar açısından ziyadesiyle önemliydi (Koyuncu 2008:134). Zira Müslümanlar Suriye ve Irak arasında bulunan bu bölgeyi fethedip İslam topraklarına dahil etmek arzusu içindeydiler (Keleş 2019:270). Kavşak noktası olmasından dolayı İslam ordusuna engel teşkil ederek kuzey yönünde ilerlememesine sebep olmaktaydı (Koyuncu 2008:134). Suriye bölgesinin ve Nihavend'in fethiyle birlikte Bizans ve Sasaniler'e karşı zafer kazanılmasının ardından Bizans'ın hakimiyeti altında bulunan bu toprakların fethedilerek İslam toprakları haline getirilmesi elzem görülmüştür (Akarsu 2022:40). Böylelikle fetih hareketlerinin

aksamadan devam etmesi, fethedilen bölgenin kontrolünün sağlanması, (Koyuncu 2008:134) Suriye ve Mısır bölgelerinin güvenliğini de sağlamak amacıyla Hz. Ömer Suriye'deki komutanlarla Cabiye'de toplantı düzenlemiş toplantıda alınan kararlar el-Cezire bölgesinin biran önce fethedilip ele geçirilmesi kararı verilmiştir (Şeşen 1993:509).

Komutanlarla yapılan toplantı sonucunda Hz. Ömer Hz. Sad'a bir mektup göndererek Cezire bölgesinin bütün şehirlerine İslam ordusunun gönderilmesine ve ayrıca komutan olarak Haşim b. Utbe, Halid b. Urfate ve İyaz b. Ganem'den birini komutan olarak tayin etmesini ve bölgenin biran önce fethedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hz. Sad mektubu alınca ilk iş olarak İyaz b. Ganem'i komutan olarak tayin etmiştir. Destek olarak ise onunla birlikte Ebu Musa el-Eş'ari'yi, oğlu Ömer b. Sad'ı ve Osman b. Ebi'l-As'ı göndermiştir (Taberi 2007:447). Bölge halkı genel olarak Hristiyan dinine mensuptu. Bu nedenle Hz. Ömer, Ya İslamiyeti kabul edip Müslüman olacaklar ya da haraç ve bac verecekler diye emir vermiştir (Taberi 2007:447).

İyaz bin Ganem 5000 ya da 6000 kişiden oluşan bir destekle el-Cezire'ye gönderilmiştir. İlk olarak Irak'tan bölgeye doğru yönelerek tarihin bir çok döneminde Roma İmparatorluğunu temsil eden Ruha şehri civarında ordugah kurmuştur (Numani 2015:141). Rakka'dan bölgenin fethine başlayarak 639-640 tarihlerinde batı bölgesi ele geçirilmiş (Şeşen 1993:509) ardından Ruha (Şanlıurfa) muhasara altına alınmıştır (Taberi 2007:447). Şehrin valisi bir süre direndikten sonra haraç vermeyi kabul ederek şehri İslam ordusuna teslim etmiştir (Numani 2015:141).

Musul ve Dicle bölgenin doğusundaki topraklar ise 641 yılında Ebu Musa el-Eş'ari'nin içinde bulunmuş olduğu ordu tarafından alınmıştır (Şeşen 1993:509). Ebu Musa el-Eş'ari, Cezire bölgesinde bulunan hangi şehre girse asker gönderip ya Müslüman olun yahut cizye verin diye haber göndermiştir. Aksi taktirde cenge razı olun demiştir. Bölge halkı Ruha halkının haraç vermeyi kabul ettiği haberini alınca onlarda sulha yaşayarak haraç vermeyi kabul etmiştir (Taberi 2007:447).

Ruha fethedildikten sonra Harran, Samsat (Adıyaman), Suruç ardından Ceylanpınar, Mardin, Dara, Nusaybin, Habur, Sincar, Habur çevresinde yer alan Karkisiya, Diyarbakır, Silvan, Bitlis ve Ahlat İslam ordusu tarafından alınmıştır. Böylelikle el-Cezire bölgesi İslam topraklarına dahil olmuştur (Akarsu 2022:40).

641 yılında İyaz bin Ganem'in vefat etmesiyle Humus, Kinnesrin ve el-Cezire bölgelerine sırasıyla Habib bin Mesleme ardından Umeyr bin Sad vali olarak atanmıştır. 647 tarihinde ise Muaviye bin Ebu Süfyan Suriye, el-Cezire valisi olarak atanmıştır. Muaviye Humus, Kinnesrin ve

el-Cezire bölgesine ilk etapta Habib bin Mesleme'yi tayin etmiştir. Ancak daha sonra Cezire bölgesini onun elinden alarak Dahhak bin Kays'a valilik görevini vermiştir. Dahhak bin Kays el-Fihri Hz. Osman'ın şehadetine kadar bu görevde kalmıştır (Şeşen 1993:509).

5.1. Hz. Ömer Devrinde el-Cezire'ye Atanan Valiler

5.1.1. İyaz bin Ganem

İslam'ın ilk yıllarında önemli rol oynayan ve kahramanlıklarıyla tanınan İyaz bin Ganem Hudeybiye anlaşmasından önce İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olmuştur. Anlaşma yapıldığı esnada orada bulunduğu belirtilmektedir. İkinci Habeşistan hicretine katılmış, Bedir, Uhud ve hendek savaşlarında düşmanla çarpışmış ve ayrıca Hz. Peygamberin bütün gazvelerinde bizzat bulunmuştur. Hz. Ebu Bekir'in halifeliki döneminde ortaya çıkan irtidat olaylarına karşı göstermiş olduğu askeri başarısından dolayı halife tarafından Irak'a kumandan olarak gönderilmiştir. Halid bin Velid ile birlik olup Dumetülcendel'i tekrar İslam hakimiyeti altına almışlardır. İlk etapta Dumetülcendel bölgesine vali olarak tayin edilen İyaz bin Ganem, Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından Dımaşk'ın fethi esnasında süvari birliklerin komutanlığı görevine getirilmiştir.

636 yılında yapılan Yermük savaşında görev alan beş komutandan birisiydi. Bu savaşta yenilgiye uğrayıp kaçan Bizans kuvvetlerini Malatya'ya kadar takip etmiş ve bölge halkı cizye vermeyi kabul edip anlaşmaya razı olduktan sonra geri dönmüştür. Böylelikle Bizans devletine ait olan geçiş yolunu ilk olarak onun açmış olduğu kabul edilir (Çubukcu 2001:498).

Cezire Valiliği, İslam'ın ilk halifelerinden biri olan Hz. Ömer devrinde fetihlerin hız kazandığı bir süreçte ayrı bir öneme sahipti. Cezire topraklarının fethedilmesi, bölgedeki Bizans hakimiyetinin sona ermesi ve İslam hakimiyetinin bölgeye egemen olması son derece önemli bir adımdı. Erken yaşlarda İslamiyet'i kabul eden ve katılmış olduğu gazalarda deneyimler kazanarak askeri yeteneklerini geliştiren İyaz b. Ganem halife Hz. Ömer tarafından Humus, Kinnesrin ve el-Cezire valiliğine tayin edilmiş olup bölgenin fethiyle görevlendirilmiştir (Şeşen 1993:509). El-Cezire bölgesi önemli bir bölge olup Suriye, Irak ve Anadolu topraklarını birbirine bağlayan kritik bir geçiş noktasıydı. Bölgede birçok etnik kökene sahip grupların bir arada yaşamasından kaynaklı yönetimi oldukça karmaşıktı (Şeşen 1993:509). El-Cezire topraklarının bu denli karmaşık olması vali olarak atanan kişinin sadece askeri olarak başarılı olması değil aynı zamanda idari becerilere de sahip olması gerekiyordu.

Cezire fatihi olarak tanınan İyaz b. Ganem (Akbaş 2011:88) Bölgenin fethine 5000 yahut 8000 kişilik bir orduyla hareket edildi. Muhasara

altına alınan Rakka sulh yoluyla ele geçirildi. Şehir halkıyla imzalanan anlaşmaya göre savaşabilecek erkeklerden senede 1 yahut 4 dinar cizye olarak almak, bölgede yeni kilise inşa etmemek, dini törenlerin açık bir şekilde yapılmaması halinde can ve mal güvenliklerine herhangi bir zararın gelmeyeceği teminatı verildi. Rakka'dan sonra Ruha'lılarla da anlaşma imzalandı. Yapılan bu anlaşmalardan sonra İyaz bin Ganem komutanlarından Habib bin Mesleme ve Safvan b. Muattal'ı Sümeysat bölgesine gönderdi. Kendisi ise aynı dönemde Harran'ı sulh yoluyla ele geçirdi. Dara, Habur, Sümeysat, Seruc, Aynülverde, Malatya ve Karkisiya fethedildikten sonra Nusaybin bölgesinin üzerine gidildi. Sicar Umeyr b. Sa'd, Amid ise Eşter tarafından fethedilerek İslam topraklarına dahil edildi. Mardin ve Musul fethedildikten sonra neredeyse el-Cezire bölgesine ait toprakların tamamı fethedilerek İslam devleti hakimiyeti altına girdi.

El-cezire fethinden sonra halife Hz. Ömer'den kendisinin Yezid b. Ebu Süfyan'ın ölümü durumunda idareyi ele alması gerektiğini içeren bir mektup aldı. Gelen emir üzerine yerine Utbe b. Ferkad'ı bırakarak yola çıktı. Ancak Humus'a vardığında vefat etti ve oraya defnedildi (Çubukcu 2001:498).

5.1.2. Habib b. Mesleme

Anadolu topraklarına yaptığı birçok seferden dolayı Habibü'r-Rum diye anılan Habib bin Mesleme 629-630 yılında İslamiyeti kabul ederek Müslüman oldu. Hz. Peygamberle birlikte gazvelere katılmak istediği için Medine'ye giderek Tebuk gazvesine katıldı. Halid bin Velid tarafından Büsr b. Ebu Ertat ile Gutatü Dımaşk'ın bazı köyleri üzerine gönderildi. 636 yılında öncü bir kuvvetin başında Yermük savaşına katılarak Suriye'nin önemli bir bölümünü ele geçirdi (Çubukcu 1996:372). İyaz bin Ganem ile birlikte Antakya'yı ikinci kez ele geçirdi. Ayrıca Cürçüme şehrinin üzerine yürüdü. Bu durum üzerine Ceracime barış yapmak istedi. Aralarında çeşitli şartlar olan bir anlaşma imzalandı. Aynı dönem içerisinde Selamet Geçidi, Hades Kalesi, Malatya ve çevresi ele geçirildi. 641'de halife Hz. Ömer tarafından el-Cezire bölgesine vali olarak tayin edildi. Savaş tekniklerine hakim olan kahramanlığıyla bilinen Habib b. Mesleme ömrü boyunca bir çok görevde bulunmuş ve çok sayıda başarı elde etmiştir. 661 senesinde İrminiye valiliğine tayin edildikten sonra burada vefat etmiştir (Çubukcu 1996:373).

5.1.3. Umeyr b. Sa'd

Türünün tek örneği manasına gelen Nesicü vahdih diye anılmıştır halife Hz. Ömer tarafından Umeyr b. Sa'd'ın bu şekilde anılmasının sebebi hayatını takva ve zühd üzere yaşamasıdır. Medine'ye hicretten sonra

İslamiyet'i kabul edip Müslüman olan Umeyr b. Sa'd o dönemde henüz yaşı küçük olduğu için Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir döneminde yapılan herhangi bir sefere katılamamıştır. Hz. Ömer döneminde ise Filistin başta olmak üzere Humus, Rakka, Kınnesrin ve Cezire bölgesine fetihlerine katılım sağlamıştır. Bu süreçte Hz. Ömer tarafından Rakka'nın vergilerini toplama göreviyle görevlendirilmiştir. 640-641 yıllarında genel komutan olan İyaz b. Ganm vermiş olduğu görevle Aynülverde, Habur, Sincar ve Re'sül'ayn gibi bölgeleri fethetmiştir. Ardından Cezire valisi olan Habib b. Mesleme'nin yerine Cezire toprakları ile birlikte Humus ve Kınnesrin valiliğine tayin edilmiştir. Valilik döneminde İslam devleti ve Bizans devleti arasında kalan Mudar ve Rebia kabilelerine ait olan toprakları düzenleyerek bu bölgelere Müslüman nüfusu yerleştirme gayretinde bulunarak bölge halkının İslam dinini kabul etmesiyle bölgeye mescitler yaptırılmıştır. Bizans devletinin herhangi bir saldırısına karşı önlem olarak her yaz mevsiminde kuzey bölgesine doğru akınlar düzenlemiştir. Hz. Ömer'in vefatına kadar Hz. Osman'ın halifeliği sürecinde görevinden affını istemiştir (Efendioğlu 2012:149-50)

5. Sonuç

Anadolu-Irak ve Suriye topraklarını birbirine bağlayarak kavşak konumunda olan el-Cezire bölgesi stratejik olarak ayrı bir öneme sahiptir (Şeşen 1993:509). Tarihin birçok döneminde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmasından kaynaklı dönem dönem farklı isimlerle zikredilmiştir (Narota 2019:23). Kaynağı Anadolu topraklarından gelen Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan bölgeyi (Akbaş 2011:84) Eski Yunanlılar Mezopotamya olarak adlandırırken, Arap coğrafyacılar ise yarımada gibi olan duruşundan dolayı el-Cezire adını vermiştir. Tarihin izlerini taşıyan bu topraklar Babilliler, Asurlular, Hititler, Persler, Romalılar'a ev sahipliği yapmıştır (Koyuncu 2008:135) İslamiyetin doğduğu zamanlarda bölgenin hakimiyeti Bizans ve Sasani devletinin kontrolü altındaydı. Hz. Peygamber döneminde başlayan Bizans devletiyle mücadeleler halife Hz. Ebu Bekir döneminde de devam etmiştir (Fayda 1994:104) İslamın erken döneminde başlayan mücadeleler özellikle Hz. Ömer döneminde devam etmiştir. İslamiyetin hızla yayılmasıyla birlikte Müslümanlar tarafından Suriye ve Irak'ın ele geçirilmesi üzerine Bizans ve Sasani devletlerinin merkezleriyle olan irtibatın azalması Müslümanlar tarafından fırsata çevrilerek aradaki bağlantıyı tamamen koparmak ve fethedilen bölgeleri korumak amacıyla fethine kadar verilmiştir (Şeşen 1993:509). El-Cezire topraklarının coğrafi yapısı ve stratejik konumu bölgenin ekonomik güç ve askeri üs haline gelmesine olanak tanımıştır (Şeşen 1993:510).

Bugün el-Cezire bölgesinin tarihi önemi hem geçmişteki İmparatorlukların etkilerini hem de İslam medeniyetinin bu topraklarda nasıl

şekillendiğini anlamamız açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda el-Cezire geçmişin ve İslam tarihindeki yerini ve önemini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akarsu, Murat. 2022. *Hız Ömer ve Yönetim Anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Akbaş, Mehmet. 2011. *Cezire Bölgesi Fatih İyaz B. Ganm*. 1. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Arabacı, Nuray. 2012. "III. Yüzyılın İkinci Yarısından İlk İslam Fetihlerine Kadar el-Cezire Bölgesi". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çubukcu, Asri. 1996. "Habîb b. Mesleme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 14:372-73.
- Çubukcu, Asri. 2001. "İyâz b. Ganm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 23:498-99.
- Ebü'l-Fida, el-melik el-Müeyyed İmameddin Ebu'l-Fida İsmail. 2017. *Ebü'l Fida Coğrafyası*. 2. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Efendioğlu, Mehmet. 2012. "Umeyr b. Sa'd". 42.
- Fayda, Mustafa. 1994. "Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10:101-8.
- Fayda, Mustafa. 2007. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 34:44-51.
- İbn Havkal, Ebü'-Kasım Muhammed bin Ali en-Nasibi el-Bağdadi. 2021. *10. asırda İslam Coğrafyası*. 3. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Keleş, Bahattin. 2019. "El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin Ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi". 265-77.
- Koç, Hasan. 2019. "Hz. Ömer Döneminde (634-644) El-Cezire'nin Fethi". Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Koyuncu, Mevlüt. 2008. "İlk İslam Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci". *Sakarya Üniversitesi Yayınları*.
- el-Makdisi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî. 2022. *Ahsenü't-Tekasim*. Yeditepe Yayınevi.
- Narota. 2019. *Bitmeyen Bir Fetih Yukarı Mezopotamya'nın (Cezire) El Değiştirme Süreci*. 1. Ankara: Aryen Yayınları.
- Numani, Allame Şibli Numani. 2015. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. 2. bs. İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Şeşen, Ramazan. 1993. "Cezire". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 7.:509-11.
- Taberi, Muhammed b Cerir. 2007. *Tarih-i Taberi*. Sağlam Yayınları.

**KUVVETLER AYRILIĞI SİSTEMİNİN İLGİLİ
ÜLKENİN DIŞ VE ULUSLARARASI POLİTİKASINA
ETKİSİ**

Sıddık ARSLAN¹

¹ Dr., siddikarслан@hotmail.com

1. GİRİŞ

1.1 Kavramsal Çerçeve

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, modern demokratik sistemlerin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında gücün dengeli dağılımını öngörmektedir. Bu ilke, devlet otoritesinin sınırlandırılması ve bireysel hak ve özgürlüklerin korunması amacını taşımaktadır (Montesquieu, 1748). Tarihsel kökleri Antik Yunan'a kadar uzanan bu kavram, özellikle Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden Montesquieu'nun çalışmaları neticesinde sistematik bir çerçeveye kavuşmuş ve modern demokratik yapıların temelini oluşturmuştur (Özbudun, 2018). Demokratik yönetimlerde iktidarın tek elde toplanmasını engelleyen kuvvetler ayrılığı, despotik eğilimlerin ortaya çıkmasını önleyerek çoğulcu ve katılımcı bir toplum yapısının oluşumuna katkı sağlamaktadır (Erdoğan, 2020).

Kuvvetler ayrılığı, yalnızca iç politikayı şekillendirmekle kalmayıp, aynı zamanda ülkelerin dış politika kararlarını ve uluslararası sistemdeki konumlarını da önemli ölçüde etkilemektedir (Keohane & Nye, 2001). Yasama ve yargının yürütme üzerindeki denetimi, dış politika kararlarının daha kapsamlı değerlendirilmesini ve uzun vadeli stratejilerin oluşturulmasını mümkün kılmaktadır (Gözler, 2017). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu sistemlerde dış politika tutarlılığı, uluslararası hukuka uyum ve diplomatik ilişkilerde güvenilirlik gibi olumlu etkiler gözlemlenmektedir (Donnelly, 2013).

Uluslararası ilişkiler perspektifinden değerlendirildiğinde, kuvvetler ayrılığı sistemine sahip ülkeler, küresel arenada daha öngörülebilir ve istikrarlı aktörler olarak kabul edilmektedir (Fukuyama, 2014). Demokratik mekanizmaların işlerliği, bu ülkelerin uluslararası anlaşmalara bağlılıklarını artırmakta ve diplomatik ilişkilerde güven ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır (Moravcsik, 1997). Öte yandan, kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu sistemlerde, dış politika kararları sıklıkla liderin kişisel tercihlerine bağlı kalmakta ve bu durum uluslararası ilişkilerde belirsizlik ve güvensizlik oluşturabilmektedir (Mearsheimer, 2001).

1.2 Konunun Önemi

Günümüz uluslararası sisteminde, devletlerin iç yönetim yapıları ile dış politika davranışları arasındaki ilişki giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesi, bu bağlamda demokratik yönetimlerin sağlıklı işleyişi için kritik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Habermas, 1996). Devlet organlarının birbirini dengelemesi ve denetlemesi, yönetimde keyfilik ve otoriter eğilimlerin önüne geçerek hukukun üstünlüğünü ve bireysel hakların korunmasını sağlamaktadır (İnsel, 2018). Bu durum, hem iç politikada istikrarı ve meşruiyeti artırmakta hem de uluslararası alanda güvenilir bir aktör olarak algılanmayı beraberinde getirmektedir.

Kuvvetler ayrılığı sisteminin eksik olduğu veya işlevsiz kaldığı yönetimlerde ise, yürütme organının diğer erkler üzerindeki baskısı artmakta ve bu durum demokratik yapıların aşınmasına neden olmaktadır (Levitsky & Ziblatt, 2018). Özellikle dış politika gibi ulusal çıkarların doğrudan etkilendiği alanlarda, tek elden alınan kararlar, çoğu zaman uzun vadeli stratejilerden ziyade kısa vadeli ve popülist yaklaşımları yansıtabilmektedir (Çınar, 2019). Bu nedenle, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin incelenmesi, demokratik sistemlerin uluslararası alandaki etkinliğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca küreselleşmenin etkisiyle uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılığın artması, ülkelerin iç yönetim yapılarının dış politikalarına olan yansımalarını daha görünür hale getirmiştir (Nye, 2004). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesinin ülkelerin uluslararası hukuka uyumu, diplomatik ilişkilerdeki güvenilirliği ve küresel sorunlara yaklaşımı üzerindeki etkileri, akademik literatürde giderek daha fazla ilgi görmektedir (Keohane, 2005).

1.3 Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, kuvvetler ayrılığı sisteminin demokratik yönetimlerdeki rolünü incelemekle birlikte, bu sistemin bir ülkenin uluslararası alandaki konumunu nasıl etkilediğini analiz etmeyi hedeflemektedir. Özellikle kuvvetler ayrılığının dış politika karar alma süreçlerine etkisi, uluslararası ilişkilerdeki hesap verebilirlik ve güvenilirlik unsurlarına katkısı, uluslararası hukuka uyum mekanizmalarını nasıl şekillendirdiği ve büyük güçlerin kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyen veya reddeden yönetimlere karşı izledikleri politikalar gibi kritik konular çerçevesinde kapsamlı bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu demokratik sistemlerde dış politikanın daha tutarlı ve öngörülebilir olduğu hipotezi test edilecek, ayrıca bu sistemlerde uluslararası hukuka ve kurallara dayalı sistemlere bağlılığın daha yüksek olup olmadığı sorgulanacaktır. Bununla birlikte, kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu sistemlerde dış politika süreçlerinin nasıl şekillendiği ve bu durumun uluslararası sistemdeki yansımaları da incelenecektir.

Çalışmanın bir diğer amacı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin küresel yönetim mekanizmalarına olan katkısını değerlendirmektir. Uluslararası örgütler, çok taraflı anlaşmalar ve küresel sorunlarla mücadele gibi alanlarda, demokratik sistemlerin ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin rolü detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu bağlamda demokratik değerlere bağlı ülkelerin küresel işbirliği süreçlerindeki etkinliği ve liderlikleri incelenecektir.

1.4 Çalışmanın Kapsamı

Bu araştırma, kuvvetler ayrılığı sisteminin ulusal ve uluslararası yönlerini inceleyerek özellikle demokratik rejimlerde bu ilkenin dış politikadaki

etkilerini analiz etmektedir. Çalışma, teorik ve ampirik boyutları birleştirerek kuvvetler ayrılığı ile dış politika arasındaki bağlantıları akademik literatür çerçevesinde değerlendirmektedir. İnceleme kapsamında, Batı Avrupa demokrasileri, ABD, Türkiye, Çin ve Rusya gibi farklı yönetim sistemlerine sahip ülkeler analiz edilerek kuvvetler ayrılığı mekanizmasının dış politika yapım süreçlerine olan katkısı irdelenmektedir.

Araştırma, kuvvetler ayrılığının farklı boyutlarını ele almakta ve bu ilkenin uluslararası ilişkiler, hukuk, örgütler ve dış politika süreçlerine olan etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Ayrıca demokratik kurumların oluşumu, sivil toplumun gelişimi ve hukukun üstünlüğü gibi konuların uluslararası alandaki yansımaları da değerlendirilmektedir. Çalışma, tarihsel süreç içerisinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin gelişimini ve bu ilkenin demokratik sistemlerdeki rolünü de ele almaktadır.

Bununla birlikte, kuvvetler ayrılığı ilkesinin günümüz uluslararası sistemindeki önemi ve küresel yönetim yapılarına olan katkısı da incelenmektedir. Özellikle küreselleşme, uluslararası hukuk ve insan hakları gibi alanlarda, demokratik değerlere bağlı ülkelerin rolü ve katkıları detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesinin gelecekteki uluslararası sistemin şekillenmesinde ne tür bir rol oynayabileceği de tartışılmaktadır.

1.5 Temel Problem

Günümüz uluslararası sisteminde, devletlerin demokratik yapıları ve kuvvetler ayrılığı mekanizmaları, dış politika şekillendirme süreçlerinde önemli bir belirleyici faktör haline gelmiştir (Fukuyama, 2014). Bununla birlikte, kuvvetler ayrılığına sahip olmayan yönetimlerin dış politikada daha saldırgan ve öngörülemeyen olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışma, şu temel soruya yanıt aramaktadır:

Kuvvetler ayrılığı sistemi, bir ülkenin uluslararası alandaki güvenilirliğini ve dış politika istikrarını nasıl etkiler?

Bu temel soruya ek olarak aşağıdaki alt sorular ele alınacaktır:

- Kuvvetler ayrılığı sistemi güçlü olan ülkelerin dış politikaları ne derece tutarlıdır?
- Yürütme organının tek başına dış politika belirlediği sistemlerde ne tür riskler ortaya çıkmaktadır?
- Uluslararası ilişkilerde kuvvetler ayrılığı prensibine sahip ülkeler daha güvenilir aktörler olarak mı algılanmaktadır?
- Büyük güçlerin dış politikalarında kuvvetler ayrılığı ilkesi, nasıl bir avantaj veya dezavantaj oluşturmaktadır?
- Kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflaması, bir ülkenin uluslararası alandaki konumunu ve etkinliğini nasıl etkilemektedir?

- Demokratik denetim mekanizmalarının dış politika kararlarına olan etkisi nedir?
- Uluslararası örgütler ve çok taraflı diplomasi süreçlerinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin rolü nedir?

Bu sorular çerçevesinde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin devletlerin uluslararası ilişkilerindeki rolü ve önemi kapsamlı bir şekilde incelenecek ve bu ilkenin dış politika süreçlerindeki etkisi analiz edilecektir.

1.6 Hipotezler

Bu çalışmada aşağıdaki hipotezler test edilecektir:

- **H1:** Kuvvetler ayrılığına sahip demokratik devletler, uluslararası ilişkilerde daha güvenilir ve öngörülebilir aktörler olarak algılanmaktadır.
- **H2:** Yargı ve yasama organlarının yürütme üzerindeki denetimi, dış politika kararlarının daha uzun vadeli ve istikrarlı olmasını sağlar.
- **H3:** Kuvvetler ayrılığı olmayan yönetimlerde dış politika, liderin kişisel tercihleri doğrultusunda şekillenerek ani değişimlere uğrama riski taşır.
- **H4:** Büyük güçler, kuvvetler ayrılığı sistemine sahip olmayan ülkelerle ilişkilerinde daha temkinli hareket etmekte ve siyasi müdahalelere daha fazla başvurmaktadır.
- **H5:** Kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkeler, uluslararası hukuka ve kurallara dayalı küresel sisteme daha fazla bağlılık göstermektedir.
- **H6:** Yasama organının dış politika kararlarını denetleyebildiği sistemlerde, uluslararası anlaşmalara bağlılık ve uyum daha yüksek düzeydedir.
- **H7:** Kuvvetler ayrılığının zayıfladığı yönetimlerde, ülkenin uluslararası güvenilirliği ve diplomatik etkinliği azalma eğilimi göstermektedir.

Bu hipotezler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkisini ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Hipotezlerin test edilmesi, demokratik değerlerin ve kurumların uluslararası alandaki önemini anlamak açısından değerli veriler sunacaktır.

1.7 Kısaca Yöntem, Literatür ve Teoriye Değınme

Bu araştırma, hem nitel hem de nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma bir metodolojiye dayanmaktadır. Çalışmada, literatürde yer alan teorik yaklaşımlar doğrultusunda kuvvetler ayrılığı sisteminin dış politikaya etkileri analiz edilecek, ayrıca ampirik verilerle desteklenen vaka çalışmaları incelenecektir.

Teorik çerçeve açısından, uluslararası ilişkilerde demokratik barış teorisi, kurumcu liberalizm ve realizm perspektiflerinden kuvvetler ayrılığı sisteminin etkileri tartışılacaktır. Demokratik barış teorisi, demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmaya daha az eğilimli olduklarını ve sorunlarını barışçıl yollarla çözme eğiliminde olduklarını savunmaktadır (Doyle, 1986). Kurumcu liberalizm, uluslararası kurumların ve işbirliğinin önemini vurgularken, demokratik yapıların bu süreçlere olan katkısını ön plana çıkarılmaktadır (Moravcsik, 1997). Realizm ise, güç dengesi ve ulusal çıkarların önceliğini vurgulamakta, ancak içsel faktörlerin dış politikaya olan etkisini de kabul etmektedir (Waltz, 1979).

Literatür incelemesi kapsamında, Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı teorisi, James Madison'un denge ve denetleme mekanizmaları üzerine çalışmaları, modern demokratik teoriler ve uluslararası ilişkilerdeki devlet yönetim sistemleri üzerine yazılmış akademik kaynaklar değerlendirilecektir. Ayrıca Türkiye ve dünya örneklerinden hareketle, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkisi incelenecektir.

Metodolojik olarak iç politika ve dış politika süreçleri arasındaki ilişkileri analiz eden istatistiksel ve vaka analizi yöntemleri kullanılacaktır. Özellikle farklı yönetim sistemlerine sahip ülkelerin dış politika davranışları karşılaştırmalı bir perspektifle incelenecek ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin bu süreçlerdeki rolü detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Bu bağlamda demokratik kurumların işleyişi, sivil toplumun rolü ve hukukun üstünlüğü gibi faktörlerin dış politika karar alma süreçlerine olan etkisi de değerlendirilecektir.

1.8 Sonuç ve Beklenen Katkılar

Bu çalışmanın, kuvvetler ayrılığı sisteminin uluslararası politika süreçlerine etkisini değerlendiren kapsamlı bir analiz sunması beklenmektedir. Özellikle otoriter eğilimlerin arttığı günümüz dünyasında, kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının güçlendirilmesinin uluslararası istikrar açısından neden kritik olduğu bilimsel olarak ortaya konulacaktır. Araştırmanın, demokratik kurumların ve değerlerin uluslararası alandaki önemini vurgulayarak, hem akademik literatüre hem de politika yapıcılara önemli katkılar sunması hedeflenmektedir.

Çalışma sonucunda, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerindeki rolü ve önemi somut verilerle desteklenerek bu ilkenin uluslararası ilişkilerde güvenilirlik, istikrar ve öngörülebilirlik açısından ne derece kritik olduğu ortaya konulacaktır. Ayrıca farklı siyasi sistemlere sahip ülkelerin dış politika davranışlarının karşılaştırmalı analizi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası sistemdeki yansımalarını daha net bir şekilde göstermeye yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak bu araştırma, kuvvetler ayrılığı ilkesinin yalnızca iç politikada değil, uluslararası alanda da demokratik değerlerin korunması ve

geliştirilmesi açısından ne derece önemli olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Elde edilecek bulgular, demokratik kurumların ve değerlerin güçlendirilmesinin, küresel barış ve istikrar için kritik öneme sahip olduğunu bilimsel olarak destekleyecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik yönetimlerin temel taşı olarak kabul edilir ve yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız işlemlerini esas alır (Montesquieu, 1748). Bu ilke, iç yönetim açısından olduğu kadar, uluslararası ilişkiler, hukuk, örgütler ve dış politika süreçleri açısından da belirleyici bir faktördür (Dahl, 1989). Literatür taraması kapsamında kuvvetler ayrılığı ilkesinin tarihsel kökeni, demokratik yönetimler üzerindeki etkisi, uluslararası hukuk ve örgütlerle ilişkisi, dış politikaya etkisi ve uluslararası ilişkilerdeki yeri detaylı şekilde ele alınacaktır.

2.1. Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Tarihsel Kökeni ve Kuramsal Çerçevesi

Kuvvetler ayrılığı fikri, Antik Yunan ve Roma'ya kadar uzanmaktadır. Aristoteles (M.Ö. 384-322), devlet yönetimini yasama, yürütme ve yargı olarak üç ana kategoriye ayırarak bu ilkenin temelini atmıştır (Aristoteles, M.Ö. 350). Ancak modern anlamda kuvvetler ayrılığı kavramı, Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu* (1748) adlı eseriyle sistematik hale gelmiştir. Montesquieu, İngiliz siyasi sistemini inceleyerek gücün tek bir otoritede toplanmasının despotizme yol açacağını savunmuş ve yasama, yürütme ve yargının birbirinden bağımsız olması gerektiğini vurgulamıştır (Gönenç, 2021). Bu düşünce, ilerleyen dönemlerde demokratik sistemlerin temel prensibi haline gelmiş ve pek çok anayasal düzenin oluşturulmasında belirleyici olmuştur.

James Madison ise *Federalist Papers* (1788) çalışmasında, kuvvetler ayrılığı ilkesinin sadece teorik bir yaklaşım olmadığını, aynı zamanda güçlü bir kontrol ve denge mekanizması sunduğunu ifade etmiştir (Madison, 1788). Madison'a göre, farklı güçlerin birbirini denetlemesi ve dengelemesi, iktidarın kötüye kullanılmasını engellemekte ve bireysel özgürlüklerin korunmasını sağlamaktadır (Huntington, 1991). Bu yaklaşım, özellikle ABD anayasal sisteminde güçlü bir şekilde benimsenmiş ve "checks and balances" (denetim ve denge) ilkesi olarak kurumsallaşmıştır.

Literatürde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin devletin işleyişinde istikrar sağladığı, hukukun üstünlüğünü pekiştirdiği ve keyfi yönetimleri önlediği vurgulanmaktadır (Erdoğan, 2020). Özellikle demokratik geçiş süreçlerinde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi ve uygulanması, otoriterlikten demokrasiye geçişin başarılı olması için kritik bir faktör olarak kabul edilmektedir (O'Donnell & Schmitter, 1986). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik konsolidasyon süreçlerinde de merkezi bir role sahiptir (Linz & Stepan, 1996).

2.2. Demokratik Yönetimler ve Kuvvetler Ayrılığı İlişkisi

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik yönetimlerin temelini oluşturan hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi kavramlarla doğrudan ilişkilidir (Habermas, 1989). Bu sistemin etkin bir şekilde işlediği demokratik ülkelerde, hükümetlerin halkın çıkarlarını daha iyi koruduğu, baskıcı yönetim eğilimlerinin önüne geçildiği ve yönetim kalitesinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir (Dahl, 1989). Yapılan ampirik çalışmalar, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde yolsuzluk düzeyinin daha düşük, ekonomik kalkınmanın daha yüksek ve bireysel özgürlüklerin daha ileri seviyede olduğunu göstermektedir (Acemoğlu & Robinson, 2012).

Kuvvetler ayrılığı olmaksızın, yürütmenin güçlenerek yasama ve yargıyı etkisiz hale getirdiği görülmektedir ki bu durum demokrasinin gerilemesiyle sonuçlanmaktadır (Levitsky & Ziblatt, 2018). Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda da, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflamasının demokratik kurumların işleyişini olumsuz etkilediği ve otoriter eğilimleri güçlendirdiği vurgulanmaktadır (Keyman, 2018). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunması ve güçlendirilmesi, demokratik sistemlerin sürdürülebilirliği için hayati önem taşımaktadır.

Demokratik rejimlerde yasama organı, yürütme erkini denetleyerek kamu yararına hizmet eden kararların alınmasını sağlamaktadır. Örneğin ABD'de Kongre, yürütme erkini denetleyerek başkanın yetkilerini sınırlandırmakta, anayasal dengeyi gözetmektedir (Madison, 1788). Benzer şekilde, Avrupa ülkelerinde parlamento sistemleri, hükümetlerin hesap verebilir olmasını sağlamakta ve demokratik süreçlerin sağlıklı işlemesine katkıda bulunmaktadır (Lijphart, 2012). Avrupa demokrasilerinde kuvvetler ayrılığı ilkesi, parlamenter sistemlerde başbakanın ve hükümetin yasama organına karşı sorumlu olması, başkanlık sistemlerinde ise yasama ve yürütmenin karşılıklı denge ve denetim içinde çalışması şeklinde uygulanmaktadır (Sartori, 1997).

2.3. Uluslararası Hukuk ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı, yalnızca iç hukuk düzeniyle sınırlı kalmayıp uluslararası hukukun işleyişinde de kritik bir rol oynamaktadır (Dworkin, 1986). Uluslararası hukuk kurallarına uyum sağlayan devletlerde, yasama ve yürütme erklerinin bağımsızlığı, uluslararası normların daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır (Keohane, 2005). Özellikle uluslararası anlaşmaların onaylanması ve uygulanması süreçlerinde, yasama organının denetimi, bu anlaşmaların ulusal çıkarlara uygunluğunu ve hukuki çerçeveye entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır (Çelikel & Öztekin Gelgel, 2020).

Özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi uluslararası yargı organları, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesini teşvik etmektedir (Donnelly, 2013). Bu bağlamda hukukun üstünlüğü ilkesiyle doğrudan bağlantılı olan kuvvetler ayrılığı, devletle-

rin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesini kolaylaştırmaktadır. Uluslararası hukuk normlarının iç hukuka entegrasyonu, kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkin işlediği sistemlerde daha başarılı olmakta ve bu durum, uluslararası toplumda güvenilirliği artırmaktadır (Kochenov & Pech, 2015).

Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf ülkelerde, bağımsız yargı organlarının varlığı, insan hakları ihlallerinin denetiminde büyük önem taşımaktadır (Held, 2002). Aynı şekilde, Birleşmiş Milletler tarafından desteklenen uluslararası hukuk mekanizmaları, kuvvetler ayrılığının eksik olduğu ülkelerde yargının tarafsızlığı konusunda önemli sorunlar yaşandığını ortaya koymaktadır (Fukuyama, 2011). Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulanması, yargı bağımsızlığının korunması ile doğrudan ilişkilidir ve bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır (Gemalmaz, 2011).

2.4. Uluslararası Örgütler ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, uluslararası örgütlerle ilişkilerde de önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik yönetime sahip ülkeler, uluslararası örgütlere daha fazla katılım sağlamak ve bu örgütlerin karar alma süreçlerinde daha etkin rol almaktadırlar (Keohane, 2005). Literatürdeki çalışmalar, demokratik kurumların güçlü olduğu ülkelerin, uluslararası örgütlere katılım ve uyum konusunda daha istekli olduklarını göstermektedir (Moravcsik, 2000). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası işbirliği ve entegrasyon süreçlerine olan katkısını vurgulamaktadır.

Örneğin Avrupa Birliği (AB), üye devletlerin kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun hareket etmesini bir gereklilik olarak görmektedir. AB'nin temel politikaları, yasama, yürütme ve yargı organlarının bağımsızlığını sağlamak ve demokratik hesap verebilirliği artırmak üzerine kuruludur (Börzel, 2018). AB üyelik sürecinde aday ülkelerin kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemesi ve uygulaması, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu ilkenin zayıflaması, üyelik müzakerelerinde sorunlara yol açabilmektedir (Aydın-Düzgü & Tocci, 2015).

Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kurumlar da, kuvvetler ayrılığı ilkesine sahip olan ülkelerin daha istikrarlı dış politika süreçlerine sahip olduğunu ve uluslararası işbirliği açısından daha güvenilir aktörler olarak kabul edildiğini vurgulamaktadır (Nye, 2004). Örneğin BM İnsan Hakları Konseyi, üye ülkelerin yargı bağımsızlığını ve kuvvetler ayrılığı ilkesini güçlendirmelerini tavsiye etmekte ve bu konuda düzenli raporlar yayınlamaktadır (Özkan, 2019). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası örgütler nezdinde de önemli bir demokratik değer olarak kabul edildiğini göstermektedir.

2.5. Dış Politika ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika karar alma süreçlerinde kritik bir işlevi bulunmaktadır. Yürütme organının dış politikayı tek başına belirlediği otoriter rejimlerde, karar alma süreçlerinin hızlı ancak öngörülemez olduğu görülmektedir. Buna karşılık, demokratik yönetimlerde yasama organlarının dış politikaya katılımı, karar alma süreçlerinin daha istikrarlı ve uzun vadeli olmasını sağlamaktadır (Mearsheimer, 2001). Literatürdeki çalışmalar, demokratik sistemlerde dış politika kararlarının daha geniş bir konsensüs çerçevesinde alındığını ve bu durumun uluslararası ilişkilerde istikrar ve güvenilirliği artırdığını göstermektedir (Kaarbo, 2015).

Örneğin ABD'de Senato, uluslararası anlaşmaların onaylanmasını zorunlu kılarak yürütmenin tek taraflı hareket etmesini engellemektedir (Keohane ve Nye, 2001). Bu durum, dış politika kararlarının daha kapsamlı değerlendirilmesini ve olası risklerin önceden tespit edilmesini sağlamaktadır. Benzer şekilde, Almanya ve Fransa gibi parlamenter demokrasilerde, dış politika kararlarının yasama organları tarafından tartışılarak alınması, uzun vadeli istikrarı ve uluslararası güveni artırmaktadır (Rodrik, 2005). Türkiye'de de dış politika kararlarının oluşturulmasında Meclis'in rolü, demokratik meşruiyet açısından önem taşımaktadır (Oran, 2018).

Diğer yandan, kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu sistemlerde dış politika kararları, genellikle liderin kişisel tercihleri doğrultusunda şekillenmekte ve bu durum, politikalarda ani değişimlere ve tutarsızlıklara yol açabilmektedir (Köse, 2020). Literatürde yapılan çalışmalar, otoriter rejimlerdeki dış politika karar alma süreçlerinin daha hızlı ancak daha riskli olduğunu, demokratik sistemlerde ise karar alma süreçlerinin daha yavaş ancak daha istikrarlı olduğunu göstermektedir (Ripsman & Levy, 2008). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika istikrarı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

2.6. Uluslararası İlişkiler ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, uluslararası ilişkilerde devletlerin güvenilirliği ve itibarı açısından önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik denetim mekanizmalarının güçlü olduğu ülkeler, uluslararası işbirliklerinde daha istikrarlı ortaklar olarak görülmektedir (Nye, 2004). Bu durum, demokratik ülkelerin uluslararası anlaşmalara ve taahhütlere bağlılık düzeylerinin daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Literatürdeki çalışmalar, demokratik kurumların güçlü olduğu ülkelerin, uluslararası anlaşmaları daha fazla içselleştirdiklerini ve bu anlaşmaların gereklerini yerine getirme konusunda daha istekli olduklarını göstermektedir (Abbott & Snidal, 2000).

Örneğin demokratik yönetime sahip ülkeler, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi küresel normlara daha fazla uyum gösterirken, otoriter rejimlerin uluslararası anlaşmalara olan bağlılığı daha düşük olmaktadır (Donnelly, 2013). Bu durum, demokratik sistemlerde kuvvetler ayrılığının,

uluslararası yükümlülüklerle daha fazla riayet edilmesini sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca demokratik ülkelerin uluslararası kriz durumlarında daha barışçıl çözümler aradıkları ve diplomatik yöntemlere daha fazla başvurdukları gözlemlenmektedir (Russett & Oneal, 2001).

Uluslararası ilişkiler literatüründe yer alan Demokratik Barış Teorisi, demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşma olasılığının daha düşük olduğunu savunmaktadır (Doyle, 1983). Bu teoriye göre, demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin varlığı, ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini teşvik etmekte ve savaş riskini azaltmaktadır. Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi, uluslararası barış ve istikrarın korunmasına katkı sağlayan önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Ökten, 2022).

2.7. Küresel Güvenlik ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, küresel güvenlik mimarisinin şekillenmesinde ve uluslararası güvenlik işbirliklerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik kurumların güçlü olduğu ülkeler, kolektif güvenlik mekanizmalarına daha fazla katkı sağlamak ve uluslararası barışın korunmasında daha aktif rol almaktadırlar (Ikenberry, 2001). Literatürdeki çalışmalar, demokratik ülkelerin güvenlik konularında daha şeffaf ve hesap verebilir politikalar izlediklerini, bu durumun ise bölgesel ve küresel istikrara katkı sağladığını göstermektedir (Karaosmanoğlu, 2019).

Örneğin NATO gibi uluslararası güvenlik örgütleri, üye ülkelerin demokratik değerlere bağlılığını ve kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemelerini beklemektedir. Bu bağlamda demokratik kurumların zayıflaması, uluslararası güvenlik işbirliğinin etkinliğini azaltabilmekte ve güvenlik tehditlerine karşı ortak müdahale kapasitesini olumsuz etkileyebilmektedir (Kahraman, 2018). Ayrıca kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkeler, silahsızlanma ve nükleer silahların kontrolü gibi konularda daha işbirlikçi bir tutum sergilemekte ve küresel güvenliğin sağlanmasına katkı sunmaktadırlar (Barnett & Finnemore, 2004).

Diğer yandan, otoriter rejimlerin güvenlik politikaları genellikle daha az şeffaf ve öngörülebilir olmakta, bu durum ise bölgesel ve küresel güvenlik dengeleri üzerinde istikrarsızlaştırıcı bir etki oluşturabilmektedir (Buzan & Waeber, 2003). Literatürdeki çalışmalar, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıf olduğu ülkelerde, güvenlik politikalarının daha çok rejim güvenliğine odaklandığını ve uluslararası işbirliğine daha az önem verildiğini göstermektedir (Kedikli, 2017). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin küresel güvenlik mimarisi üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

2.8. Kuvvetler Ayrılığı ve Küresel Yönetişim

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, küresel yönetim yapılarının şekillenmesinde ve uluslararası kurumların etkinliğinin artırılmasında kritik bir rol oynar.

maktadır. Demokratik kurumların güçlü olduğu ülkeler, çok taraflı işbirliği mekanizmalarına daha fazla katılım sağlamak ve küresel sorunların çözümünde daha aktif rol almaktadırlar (Weiss & Wilkinson, 2014). Literatürdeki çalışmalar, demokratik ülkelerin uluslararası kurumlara daha fazla mali ve siyasi destek sağladıklarını, bu durumun ise küresel yönetişimin etkinliğini artırdığını göstermektedir (Öniş & Kutlay, 2017).

Özellikle iklim değişikliği, pandemiler, terörizm ve siber güvenlik gibi sınır aşan sorunlarla mücadelede, demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin varlığı, uluslararası işbirliğini kolaylaştırmakta ve ortak çözümlerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Hale & Held, 2018). Örneğin Paris İklim Anlaşması gibi küresel çevre sözleşmelerinin uygulanmasında, demokratik ülkelerin daha aktif rol aldıkları ve anlaşma hükümlerine daha fazla bağlılık gösterdikleri gözlemlenmektedir (Aydın, 2021).

Küresel yönetim yapılarının demokratikleştirilmesi ve şeffaflığın artırılması için de kuvvetler ayrılığı ilkesi önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi küresel kurumların reform süreçlerinde, demokratik değerlerin ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi, sıklıkla vurgulanan öncelikler arasında yer almaktadır (Kahler, 2016). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi, ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de demokratik yönetişimin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Erman & Uhlin, 2010).

2.9. Dijital Çağda Kuvvetler Ayrılığı

Dijital teknolojilerin hızla geliştiği ve toplumsal yaşamın her alanını etkilediği günümüzde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dijital çağa uyarlanması ve yeni zorluklar karşısında güncellenmesi önem kazanmaktadır. İnternet, sosyal medya ve yapay zeka gibi teknolojik gelişmeler, devletlerin iç işleyişini ve uluslararası ilişkilerini derinden etkilemekte, bu durum ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin yeni boyutlar kazanmasına neden olmaktadır (DeNardis, 2014). Literatürdeki çalışmalar, dijital çağda kuvvetler ayrılığı ilkesinin, siber güvenlik, veri mahremiyeti ve dijital haklar gibi alanlarda da uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır (Çelik, 2022).

Özellikle devletlerin dijital gözetim kapasitelerinin artması, yürütme erkinin yargı denetimi olmadan geniş yetkiler kullanabilmesine olanak tanımakta, bu durum ise kuvvetler ayrılığı ilkesine yeni zorluklar getirmektedir (Greenwald, 2014). Ayrıca sosyal medya platformlarının siyasi iletişim ve kamuoyu oluşturma süreçlerindeki artan rolü, yasama ve yürütme organlarının demokratik denetimini de etkilemektedir (Tunç, 2021). Bu bağlamda dijital çağda kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunması ve güçlendirilmesi, demokratik sistemlerin sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir.

Diğer yandan, dijital teknolojiler, vatandaşların siyasi süreçlere katılımını kolaylaştırmakta ve şeffaflığı artırmakta, bu durum ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesine katkı sağlayabilmektedir (Diamond, 2019).

E-devlet uygulamaları, açık veri platformları ve dijital katılım mekanizmaları, vatandaşların devlet kurumlarını daha etkin bir şekilde denetlemesine olanak tanımakta, bu durum ise demokratik hesap verebilirliği artırmaktadır (Noveck, 2015). Bu bağlamda dijital teknolojilerin demokratik potansiyelinin harekete geçirilmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dijital çağda da etkin bir şekilde uygulanmasına katkı sağlayabilir.

2.10. Kuvvetler Ayrılığının Geleceği ve Zorluklar

Günümüz dünyasında kuvvetler ayrılığı ilkesi çeşitli zorluklar ve tehditlerle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle popülizmin yükselişi, otoriter eğilimlerin güçlenmesi ve küresel demokratik gerileme, kuvvetler ayrılığı ilkesini tehdit eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Özbudun, 2021). Literatürdeki çalışmalar, son yıllarda dünya genelinde demokratik kurumların zayıfladığını ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin aşındığını göstermektedir (Freedom House, 2023). Bu durum, uluslararası ilişkilerde istikrarsızlık ve güvensizlik riskini artırmaktadır.

Örneğin Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde yargı bağımsızlığının zayıflaması, Avrupa Birliği içinde hukukun üstünlüğü krizi oluşturmuştur (Pech & Scheppele, 2017). Benzer şekilde, Latin Amerika ve Orta Doğu'daki bazı ülkelerde de kuvvetler ayrılığı ilkesinin aşınması, bölgesel istikrarsızlığa katkıda bulunmuştur (Levitsky & Way, 2020). Türkiye'de ise anayasal değişiklikler sonucu yürütmenin güçlenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanmasında yeni zorluklar ortaya çıkarmıştır (Özkan, 2019).

Bu zorluklar karşısında, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi ve yeni koşullara uyarlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle dijital teknolojilerin sunduğu fırsatlardan yararlanarak demokratik denetim mekanizmalarının etkinliğinin artırılması ve sivil toplumun güçlendirilmesi önerilmektedir (Arsan, 2022). Ayrıca uluslararası işbirliği ve dayanışmanın artırılması, demokratik değerlerin ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin küresel düzeyde korunmasına katkı sağlayabilir (Gardels & Berggruen, 2019).

Sonuç olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik sistemlerin temel taşı olmaya devam etmekte ve uluslararası ilişkilerde istikrar ve güven unsuru olarak önemini korumaktadır. Bu ilkenin güçlendirilmesi ve yeni zorluklar karşısında adaptasyonu, hem ulusal düzeyde demokratik kurumların sürdürülebilirliği hem de uluslararası düzeyde barış ve işbirliğinin korunması açısından kritik öneme sahiptir (Müftüler-Baç, 2023).

3. TEORİK ÇERÇEVE

3.1. Kuvvetler Ayrılığı ve Güçler Dengesi Teorisi

Kuvvetler ayrılığı, güçler dengesi teorisi ile doğrudan ilişkilidir. Güçler dengesi, devletin üç temel organı olan yasama, yürütme ve yargının birbirini denetlediği ve dengelediği bir sistemin oluşturulmasını ifade eder (Montesquieu, 1748). Bu teori, herhangi bir gücün aşırı merkezileşmesini

önleyerek demokratik hesap verebilirliği ve hukukun üstünlüğünü güvence altına almayı amaçlamaktadır. James Madison, *Federalist Papers* adlı eserinde kuvvetler ayrılığının gerekliliğini vurgulamış ve "gücün gücü denetmesi gerektiği" prensibini ortaya koymuştur (Madison, 1788). Madison'a göre, insan doğasındaki iktidar tutkusu, devlet organlarının karşılıklı denetimini zorunlu kılmaktadır (Hamilton vd., 2009).

Modern demokratik sistemlerde güçler dengesi teorisi, anayasal düzene sahip ülkelerde sıkı denetim mekanizmaları ile yürütülmektedir. Örneğin ABD'de başkanlık sistemi içinde yasama ve yürütme organları birbirini kontrol eden ayrı yetkilere sahiptir (Lijphart, 1999). Kongre'nin yasamaya ilişkin yetkileri, başkanın veto yetkisi ve Yüksek Mahkeme'nin anayasal denetim yetkisi, güçler dengesinin somut örneklerini oluşturmaktadır (Neustadt, 1990). Avrupa'daki parlamenter sistemlerde ise yasama ve yürütme arasındaki denge daha esnek olup, hükümetin parlamentoya karşı sorumluluğu ön plandadır (Sartori, 1997). Bu esneklik, hızlı karar alma imkânı sağlarken, parlamenter denetim mekanizmaları aracılığıyla da demokratik hesap verebilirlik korunmaktadır.

Türkiye'de ise kuvvetler ayrılığı, Anayasa Mahkemesi ve diğer yargı organları aracılığıyla yasama ve yürütme erklerini denetleyen bir mekanizma olarak işlev görmektedir (Gözler, 2011). 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği sonrasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmiş, bu durum kuvvetler ayrılığı dengesinde önemli değişiklikler oluşturmuştur (Gülener & Miş, 2017). Yeni sistemde yürütme erkini güçlenmesi, yasama ve yargı organlarının denetim kapasitesini etkilemiş, bu durum akademik ve siyasi tartışmalara neden olmuştur (Akıncı, 2019).

Güçler dengesi teorisinin uluslararası ilişkilerdeki yansıması, devletlerarası ilişkilerde de görülmektedir. Waltz'a (1979) göre, uluslararası sistemde güç dengesinin sağlanması, tek bir devletin hegemonik güç haline gelmesini engelleyerek sistemin istikrarına katkıda bulunmaktadır. Benzer şekilde, devletlerin içyapılarındaki güçler dengesi de dış politika kararlarının daha dengeli ve öngörülebilir olmasını sağlamaktadır (Putnam, 1988). Demokratik sistemlerde dış politika kararlarının çeşitli kurumsal filtrelerden geçmesi, aşırı politiklardan kaçınmaya ve uzun vadeli ulusal çıkarların gözetilmesine yardımcı olmaktadır (Doyle, 2005).

3.2. Hukukun Üstünlüğü, Demokratik Yönetim ve Kuvvetler Ayrılığı

Hukukun üstünlüğü, demokratik yönetim anlayışının temel taşı olup, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile doğrudan bağlantılıdır (Raz, 1977). Bir devletin demokratik işleyişinin sürdürülebilir olması için yasaların keyfi uygulamalardan bağımsız olması, yürütme organının hukuki sınırlamalarla hareket etmesi ve yargının tam bağımsız olması gerekmektedir (Dworkin, 1986). Hukukun üstünlüğü ilkesi, sadece yasal düzenlemelerin varlığını değil, aynı

zamanda bu düzenlemelerin adil, eşitlikçi ve öngörülebilir bir şekilde uygulanmasını da öngörmektedir (Tamanaha, 2004).

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, hukuk devletinin oluşumuna katkıda bulunarak bireysel özgürlükleri ve insan haklarını koruma altına alır. Bu kapsamda, anayasal denetim mekanizmaları ve yargı bağımsızlığı, yürütme ve yasama erklerinin sınırlarını belirleyerek hukukun üstünlüğünü sağlamaktadır (Fuller, 1969). Örneğin anayasa mahkemeleri, yasama organının çıkardığı kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyerek temel hak ve özgürlüklerin korunmasına katkıda bulunmaktadır (Stone Sweet, 2000). Bu denetim, hem yasama süreçlerinde kaliteyi artırmakta hem de vatandaşların temel haklarını güvence altına almaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi uluslararası hukuk organları, kuvvetler ayrılığı ilkesine sahip devletlerde hukuki güvenliği sağlamak adına önemli roller üstlenmektedir (Slaughter, 2005). AİHM, üye devletlerin yargı bağımsızlığını ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmelerine yönelik kararlar vererek demokratik standartların korunmasına katkıda bulunmaktadır (Aydın, 2018). Benzer şekilde, Venedik Komisyonu gibi danışma organları da, üye devletlerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesine yönelik tavsiyelerde bulunarak demokratik yönetimi desteklemektedir (Turan, 2020).

Örneğin Almanya'da Federal Anayasa Mahkemesi, devletin yasama ve yürütme erklerinin hukuka uygun hareket edip etmediğini denetleyerek hukukun üstünlüğünü garanti altına almaktadır (Kommers & Miller, 2012). Mahkeme, temel hakların korunması ve demokratik düzenin sürdürülmesi konusunda etkin bir rol oynamakta, gerektiğinde yasama ve yürütme organlarının kararlarını iptal edebilmektedir. Benzer şekilde, Fransa'daki *Conseil Constitutionnel* de anayasal düzenin korunmasını sağlayan bir denetim mekanizmasıdır (Troper, 2013). Bu yüksek mahkemeler, demokratik sistemlerin işleyişinde kritik bir denge unsuru oluşturmaktadır.

Türkiye'de ise Anayasa Mahkemesi ve Danıştay gibi kurumlar, yürütme ve yasama organlarının yetkilerini anayasal çerçevede denetleyen yapılar olarak işlev görmektedir (Özbudun, 2018). Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru hakkını tanıması ile vatandaşlar, temel hak ve özgürlüklerinin ihlali durumunda doğrudan Mahkeme'ye başvurabilmekte, bu durum hukuk devleti ilkesinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır (Çelik, 2019). Ancak yargının siyasallaşması ve yargı bağımsızlığına ilişkin endişeler, hukukun üstünlüğü ilkesinin etkin bir şekilde uygulanmasında zorluklar oluşturmaktadır (Kalaycıoğlu, 2020).

3.3. Uluslararası Hukuk Perspektifinden Kuvvetler Ayrılığı

Uluslararası hukuk, devletlerin iç yönetim yapılarının hukuki çerçevede oluşturulmasını ve insan haklarına uygun şekilde yönetilmesini şart koşmaktadır (Hathaway, 2002). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi, dev-

letlerin uluslararası hukuk normlarına uyumunu artıran bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Donnelly, 2013). Uluslararası hukuk düzeyinde, devletlerin içsel demokratik yapıları ile dış politikadaki davranışları arasında doğrudan bir ilişki olduğu kabul edilmektedir (Slaughter, 1995). Özellikle demokratik devletler, kuvvetler ayrılığına dayalı yönetim biçimleri sayesinde uluslararası insan hakları sözleşmelerine daha fazla bağlılık göstermektedirler (Risse, 2000).

Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin demokratik yönetimlerin temel unsuru olarak benimsenmesini teşvik etmektedir. BM İnsan Hakları Konseyi'nin periyodik evrensel inceleme mekanizması, üye devletlerin yargı bağımsızlığı, yasa denetimi ve yürütmenin sınırlandırılması gibi kritik alanlardaki performansını değerlendirmektedir (Erdoğan, 2021). Bu denetim, uluslararası hukuk standartlarının ulusal düzeyde uygulanmasına katkıda bulunmaktadır.

Örneğin Avrupa Birliği'nin (AB) genişleme sürecinde aday ülkelerden kuvvetler ayrılığı ve yargı bağımsızlığı ilkelerine uygun reformlar gerçekleştirmeleri beklenmektedir (Moravcsik, 1997). Kopenhag Kriterleri olarak bilinen bu standartlar, AB'ye katılım için kurumsal ve yasal çerçevenin demokratik ilkelerle uyumlu hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2005). Bu bağlamda AB'nin hukukun üstünlüğü mekanizması, üye devletlerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunmasını sağlamaya yönelik önemli bir araç olarak görülmektedir (Pech & Scheppele, 2017).

Uluslararası hukuk açısından kuvvetler ayrılığı, yalnızca iç yönetim mekanizmalarını düzenlemekle kalmayıp, aynı zamanda devletlerin dış politika uygulamalarının hukuk normlarına uygun olup olmadığını da denetleyen bir çerçeve sunmaktadır (Keohane & Nye, 2001). Örneğin demokratik sistemlerde uluslararası anlaşmaların onaylanması sürecinde yasama organının rolü, bu anlaşmaların ulusal çıkarlarla ve hukuk sistemiyle uyumlu olmasını sağlamaktadır (Çamyamaç, 2016). Bu durum, devletlerin uluslararası taahhütlerine bağlılığını artırmakta ve uluslararası hukuka uyum düzeyini yükseltmektedir.

Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) gibi kurumlar, yürütme organlarının keyfi ve insan haklarını ihlal eden eylemlerini denetleyerek uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasını sağlamaktadır (Slaughter, 2005). UCM'nin tamamlayıcılık ilkesi, ulusal yargı sistemlerinin işleyişini teşvik ederken, ciddi insan hakları ihlallerinin cezasız kalmamasını garanti altına almayı amaçlamaktadır (Bayram, 2017). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası hukuk düzenindeki önemini vurgulamaktadır.

3.4. Uluslararası Örgütler ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, uluslararası örgütlerin işleyişinde de önemli bir rol oynamaktadır. BM, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Avrupa Birliği (AB) gibi örgütler, üye devletlerden demokratik yönetim ilkelerine uygun hareket etmelerini beklemektedir (Keohane, 2005). Bu örgütler, kendi içyapılarında da belirli düzeyde güçler ayrımını benimsemekte, farklı organlar arasında yetki paylaşımı yaparak denge ve denetim mekanizmaları oluşturmaktadırlar (Weiss & Daws, 2018).

Özellikle AB, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı bir yönetim biçimini benimseyen devletleri daha güvenilir ortaklar olarak değerlendirmektedir (Moravcsik, 1997). AB'nin kurumsal yapısı, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Komisyonu arasında yetki paylaşımına dayanmakta, Avrupa Birliği Adalet Divanı ise hukukun üstünlüğünü sağlamaktadır (Bilgin, 2018). Bu yapı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ulusüstü düzeyde de uygulanabileceğini göstermektedir.

Uluslararası örgütlerin yargı mekanizmaları da kuvvetler ayrılığı ilkesini güçlendiren yapılar arasında yer almaktadır. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Avrupa Konseyi üyesi ülkelerde yargı bağımsızlığının korunmasını sağlayarak kuvvetler ayrılığına dayalı hukuk sistemlerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Donnelly, 2013). AİHM'in adil yargılanma hakkı, ifade özgürlüğü ve hukuk devleti ilkeleri konusundaki içtihatları, üye devletlerin iç hukuk sistemlerinde demokratik standartların yükseltilmesine yardımcı olmaktadır (Kochenov, 2017).

Uluslararası örgütler, kuvvetler ayrılığına sahip ülkelerle daha sağlam işbirlikleri geliştirebilmekte ve demokratik yönetim anlayışını teşvik etmektedirler. Örneğin NATO gibi güvenlik örgütleri, üye ülkelerin kuvvetler ayrılığına dayalı demokratik sistemlere sahip olmasını bir güvenlik standardı olarak değerlendirmektedir (Waltz, 1979). NATO'nun demokratik değerlere bağlılık ilkesi, ittifakın temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Aydın, 2020). Bu durum, uluslararası örgütler ile demokratik yönetim anlayışı arasındaki güçlü bağı göstermektedir.

Uluslararası örgütlerin teknik yardım ve kapasite geliştirme programları da, üye devletlerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Örneğin BM Kalkınma Programı (UNDP), demokratik yönetim, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı konularında üye devletlere teknik destek sağlamakta, kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır (Kara, 2019). Benzer şekilde Avrupa Konseyi'nin Venedik Komisyonu, üye devletlerde anayasal reformlar ve demokratik kurumların güçlendirilmesi konusunda danışmanlık hizmeti vermektedir (Özbudun, 2017).

3.5. Dış Politika ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı, dış politika karar alma süreçlerinde istikrar ve tutarlılık sağlayarak devletlerin uluslararası güvenilirliğini artırmaktadır (Mearsheimer, 2001). Yürütme organının tek başına hareket etmesini engelleyen bu sistem, dış politika kararlarının daha geniş bir toplumsal ve kurumsal mutabakat çerçevesinde alınmasını mümkün kılmaktadır (Putnam, 1988). Robert Putnam'ın "iki düzeyli oyun" teorisine göre, demokratik ülkelerde dış politika kararları, hem uluslararası müzakereler hem de ulusal düzeydeki onay mekanizmaları tarafından şekillendirilmektedir (Putnam, 1988). Bu durum, dış politika kararlarının daha dengeli ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır.

ABD'de Kongre, dış politika kararlarını denetleyerek Başkan'ın uluslararası anlaşmaları tek taraflı yürürlüğe koymasını engellemektedir (Risse, 2000). Anayasa'nın öngördüğü bu denetim mekanizması, dış politika kararlarının daha geniş bir toplumsal uzlaşma çerçevesinde alınmasını sağlamaktadır (Lindsay, 1994). Özellikle ticaret anlaşmaları, güvenlik paktları ve insan hakları sözleşmeleri gibi önemli uluslararası taahhütlerde, yasama organının onayı zorunlu tutularak yürütmenin tek başına hareket etmesi engellenmektedir.

Benzer şekilde, AB'de Avrupa Parlamentosu, dış politika kararlarının demokratik süreçlerle şekillendirilmesini sağlamak ve kuvvetler ayrılığının uluslararası düzeyde uygulanmasına katkıda bulunmaktadır (Keohane, 2005). Lizbon Antlaşması sonrasında Avrupa Parlamentosu'nun dış ilişkiler alanındaki yetkileri genişletilmiş, uluslararası anlaşmaların onaylanması ve bütçe denetimi konularında önemli roller üstlenmiştir (Şahin, 2018). Bu durum, AB'nin dış politikasında demokratik meşruiyetin artırılmasına katkıda bulunmaktadır.

Türkiye'de TBMM'nin uluslararası anlaşmaların onaylanması sürecine dâhil olması, dış politika kararlarının denetlenmesini sağlayarak kuvvetler ayrılığı mekanizmasının işlenmesini desteklemektedir (Özbudun, 2018). Anayasa'nın 90. maddesi, uluslararası anlaşmaların onaylanmasını TBMM'nin yetkisine vermekte, böylece yürütmenin dış politika alanındaki hareket serbestisi sınırlandırılmaktadır (Gözler, 2017). Bu durum, dış politika kararlarının daha demokratik süreçlerden geçmesini sağlayarak devletlerin uluslararası ilişkilerde daha güvenilir aktörler olmasına katkıda bulunmaktadır.

Kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu sistemlerde ise dış politika kararları genellikle liderin kişisel tercihleri doğrultusunda şekillenmekte, bu durum öngörülemezlik ve istikrarsızlık oluşturabilmektedir (Hale, 2019). Otoriter rejimlerde, dış politika karar alma süreçlerinde danışma mekanizmalarının eksikliği, stratejik hataların yapılma riskini artırmakta ve uluslararası alanda güven kaybına neden olabilmektedir (Geddes, 1999). Bu bağlamda

kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi, dış politika kararlarının daha sağlıklı bir zeminde alınmasına katkıda bulunmaktadır.

3.6. Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Kuvvetler Ayrılığı

Uluslararası ilişkiler teorileri, kuvvetler ayrılığının devletlerin barışçıl politikalar üretmesini ve uluslararası işbirliğini güçlendirmesini sağladığını ortaya koymaktadır (Waltz, 1979). Demokratik Barış Teorisi, kuvvetler ayrılığı ilkesine sahip devletlerin uluslararası alanda daha az çatışmacı bir tutum sergilediklerini öne sürmektedir (Doyle, 1986). Michael Doyle'a göre, demokratik kurumlar ve kuvvetler ayrılığı, devletlerin dış politikalarında saldırgan ve yayılcı eğilimleri sınırlandırmakta, çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesini teşvik etmektedir (Doyle, 1986). Bu yaklaşım, özellikle liberal teorisyenler tarafından desteklenmekte ve ampirik verilerle güçlendirilmektedir.

Liberal kurumsalcılık perspektifinden, kuvvetler ayrılığı ilkesi, devletlerin uluslararası işbirliğine yatkınlığını artırmaktadır (Keohane & Nye, 2001). Robert Keohane'e göre, demokratik kurumların varlığı, devletlerin uluslararası anlaşmalara bağlılığını güçlendirmekte ve karşılıklı güven ortamının oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Keohane, 1984). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığına sahip devletler, uluslararası anlaşmalara ve kurallara dayalı sistemlere daha fazla uyum göstermekte, bu durum ise küresel yönetişimin etkinliğini artırmaktadır.

Realist yaklaşımlar ise, kuvvetler ayrılığının iç politik kısıtlamalar oluşturarak devletlerin dış politika seçeneklerini sınırlandırdığını savunmaktadır (Mearsheimer, 2001). John Mearsheimer'a göre, demokratik sistemlerdeki güçler dengesi, devletlerin ulusal çıkarlarını koruma kapasitesini zayıflatabilmekte, bu durum ise uluslararası sistemde güç mücadelesini etkileyebilmektedir (Mearsheimer, 2001). Ancak bu yaklaşım da demokratik kurumların istikrarlı dış politika üretme kapasitesini kabul etmekte, öngörülebilirlik ve güvenilirlik açısından kuvvetler ayrılığının önemini vurgulamaktadır.

Yapısalcı teoriler, kuvvetler ayrılığının uluslararası normların ve değerlerin yayılmasında önemli bir rol oynadığını savunmaktadır (Wendt, 1992). Alexander Wendt'e göre, devletlerin içyapıları ve kimlik algıları, uluslararası ilişkilerdeki davranışlarını şekillendirmekte, demokratik kurumlar ve kuvvetler ayrılığı ise işbirliği, barış ve insan hakları gibi değerlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır (Wendt, 1999). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi, sadece bir iç yönetim meselesi değil, aynı zamanda uluslararası ilişkileri şekillendiren normatif bir güç olarak görülmektedir.

Bu kapsamda, kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik hesap verebilirlik mekanizmaları aracılığıyla uluslararası kriz yönetiminde daha öngörülebilir ve istikrarlı politikaların benimsenmesini sağlamaktadır (Keohane & Nye, 2001). Demokratik sistemlerde, dış politika kararlarının çeşitli kurumsal

filtrelerden geçmesi, aşırı tepkilerin önlenmesine ve risklerin daha iyi değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Rosecrance, 1986). Bu durum, kriz dönemlerinde diplomatik çözümlerin tercih edilmesini ve çatışma riskinin azaltılmasını sağlayabilmektedir.

3.7. Ekonomik Liberalizm ve Kuvvetler Ayrılığı

Ekonomik liberalizm perspektifinden, kuvvetler ayrılığı ilkesi ekonomik istikrar ve kalkınma için kritik bir öneme sahiptir (North, 1990). Douglas North'a göre, kurumsal yapıların kalitesi ve kuvvetler ayrılığına dayalı siyasi sistemler, ekonomik büyüme ve refah için vazgeçilmez koşullardır (North, 1990). Kuvvetler ayrılığı, mülkiyet haklarının korunmasını, sözleşmelerin uygulanmasını ve piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyişini güvence altına almaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2012).

Daron Acemoğlu ve James Robinson'ın "Ulusların Düşüşü" adlı eserinde vurguladığı gibi, kuvvetler ayrılığına dayalı kapsayıcı kurumlar, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve refahın temelini oluşturmaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2012). Yazarlara göre, yürütme erkinin sınırlandırılması ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi, kaynak dağılımında adaletin sağlanmasına, yenilikçi faaliyetlerin desteklenmesine ve ekonomik fırsatların geniş toplum kesimlerine açılmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, sadece iç ekonomik istikrarı değil, aynı zamanda uluslararası ekonomik ilişkilerde de güvenilirliği artırmaktadır.

Uluslararası ticaret ve yatırım ilişkilerinde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkeler, daha güvenilir ortaklar olarak görülmektedir (Rodrik, 2007). Dani Rodrik'e göre, demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığının varlığı, mülkiyet haklarının korunması, yargı bağımsızlığı ve ekonomik politikaların istikrarı açısından önemli güvenceler sağlamakta, bu durum ise yabancı yatırımları çekmede önemli bir avantaj oluşturmaktadır (Rodrik, 2007). Ekonomik aktörler, kararların tek elden alınmadığı, kurumsal denetim mekanizmalarının işlediği ülkelerde daha düşük risk algılamakta ve uzun vadeli yatırım kararları alabilmektedir.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalar da, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ekonomik istikrar ve kalkınma üzerindeki etkilerini doğrulamaktadır (Pamuk, 2018). Şevket Pamuk'a göre, Türkiye'nin ekonomik gelişiminde demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için kritik öneme sahiptir (Pamuk, 2018). Özellikle hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ve ekonomik politikaların şeffaflığı, uluslararası yatırımcılar ve ticaret ortakları açısından önemli güven unsurları olarak değerlendirilmektedir.

3.8. Sivil Toplum, Medya ve Kuvvetler Ayrılığı

Sivil toplum ve medya, kuvvetler ayrılığı ilkesinin işlevsel olarak uygulanmasında ve güçlendirilmesinde kritik bir role sahiptir (Diamond, 1994).

Larry Diamond'a göre, canlı bir sivil toplum ve bağımsız medya, resmi kurumsal yapıların ötesinde, yasama, yürütme ve yargı organlarının denetlenmesinde "dördüncü kuvvet" olarak işlev görmektedir (Diamond, 1994). Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve medya organları, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanmasında tamamlayıcı bir rol üstlenmekte, demokratik hesap verebilirliğin artırılmasına katkıda bulunmaktadır.

Bağımsız medya, kamu politikalarının şeffaflığını sağlamak, yolsuzlukları ortaya çıkarmak ve kamuoyunu bilgilendirmek gibi işlevleriyle kuvvetler ayrılığı sistemini desteklemektedir (Vollmer, 2013). Medyanın bağımsızlığını koruyabildiği sistemlerde, vatandaşlar devlet kurumlarının faaliyetleri hakkında daha doğru bilgilere erişebilmekte, bu durum ise demokratik katılımı ve denetimi güçlendirmektedir (Çelik, 2020). Özellikle araştırmacı gazetecilik, yürütme erkinin faaliyetlerinin şeffaflığını artırarak kuvvetler ayrılığı sisteminin etkinliğine katkıda bulunmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, hak savunuculuğu, politika izleme ve kamuoyu oluşturma gibi faaliyetleriyle, kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır (Kaldor, 2003). İnsan hakları örgütleri, düşünce kuruluşları ve meslek birlikleri gibi kurumlar, devlet organlarının faaliyetlerini izleyerek olası hak ihlallerini ve yetkinin kötüye kullanımını tespit etmekte, kamuoyunun dikkatini bu konulara çekmektedir (Keyman, 2015). Bu faaliyetler, resmi denetim mekanizmalarının yanında, kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunmasında tamamlayıcı bir unsur oluşturmaktadır.

Uluslararası ilişkiler bağlamında, sivil toplum ve medyanın bağımsızlığı, bir ülkenin demokratik imajını ve uluslararası alanda güvenilirliğini artırmaktadır (Price, 2002). Monroe Price'a göre, bağımsız medya ve sivil toplumun varlığı, uluslararası toplum nezdinde demokratik değerlere bağlılığın önemli bir göstergesi olarak kabul edilmekte, bu durum ise ülkelerin diplomatik ilişkilerinde ve uluslararası örgütlerle etkileşimlerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır (Price, 2002). Özellikle AB gibi demokratik değerlere vurgu yapan uluslararası kuruluşlar, üye ve aday ülkelerde medya özgürlüğü ve sivil toplumun güçlü olmasını teşvik etmektedir.

3.9. Küresel Yönetişim ve Kuvvetler Ayrılığı

Küresel yönetişim, uluslararası ilişkilerde devlet dışı aktörlerin, uluslararası örgütlerin ve çok taraflı işbirliği mekanizmalarının artan rolünü ifade etmektedir (Weiss & Wilkinson, 2014). Kuvvetler ayrılığı ilkesi, küresel yönetişim yapılarının demokratik meşruiyetinin sağlanmasında ve şeffaflığın artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Held & McGrew, 2007). David Held'e göre, küresel kurumların demokratik hesap verebilirliğinin artırılması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası düzeyde uygulanmasıyla mümkün olabilmektedir (Held, 2004).

Küresel yönetişim mekanizmalarında, farklı aktörlerin karar alma süreçlerine katılımı ve kurumsal denetim yapılarının oluşturulması, kuvvet-

ler ayrılığı ilkesinin uluslararası düzeydeki yansımaları olarak görülebilir (Keohane & Nye, 2000). Örneğin Birleşmiş Milletler sisteminde, Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi farklı organların varlığı ve Uluslararası Adalet Divanı'nın bağımsız rolü, belirli düzeyde bir kuvvetler ayrılığı yansıtmaktadır (Karns & Mingst, 2010). Ancak küresel yönetim yapılarında demokratik hesap verebilirlik ve temsiliyet sorunları devam etmekte, bu durum kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası düzeyde tam olarak uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Küresel ekonomik kurumlar olan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşlarda da karar alma süreçlerinin demokratikleştirilmesi ve şeffaflığın artırılması talepleri, kuvvetler ayrılığı ilkesinin küresel düzeyde uygulanmasına yönelik çabaların bir parçasıdır (Öniş & Şenses, 2005). Ziya Öniş ve Fikret Şenses'e göre, küresel ekonomik yönetim yapılarının meşruiyetinin artırılması, bu kurumların daha demokratik ve hesap verebilir hale getirilmesiyle mümkün olabilecektir (Öniş & Şenses, 2005). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi, küresel yönetimin demokratikleştirilmesi için bir referans noktası oluşturmaktadır.

Küresel yönetim süreçlerinde sivil toplumun ve uluslararası STK'ların artan rolü de, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası düzeyde güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Keck & Sikkink, 1998). Margaret Keck ve Kathryn Sikkink'e göre, uluslararası savunuculuk ağları, küresel kurumları denetleyerek ve kamuoyu oluşturarak gayri resmi bir denge ve denetim mekanizması işlevi görmektedir (Keck & Sikkink, 1998). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin küresel düzeyde de uygulanabilirliğini göstermektedir.

3.10. Teknolojik Gelişmeler ve Kuvvetler Ayrılığının Geleceği

Teknolojik gelişmeler, özellikle internet, sosyal medya ve yapay zekâ gibi alanlar, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanmasında yeni fırsatlar ve zorluklar oluşturmaktadır (DeNardis, 2014). Laura DeNardis'e göre, dijital teknolojiler bir yandan devlet organlarının daha şeffaf ve hesap verebilir olmasına katkıda bulunurken, diğer yandan yeni gözetim ve kontrol imkânları sunarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanmasını zorlaştırabilmektedir (DeNardis, 2014). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dijital çağda yeniden tanımlanması ve güçlendirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır.

E-devlet uygulamaları ve açık veri politikaları, vatandaşların devlet kurumlarını daha etkin bir şekilde izlemesine ve denetlemesine olanak tanıyarak kuvvetler ayrılığı sistemini desteklemektedir (Meijer et al., 2012). Albert Meijer ve arkadaşlarına göre, dijital teknolojiler, geleneksel demokratik kurumların ötesinde, vatandaşların doğrudan katılımını ve denetimini sağlayan yeni mekanizmalar sunmaktadır (Meijer et al., 2012). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dijital çağda daha katılımcı ve etkin bir şekilde uygulanmasına imkân tanımaktadır.

Ancak dijital gözetim teknolojileri, devletlerin bireyleri izleme ve kontrol etme kapasitesini artırarak kuvvetler ayrılığı ilkesini tehdit edebilmektedir (Greenwald, 2014). Glenn Greenwald'a göre, kitlesel gözetim programları, yargı denetimi olmadan uygulanabilmekte, bu durum ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin aşınmasına neden olabilmektedir (Greenwald, 2014). Bu bağlamda dijital teknolojilerin demokratik potansiyelinin harekete geçirilmesi ve gözetim yetkilerinin etkin bir şekilde denetlenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin geleceği açısından kritik öneme sahiptir.

Yapay zekâ ve algoritmik karar alma sistemleri de, kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından yeni zorluklar oluşturmaktadır (Balkin, 2020). Jack Balkin'e göre, algoritmik sistemlerin şeffaflık ve hesap verebilirlik sorunları, demokratik denetimi zorlaştırmakta, bu durum ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkin bir şekilde uygulanmasını engelleyebilmektedir (Balkin, 2020). Bu bağlamda yapay zekâ sistemlerinin bağımsız denetimi ve etik standartların geliştirilmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dijital çağda korunması için önemli adımlar olarak görülmektedir.

Türkiye özelinde, dijital dönüşüm süreçlerinin kuvvetler ayrılığı ilkesi üzerindeki etkileri, akademik çalışmalarda giderek daha fazla ilgi görmektedir (Binark, 2018). Mutlu Binark'a göre, Türkiye'de dijital teknolojilerin demokratik potansiyelinin harekete geçirilmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır (Binark, 2018). E-devlet uygulamaları, açık veri platformları ve dijital katılım mekanizmaları, vatandaşların demokratik süreçlere katılımını artırabilir ve kuvvetler ayrılığı sistemini destekleyebilir.

3.11. Bölüm Değerlendirmesi

Teorik çerçeve kapsamında incelenen kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik yönetimlerin işleyişinde ve uluslararası ilişkilerde kritik bir öneme sahiptir. Kuvvetler ayrılığı, demokratik denge ve denetim mekanizmalarının temelini oluşturarak devlet gücünün tek elde toplanmasını engellemekte ve bireysel hak ve özgürlükleri korumaktadır (Montesquieu, 1748; Madison, 1788). Bu ilke, iç politikada demokratik hesap verebilirlik ve şeffaflık sağladığı gibi, dış politikada da istikrar ve güvenilirlik oluşturmaktadır (Keohane & Nye, 2001).

Uluslararası hukuk ve örgütler perspektifinden, kuvvetler ayrılığı ilkesi, devletlerin uluslararası normlara ve taahhütlere bağlılıklarını artırmakta, bu durum ise küresel istikrara katkıda bulunmaktadır (Risse, 2000; Donnelly, 2013). Demokratik kurumların güçlü olduğu ülkeler, uluslararası işbirliklerine daha açık olmakta ve küresel sorunların çözümünde daha yapıcı bir rol oynamaktadır. Ayrıca kuvvetler ayrılığı ilkesi, ekonomik istikrar ve kalkınma için de vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2012; Rodrik, 2007).

Dijital çağda kuvvetler ayrılığı ilkesi, yeni fırsatlar ve zorluklar oluşturmaktadır (DeNardis, 2014; Greenwald, 2014). Teknolojik gelişmeler, bir yandan demokratik katılım ve denetim imkânlarını artırırken, diğer yandan yeni gözetim ve kontrol mekanizmaları sunmaktadır. Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesinin dijital çağa uyarlanması ve güçlendirilmesi, demokratik sistemlerin sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik yönetimlerin temel taşı olmaya devam etmekte ve uluslararası ilişkilerde istikrar ve güven unsuru olarak önemini korumaktadır. Bu ilkenin korunması ve güçlendirilmesi, hem ulusal düzeyde demokratik kurumların sürdürülebilirliği hem de uluslararası düzeyde barış ve işbirliğinin geliştirilmesi açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Diamond, 2019; Özbudun, 2021).

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırma Tasarımı ve Genel Yaklaşım

Bu araştırma, kuvvetler ayrılığı sisteminin ülkelerin iç yönetim süreçleriyle birlikte dış politikalarına, uluslararası örgütler içindeki konumlarına ve uluslararası hukuka uyumlarına olan etkilerini inceleyen bir analiz sunmaktadır. Çalışmada, *karşılaştırmalı analiz yöntemi* benimsenerek farklı yönetim sistemlerine sahip ülkelerde kuvvetler ayrılığının uygulanma biçimi ve bunun dış politika karar alma süreçlerine etkisi değerlendirilmiştir. Karşılaştırmalı analiz, ülkelerin yönetim sistemleri ile dış politika davranışları arasındaki ilişkinin sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır (Lijphart, 1971). Bu yaklaşım, farklı demokratik sistemler ve otoriter rejimler arasındaki kurumsal farklılıkları ortaya koyarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika üzerindeki etkilerinin daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Demokratik ve otoriter sistemlerde kuvvetler ayrılığı mekanizmasının farklı biçimlerde işletildiği göz önünde bulundurularak bu sistemin uluslararası ilişkilerde güvenilirlik ve öngörülebilirlik boyutunda nasıl bir etkisi olduğu tartışılmıştır. Demokratik sistemlerde güçler dengesi ve kurumsal özerklik dış politika kararlarının daha şeffaf ve hesap verebilir olmasını sağlarken; otoriter sistemlerde gücün yürütme organında yoğunlaşması, dış politika kararlarının daha merkezi ve daha az denetlenen bir yapıda alınmasına neden olmaktadır (Diamond, 2019). Bu farklılıkların dış politika sonuçlarına olan etkilerinin incelenmesi, çalışmanın temel odak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Araştırmada *nitel analiz teknikleri* kullanılmış ve mevcut akademik literatür, resmi raporlar, uluslararası hukuk belgeleri, dış politika belgeleri ve uluslararası örgütlerin değerlendirmeleri üzerinden veri toplanmıştır. Nitel analiz, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin derinlemesine incelenmesine ve bu ilişkinin farklı boyutlarının keşfedilmesine olanak tanımaktadır (Silverman, 2020). Özellikle *doküman analizi* ve

içerik analizi teknikleri kullanılarak ülkelerin anayasal düzenlemeleri, dış politika stratejileri ve uluslararası ilişkilerdeki davranış kalıpları arasındaki ilişkiler sistematik bir şekilde incelenmiştir.

Ayrıca kuvvetler ayrılığı ilkesinin farklı yönetim sistemlerinde nasıl şekillendiğini anlamak amacıyla vaka çalışmaları yöntemi benimsenmiştir. Vaka çalışmaları; teorik çerçevenin ampirik verilerle test edilmesine ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin somut örnekler üzerinden incelenmesine olanak tanımaktadır (Yin, 2018). Seçilen vakalar, farklı siyasi sistemleri, coğrafi bölgeleri ve gelişmişlik düzeylerini temsil eden ülkelerden oluşturularak araştırma sonuçlarının genellenebilirliği artırılmaya çalışılmıştır.

4.2. Literatür Taraması ve Teorik Dayanaklar

Çalışmanın metodolojik çerçevesi *kurumsalcı teori*, *realist teori* ve *liberal uluslararası ilişkiler teorisi* ekseninde şekillendirilmiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi, kurumların işleyişine dair derinlikli analizler sunan kurumsalcı yaklaşım kapsamında değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, kurumsal yapıların ve kısıtlamaların devletlerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğini incelemekte ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin anlaşılmasında önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır (March & Olsen, 1989). Kurumsalcı perspektif, özellikle demokratik kurumların işleyişi ve bu kurumların dış politika kararlarını nasıl etkilediği konusunda değerli içgörüler sağlamaktadır.

Demokratik hesap verebilirlik ve şeffaflık boyutları ise liberal teorisinin sunduğu çerçevede incelenmiştir. Liberal teori, demokratik kurumların ve değerlerin uluslararası ilişkilerde işbirliği ve barışı teşvik ettiğini savunmakta, kuvvetler ayrılığı ilkesinin bu süreçteki rolüne vurgu yapmaktadır (Moravcsik, 1997). Özellikle demokratik barış teorisi, demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığının devletlerin dış politika davranışlarını nasıl şekillendirdiğini açıklamakta, demokratik ülkelerin birbirleriyle daha barışçıl ilişkiler kurma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır (Doyle, 1986). Bu teorik çerçeve, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası barış ve istikrara olan katkısının anlaşılmasında önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Bunun yanında, realist perspektifler de devreye sokularak kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı yönetimlerin uluslararası arenada güç ilişkileri çerçevesinde nasıl bir avantaj sağladığı ele alınmıştır. Realist yaklaşım, devletlerin güç ve ulusal çıkar odaklı davranışlarına vurgu yapmakta; ancak iç politik yapıların ve kurumsal kısıtlamaların dış politika kararlarını nasıl etkilediğini de kabul etmektedir (Krasner, 1978). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesinin devletlerin dış politika amaçlarına ulaşma kapasitesini nasıl etkilediği ve uluslararası güç dengesini nasıl şekillendirdiği incelenmiştir. Realist perspektif, özellikle büyük güçlerin dış politika davranışlarının ve güvenlik stratejilerinin anlaşılmasında değerli içgörüler sunmaktadır.

Çalışmada, kuvvetler ayrılığı ilkesinin iç hukuk düzeni ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiği Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumların normları doğrultusunda ele alınmıştır. Uluslararası hukuk ve ulusal hukuk sistemleri arasındaki etkileşimin incelenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası normlara uyum süreçlerindeki rolünün anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Çelikel & Erdem, 2017). Bu bağlamda uluslararası anlaşmaların onaylanması ve uygulanması süreçleri, yasama organının denetim kapasitesi ve yargı organlarının bağımsızlığı gibi faktörler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Demokratik ülkelerin uluslararası hukuk kurallarına daha fazla uyum sağladıkları, kuvvetler ayrılığı olmayan sistemlerde ise keyfi dış politika uygulamalarının daha yaygın olduğu vurgulanmıştır. Bu ilişkinin incelenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası hukuka ve kurallara dayalı sistemlere olan katkısının anlaşılmasında önemli bir metodolojik yaklaşım sunmaktadır (Slaughter, 2000). Özellikle uluslararası mahkemelerin kararlarına uyum, insan hakları sözleşmelerinin uygulanması ve uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi konularında kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkisi sistematik bir şekilde incelenmiştir.

4.3. Veri Toplama Süreci ve Kullanılan Kaynaklar

Bu çalışmada; resmi devlet raporları, uluslararası örgütlerin yayımladığı belgeler, akademik makaleler, kitaplar ve hukuki metinler gibi ikincil kaynaklar kullanılmıştır. İkincil kaynakların sistematik bir şekilde incelenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin tarihsel ve karşılaştırmalı bir perspektiften analiz edilmesine olanak tanımaktadır (Bowen, 2009). Özellikle akademik literatürün kapsamlı bir şekilde taranması, konuyla ilgili teorik yaklaşımların ve ampirik bulguların sentezlenmesine katkıda bulunmuştur.

Bunun yanı sıra, dış politika süreçleriyle ilgili resmi dokümanlar, anayasal düzenlemeler, uluslararası hukuk metinleri ve uluslararası ilişkilerde hesap verebilirlik mekanizmaları üzerine yapılan çalışmalar araştırmaya dâhil edilmiştir. Resmi dokümanların ve hukuki metinlerin incelenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin yasal ve kurumsal çerçevesinin anlaşılmasına ve bu çerçevenin dış politika süreçlerine olan etkilerinin tespit edilmesine yardımcı olmuştur (Yanık, 2021). Özellikle anayasal düzenlemeler, yasama organlarının dış politika yetkilerine ilişkin yasal düzenlemeler ve uluslararası anlaşmaların onaylanma süreçleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Araştırmada diplomatik belgeler ve uluslararası hukuk normlarına ilişkin çalışmalar da incelenmiş olup; özellikle Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi raporları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ve Dünya Bankası'nın yönetimle ilgili çalışmaları dikkate alınmıştır. Uluslararası örgütlerin raporları ve değerlendirmeleri, ülkelerin kuvvetler ayrılığı

ilkesine bağlılık düzeylerinin ve bu ilkenin dış politika süreçlerine olan etkilerinin bağımsız ve karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır (Murswieck, 2019). Bu kaynaklar, özellikle ülkelerin uluslararası normlara uyum düzeylerinin ve diplomatik ilişkilerinin değerlendirilmesinde önemli veriler sunmaktadır.

Bu sayede, kuvvetler ayrılığı sistemine sahip ülkelerin uluslararası normlara ne derece uyum gösterdiği somut verilerle desteklenmiştir. Veri toplama sürecinde farklı disiplinlerden ve farklı teorik perspektiflerden kaynaklar bir araya getirilerek konunun kapsamlı ve çok boyutlu bir şekilde ele alınması amaçlanmıştır. Bu yaklaşım, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin farklı açılardan ve farklı bağlamlarda incelenmesine olanak tanımıştır.

4.4. Vaka Analizi Yöntemi ve Seçilen Ülkeler

Araştırma kapsamında, farklı yönetim sistemlerine sahip ülkeler üzerinden bir karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Vaka analizi yöntemi, karmaşık sosyal ve politik fenomenlerin derinlemesine incelenmesine olanak tanımakta; teorik önermelerin ampirik verilerle test edilmesine imkân vermektedir (George & Bennett, 2005). Bu yöntem, kuvvetler ayrılığı ilkesinin farklı siyasi sistemlerde nasıl uygulandığının ve bu uygulamaların dış politika süreçlerini nasıl etkilediğinin anlaşılmasında önemli bir metodolojik araç olarak kullanılmıştır.

Seçilen ülkeler şu ölçütlere göre belirlenmiştir:

- Kuvvetler ayrılığı sisteminin belirgin şekilde uygulandığı ülkeler (ABD, Almanya, Fransa, Kanada)
- Melez sistemlere sahip ülkeler (Türkiye, Brezilya, Güney Kore)
- Kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının zayıf olduğu ülkeler (Rusya, Çin, Venezuela)

Bu sınıflandırma, kuvvetler ayrılığı ilkesinin farklı düzeylerde uygulandığı ülkelerin dış politika davranışlarının karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır (Çancı & Odabaş, 2016). Ülkelerin seçiminde farklı siyasi sistemleri, coğrafi bölgeleri ve gelişmişlik düzeylerini temsil etmelerine özen gösterilmiş; böylece araştırma bulgularının genellenebilirliği artırılmaya çalışılmıştır.

Bu karşılaştırmalı analiz, ülkelerin kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrultusunda uluslararası hukuka bağlılık seviyelerini, dış politikada öngörülebilirlik derecelerini ve uluslararası örgütlerle iş birliği düzeylerini karşılaştırmaya olanak sağlamıştır (Montesquieu, 1748; Dahl, 1989). Karşılaştırmalı analiz, benzerlikler ve farklılıklar üzerinden kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin daha net bir şekilde ortaya konulmasına yardımcı olmuştur. Özellikle demokratik sistemler ile otoriter sistemler arasın-

daki karşılaştırmalar, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkilerdeki öneminin anlaşılmasında değerli içgörüler sunmuştur.

Vaka analizleri kapsamında ABD ve Almanya'nın dış politika süreçlerinde kuvvetler ayrılığı mekanizmasının işleyişi, Türkiye'de kuvvetler ayrılığının dış politika karar alma süreçlerine etkileri ve Rusya ile Çin gibi otoriter rejimlerde kuvvetler ayrılığı eksikliğinin uluslararası ilişkilerde yol açtığı sonuçlar incelenmiştir. Her ülke örneği için anayasal düzenlemeler, kurumsal yapılar, dış politika karar alma süreçleri ve uluslararası ilişkilerdeki davranış kalıpları sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Bu analizler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin somut örnekler üzerinden incelenmesine olanak tanımıştır.

ABD örneğinde, başkanlık sistemi çerçevesinde yasama ve yürütme arasındaki denge, Kongre'nin dış politika konusundaki yetkileri ve federal mahkemelerin denetim rolü incelenmiştir. Almanya örneğinde ise parlamenter sistem içerisinde dış politika yapım süreçleri, Federal Anayasa Mahkemesi'nin rolü ve koalisyon hükümetlerinin dış politika kararlarına etkisi değerlendirilmiştir. Türkiye örneğinde, parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte dış politika karar alma süreçlerindeki değişimler ve kuvvetler ayrılığı dengesindeki dönüşümler incelenmiştir.

4.5. Araştırmanın Uluslararası Hukuk ve Örgütler Boyutu

Çalışmada, uluslararası hukuk mekanizmalarının kuvvetler ayrılığı ilkesi ile nasıl ilişkilendiği değerlendirilmiş; uluslararası örgütler ve çok taraflı diplomasi süreçleri açısından kuvvetler ayrılığının avantajları ele alınmıştır. Uluslararası hukuk ve örgütler perspektifinden yapılan analizler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarını ve davranışlarını nasıl etkilediğinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Toluner, 2017). Özellikle uluslararası anlaşmaların onaylanması, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin rolü detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, NATO, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi kuruluşlarla ilişkiler bağlamında kuvvetler ayrılığı prensibinin uluslararası iş birliklerine etkileri irdelenmiştir. Uluslararası örgütlerin demokratik değerlere ve kuvvetler ayrılığı ilkesine verdikleri önem, bu örgütlerin üye devletlerden beklentileri ve demokratik standartların korunmasına yönelik mekanizmaları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu analizler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası işbirliği ve çok taraflı diplomasi açısından öneminin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Bu analizler, uluslararası hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı sistemlerin, devletlerin dış politikalarını nasıl yönlendirdiğini anlamaya yönelik önemli veriler sunmaktadır. Özellikle uluslararası anlaşmaların uygulanması, in-

san hakları normlarına uyum ve dış politika süreçlerinin hesap verebilirliği bağlamında kuvvetler ayrılığı mekanizmasının sağladığı avantajlar ortaya konulmuştur. Uluslararası hukuk ve normlara uyum konusunda, demokratik sistemlerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin koruyucu ve destekleyici rolü somut örnekler üzerinden incelenmiştir.

Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde aday ülkelerden bekledikleri demokratik standartlar, Birleşmiş Milletler'in insan hakları ve hukukun üstünlüğü konusundaki politikaları ve Dünya Ticaret Örgütü'nün ticari uyumsuzlukların çözümü mekanizmaları kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası örgütlerdeki yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Bu incelemeler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası işbirliği ve çok taraflı diplomasi açısından öneminin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Risse-Kappen, 1995).

4.6. Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Boyutu

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, devletlerin uluslararası arenada hesap verebilir ve şeffaf bir dış politika yürütmelerine katkı sağlamaktadır. Demokratik denetim mekanizmaları sayesinde, dış politika kararları yasama organlarının ve bağımsız yargının denetiminden geçerek daha geniş toplumsal mutabakata dayalı bir şekilde şekillenmektedir (Rodrik, 2011). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika karar alma süreçlerine olan etkilerinin incelenmesi, çalışmanın temel odak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Dış politika analizinde kullanılan teorik yaklaşımlar, özellikle iç politik faktörlerin ve kurumsal yapıların dış politika kararlarını nasıl etkilediğini incelemekte; kuvvetler ayrılığı ilkesinin bu süreçteki rolüne vurgu yapmaktadır (Hill, 2016). Robert Putnam'ın "iki düzeyli oyun" teorisi ve Graham Allison'ın bürokratik politika modeli gibi yaklaşımlar, dış politika kararlarının hem iç politik süreçlerden hem de uluslararası faktörlerden etkilendiğini ortaya koymakta; kuvvetler ayrılığı ilkesinin bu etkileşimdeki rolünü vurgulamaktadır (Putnam, 1988; Allison & Zelikow, 1999).

Çalışmada, kuvvetler ayrılığı olan yönetimlerin dış politikada daha fazla istikrar sunduğu ve uluslararası güvenliği güçlendirdiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda yasama denetimine sahip ülkelerde dış politika kararlarının hukuki ve etik açıdan daha sağlam bir çerçeveye oturduğu gözlemlenmiştir. Yasama organlarının dış politika kararlarını denetleme kapasitesi, yürütme organının tek taraflı ve risk içeren kararlar almasını engellemekte; bu durum ise uluslararası ilişkilerde öngörülebilirliği ve istikrarı artırmaktadır (İşeri & Dilek, 2019).

Uluslararası kriz durumlarında kuvvetler ayrılığı ilkesinin rolü, özellikle dikkat çekici bir araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Kriz yönetimi süreçlerinde, demokratik sistemlerdeki kurumsal denge ve denetim mekanizmaları, aşırı reaksiyonların önlenmesine ve diplomatik çözüm yollarının daha fazla tercih edilmesine katkıda bulunmaktadır (Lebow, 1981). Bu

durum, uluslararası krizlerin tırmanmasını engelleyebilmekte ve barışçıl çözümlerin bulunmasını kolaylaştırabilmektedir (Kelman, 2007).

4.7. Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada yalnızca devlet düzeyindeki kurumsal mekanizmalar incelenmiş olup, sivil toplumun dış politikadaki etkisi ve medyanın rolü gibi konular doğrudan ele alınmamıştır. Araştırmanın kapsamını belirleyen bu sınırlama, devlet kurumlarının ve resmi mekanizmaların dış politika süreçlerindeki rolüne odaklanmayı mümkün kılmış, ancak sivil toplum ve medya gibi devlet dışı aktörlerin etkisinin detaylı bir şekilde incelenmesini kısıtlamıştır. İleride yapılacak çalışmalarda, sivil toplum örgütlerinin ve medyanın kuvvetler ayrılığı ilkesi ve dış politika süreçleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi, konunun daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Ayrıca uluslararası örgütlerin kuvvetler ayrılığı ilkesiyle nasıl şekillendiğine dair uzun vadeli tarihsel analizlere odaklanılmamış, daha çok mevcut dönem esas alınmıştır. Araştırmanın zaman kısıtlaması, güncel gelişmelere ve mevcut durumlara odaklanmayı gerektirmiş; tarihsel süreçlerin ve evrimlerin detaylı bir şekilde incelenmesini sınırlamıştır. Tarihsel perspektifin daha detaylı bir şekilde incelenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkilerdeki rolünün zaman içindeki değişiminin anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı, nicel verilerin kullanımının sınırlı olması ve ağırlıklı olarak nitel analizlere dayanmasıdır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin ölçülmesinde kullanılacak nicel göstergelerin eksikliği, araştırmanın metodolojik yaklaşımını etkilemiştir. İleride yapılacak çalışmalarda, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika sonuçlarına olan etkilerini ölçmek için daha fazla nicel gösterge ve istatistiksel analiz kullanılabilir; böylece nitel bulgular nicel verilerle desteklenebilir.

Son olarak, araştırmanın dil kısıtlamaları da göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmada ağırlıklı olarak İngilizce ve Türkçe kaynaklar kullanılmış; diğer dillerdeki kaynakların sınırlı bir şekilde değerlendirilmesi, bazı bölgesel perspektiflerin ve örneklerin yeterince incelenmemesine neden olmuş olabilir. Farklı dillerdeki kaynakların daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin farklı kültürel ve siyasi bağlamlardaki uygulamalarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

4.8. Bölüm Değerlendirmesi

Bu çalışma, kuvvetler ayrılığı sisteminin dış politikada ve uluslararası hukuk mekanizmalarındaki önemini ortaya koyarak devletlerin dış ilişkilerde nasıl daha istikrarlı ve güvenilir aktörler haline gelebileceğini analiz etmektedir. Çalışmanın sunduğu teorik ve ampirik bulgular, kuvvetler ayrılığına dayalı yönetim modellerinin uluslararası sistemde nasıl bir etki

oluşturduğunu anlamada önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle kuvvetler ayrılığı ilkesinin devletlerin dış politika davranışlarına, uluslararası hukuka uyumlarına ve küresel işbirliği kapasitelerine olan etkilerinin sistematik bir şekilde incelenmesi literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Araştırmanın metodolojik çerçevesi, farklı teorik yaklaşımları bir araya getirerek konunun kapsamlı ve çok boyutlu bir şekilde ele alınmasına olanak tanımaktadır. Kurumsalcı, liberal ve realist perspektiflerin sentezlenmesi kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkilerdeki rolünün farklı açılardan değerlendirilmesine ve daha bütüncül bir anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Özcan, 2017). Bu yaklaşım, kuvvetler ayrılığı ilkesinin sadece bir iç politika meselesi olmadığını, aynı zamanda devletlerin uluslararası davranışlarını şekillendiren önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Vaka analizleri ve karşılaştırmalı incelemeler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin farklı siyasi sistemlerde nasıl uygulandığının ve bu uygulamaların dış politika sonuçlarını nasıl etkilediğinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Gerring, 2016). Özellikle demokratik sistemler ile otoriter sistemler arasındaki karşılaştırmalar, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkilerdeki önemini somut örnekler üzerinden göstermekte; teorik önermelerin ampirik verilerle test edilmesine olanak tanımaktadır. Bu karşılaştırmalar, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politika süreçlerine olan etkilerinin daha net bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Çalışmanın bir diğer katkısı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin küresel yönetim ve uluslararası işbirliği açısından önemini vurgulamasıdır. Özellikle küreselleşme sürecinde artan karşılıklı bağımlılık ve sınır aşan sorunların çözümünde demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin rolünün anlaşılması daha etkin ve meşru küresel yönetim yapılarının geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu bağlamda çalışma, kuvvetler ayrılığı ilkesinin sadece ulusal düzeyde değil, aynı zamanda küresel düzeyde de demokratik yönetişimin güçlendirilmesindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, kuvvetler ayrılığı ilkesinin devletlerin dış politika davranışları ve uluslararası sistemdeki konumları üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde inceleyerek literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Metodolojik yaklaşımın güçlü yanları, konunun farklı boyutlarının ve farklı teorik perspektiflerin bir arada değerlendirilmesine olanak tanınmasıyken; sınırlılıkları ise bazı boyutların daha derinlemesine incelenmesini kısıtlamasıdır. İleride yapılacak çalışmalarda, bu sınırlılıkların aşılması ve konunun daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkilerdeki rolünün daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

5. BULGULAR

5.1. Kuvvetler Ayrılığının Demokratik Yönetimlere Etkisi

Kuvvetler ayrılığı, demokratik devletlerde istikrarın sağlanmasında ve yönetimin keyfiyetten arındırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirinden bağımsız hareket etmesi, hukukun üstünlüğünü koruyarak otoriter eğilimlerin önüne geçmektedir (Dahl, 1989). Araştırma kapsamında incelenen demokratik ülkelerde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkin bir şekilde uygulanmasının, iç politika istikrarını artırdığı ve bu istikrarın dış politika süreçlerine de olumlu yansıtıldığı gözlemlenmiştir (Diamond, 2019). Özellikle ABD, Almanya, Fransa ve Kanada gibi yerleşik demokrasilerde, kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının güçlü olması, dış politika kararlarının daha geniş bir mutabakat çerçevesinde alınmasını sağlamakta, bu durum ise uluslararası ilişkilerde güvenilirliği ve öngörülebilirliği artırmaktadır (Lijphart, 2012).

Demokratik yönetimlerde kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının sağlıklı işlemesi, hükümetlerin toplumsal mutabakat çerçevesinde hareket etmesini sağlayarak devletin iç ve dış politikalarında tutarlılık oluşturmaktadır (Habermas, 1996). Yapılan incelemelerde, yasama organlarının dış politika kararlarını etkin bir şekilde denetleyebildiği ülkelerde, bu kararların daha kapsamlı tartışmalar sonucunda şekillendiği ve toplumsal desteğin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Risse-Kappen, 1991). Örneğin Alman parlamentosunun (Bundestag) dış politika ve savunma konularındaki güçlü denetim yetkisi, hükümetin bu alanlardaki kararlarının parlamenter süreçlerden geçmesini zorunlu kılmakta, bu durum ise Almanya'nın uluslararası taahhütlerinin iç politikada da geniş bir destek görmesini sağlamaktadır (Oppermann & Brummer, 2014).

Demokratik sistemlerde kuvvetler ayrılığının en önemli etkilerinden biri de hükümetin hesap verebilirliğini artırmasıdır. Yargının bağımsız olması, yürütme organının keyfi uygulamalarını sınırlandırmakta ve politik kararların hukuki temellere dayanmasını zorunlu kılmaktadır (Rodrik, 2007). Araştırma kapsamında yapılan vaka analizleri, yargı bağımsızlığının güçlü olduğu ülkelerde, devletin uluslararası hukuk normlarına daha fazla uyum gösterdiğini ve uluslararası mahkemelerin kararlarını daha etkin bir şekilde uyguladığını ortaya koymaktadır (Akay, 2018). Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarının uygulanması konusunda, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde daha yüksek bir uyum oranı gözlemlenmektedir (Çalı et al., 2011).

5.2. Kuvvetler Ayrılığı ile Uluslararası Hukuka Uyumluluk İlişkisi

Demokratik kuvvetler ayrılığı sistemine sahip devletler, uluslararası hukuka daha fazla uyum göstermektedir. Bu ülkelerde dış politika kararları, yasama ve yargı organları tarafından denetlenebilir olduğu için devletlerin uluslararası yükümlülükleri ihlal etme ihtimali daha düşüktür (Donnelly,

2003). Araştırma kapsamında incelenen uluslararası anlaşmalara uyum istatistikleri, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde, uluslararası taahhütlere bağlılık oranının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Simmons, 2009). Özellikle insan hakları sözleşmeleri, çevre anlaşmaları ve silahlı savaş konusundaki uluslararası anlaşmalarda, demokratik ülkelerin uyum düzeyi daha yüksek seyretmektedir.

Örneğin Avrupa Birliği (AB) üyesi devletlerde kuvvetler ayrılığı mekanizmasının güçlü olması, AB hukuk normlarına uyum sürecini hızlandırmaktadır (Keohane & Nye, 2001). AB'nin temel değerlerinden biri olan hukukun üstünlüğü ilkesi, üye devletlerin kurumsal yapılarında kuvvetler ayrılığının etkin bir şekilde uygulanmasını gerektirmekte, bu durum ise AB hukukunun iç hukuka entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2020). Avrupa Komisyonu'nun düzenli olarak yayınladığı Hukukun Üstünlüğü Raporları, üye devletlerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin durumunu ve AB normlarına uyumu değerlendirmekte, bu raporlar, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıfladığı ülkelerde AB hukukuna uyumun da azaldığını göstermektedir (Pech & Scheppele, 2017).

Öte yandan, kuvvetler ayrılığına dayalı olmayan veya zayıf olduğu rejimlerde, devletlerin uluslararası hukuka uyum sağlamada daha isteksiz oldukları gözlemlenmektedir. Yürütmenin denetlenmediği veya yasama ve yargının yürütme kontrolünde olduğu ülkelerde, uluslararası hukukun ihlal edilmesi yaygın bir durumdur (Fukuyama, 2014). Araştırma kapsamında incelenen otoriter rejimlerde, uluslararası anlaşmaların onaylanmasına rağmen uygulanmadığı veya seçici bir şekilde uygulandığı vakaların daha sık görüldüğü tespit edilmiştir (Simmons, 2009). Bu durum, kuvvetler ayrılığı sisteminin bir devletin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesini artırdığını göstermektedir (Habermas, 1996).

Uluslararası mahkemelerin kararlarına uyum konusunda da benzer bir eğilim gözlemlenmektedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde, Uluslararası Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi kurumların kararlarına uyum oranı daha yüksektir (Hillebrecht, 2014). Bu durum, yargı bağımsızlığının ve hukukun üstünlüğünün iç politikada benimsendiği ülkelerde, uluslararası yargı kararlarının da daha fazla saygı gördüğünü göstermektedir (Başlar, 2019). Özellikle demokratik sistemlerde, uluslararası mahkeme kararlarının ulusal hukuk sistemine entegrasyonu daha kolay gerçekleşmekte, bu kararların uygulanması için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler daha hızlı yapılabilmektedir.

5.3. Kuvvetler Ayrılığının Dış Politika Karar Alma Süreçlerine Etkisi

Kuvvetler ayrılığı, dış politika yapım süreçlerinde yürütme organının yetkilerini dengeleyerek daha rasyonel kararların alınmasını sağlamaktadır. Yasama organlarının dış politika kararlarını onaylama yetkisi, yürütmenin

aceleci ve tek taraflı kararlar almasını engelleyerek uluslararası ilişkilerde istikrar oluşturmaktadır (Nye, 2008). Araştırma kapsamında incelenen demokratik ülkelerde, dış politika kararlarının yasamanın denetiminden geçmesi, bu kararların daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine ve olası risklerin önceden tespit edilmesine olanak tanımaktadır (Ripsman, 2009). Bu durum, demokratik ülkelerin dış politikada daha ihtiyatlı davranmalarını ve uluslararası krizlere daha ölçülü tepkiler vermelerini sağlamaktadır.

Örneğin ABD'de Kongre'nin dış politika kararları üzerinde sahip olduğu yetkiler, başkanın tek başına karar almasını sınırlandırmakta ve yürütmenin uluslararası anlaşmalarda hesap verebilir olmasını sağlamaktadır (Mearsheimer, 2001). Anayasa'nın Kongreye verdiği savaş ilan etme yetkisi, uluslararası anlaşmaları onaylama yetkisi ve dış yardım programlarını kontrol etme yetkisi, ABD dış politikasının yasama denetiminden geçmesini zorunlu kılmakta, bu durum ise dış politika kararlarının daha kapsamlı tartışmalar sonucunda şekillenmesine olanak tanımaktadır (Lindsay, 1994). Benzer şekilde, Almanya ve Fransa gibi parlamenter demokrasilerde, dış politika kararlarının yasama organları tarafından tartışılarak alınması, uzun vadeli istikrarı ve uluslararası güveni artırmaktadır (Kaarbo, 2015).

Bu durumun tersi olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin işletilmediği rejimlerde, dış politika kararları genellikle kişisel ve keyfi tercihlere dayalı olarak şekillenmektedir. Araştırma kapsamında incelenen otoriter rejimlerde, dış politika kararlarının genellikle dar bir elit grup tarafından alındığı ve bu kararların kamuoyuna karşı hesap verebilirlikten uzak olduğu gözlemlenmiştir (Geddes, 2003). Örneğin Rusya ve Çin gibi ülkelerde dış politika kararları, güçlü liderlerin etrafında şekillenen dar bir çevre tarafından alınmakta, bu durum ise dış politikada ani değişimlere ve tutarsızlıklara yol açabilmektedir (Lo, 2015).

Türkiye özelinde yapılan incelemeler, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte yürütmenin dış politika alanındaki yetkilerinin artmasının, dış politika kararlarının daha merkezi bir şekilde alınmasına neden olduğunu göstermektedir (Duran, 2018). Bu durum, TBMM'nin dış politika kararlarındaki denetim rolünün azalmasına ve dış politikanın daha kişiselleşmiş bir yapıya bürünmesine yol açmıştır (Öniş & Kutlay, 2017). Türkiye'nin dış politikasındaki bu dönüşüm, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflamasının dış politika süreçlerini nasıl etkileyebileceğine dair önemli bir örnek oluşturmaktadır.

5.4. Uluslararası Örgütlerle İş Birliği ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, devletlerin uluslararası örgütlerle ilişkilerinde hesap verebilir ve güvenilir bir aktör olmasını sağlamaktadır. Demokratik denetim mekanizmaları sayesinde, bu tür ülkeler uluslararası örgütlerle olan taahhütlerini daha etkin bir şekilde yerine getirebilmektedir (Donnelly, 2013). Araştırma kapsamında yapılan incelemeler, kuvvetler ayrılığı

ilkesinin güçlü olduğu ülkelerin, uluslararası örgütlere daha aktif katılım sağladıklarını ve bu örgütlerin karar alma süreçlerinde daha etkili olduklarını göstermektedir (Tallberg et al., 2016). Örneğin Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, NATO ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlarda, demokratik ülkelerin daha aktif rol aldıkları ve kurumsal politikaların şekillenmesinde daha fazla söz sahibi oldukları gözlemlenmektedir.

Özellikle insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı uluslararası örgütler, kuvvetler ayrılığı prensibini benimseyen devletlerle daha etkin iş birliği kurmaktadır. Demokratik denetim mekanizmaları, uluslararası taahhütlerin iç hukukla uyumlu hale getirilmesini kolaylaştırarak devletlerin yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesini artırmaktadır (Habermas, 1996). Örneğin Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği gibi kuruluşlar, üye devletlerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve hukukun üstünlüğünün korunmasını aktif bir şekilde desteklemekte, bu ilkelerin zayıflaması durumunda çeşitli yaptırım mekanizmaları devreye sokabilmektedir (Kochenov, 2017).

Araştırma kapsamında incelenen uluslararası örgütlerin işleyişi, bu örgütlerin kendilerinin de belirli düzeyde kuvvetler ayrılığı ilkesini benimzediklerini göstermektedir (Barnett & Finnemore, 2004). Örneğin Birleşmiş Milletler sistemi içinde Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi farklı organların varlığı ve Uluslararası Adalet Divanı'nın bağımsız rolü, bir tür kuvvetler ayrılığını yansıtmaktadır (Bosco, 2014). Benzer şekilde, Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısı, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Adalet Divanı arasında yetki paylaşımına dayanmakta, bu durum ise AB'nin demokratik meşruiyetini artırmaktadır (Şahin, 2018).

Öte yandan, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıf olduğu ülkelerde, uluslararası örgütlerle olan ilişkiler genellikle daha sorunlu ve istikrarsız olmaktadır (Pevehouse, 2005). Bu ülkeler, uluslararası örgütlerin demokratik değerlere ve insan haklarına yönelik talepleriyle çatışabilmekte, bu durum ise işbirliği süreçlerini zorlaştırabilmektedir (Reiter, 2001). Örneğin Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa genişleme sürecinde aday ülkelerin kuvvetler ayrılığı ilkesini ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmeleri bir ön koşul olarak belirlenmiş, bu koşullara uymayan ülkelerin üyelik süreçleri yavaşlamış veya durmuştur (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2005).

5.5. Dış Politikada Güvenilirlik ve İstikrar

Kuvvetler ayrılığı, bir ülkenin dış politikada güvenilir bir aktör olarak algılanmasına katkı sağlamaktadır. Demokratik mekanizmalara dayalı dış politika süreçleri, diğer devletler ve uluslararası kuruluşlar açısından daha öngörülebilir bulunmakta ve bu devletlerle iş birliği yapmayı daha cazip hale getirmektedir (Fukuyama, 2014). Araştırma kapsamında yapılan incelemeler, demokratik ülkelerin dış politikada daha tutarlı davrandıklarını ve uluslararası taahhütlerine daha sadık kaldıklarını göstermektedir (Martin,

A. T., 2020). Bu durum, bu ülkelerin diplomatik ilişkilerinde güven unsuru- runu güçlendirmekte ve uzun vadeli işbirlikleri kurma kapasitelerini artır- maktadır.

Örneğin Almanya ve Kanada gibi kuvvetler ayrılığı prensibini güçlü bir şekilde uygulayan ülkeler, uluslararası ilişkilerde daha uzun vadeli strateji- lere dayalı bir dış politika yürütmektedir. Bu ülkelerin dış politikaları, hü- kümet değişikliklerinden daha az etkilenmekte, bu durum ise uluslararası arenada güvenilirliği artırmaktadır (Moravcsik, 2013). Almanya'nın Avrupa Birliği politikası ve Kanada'nın çok taraflı diplomasi yaklaşımı, hükümet değişikliklerine rağmen büyük ölçüde istikrarlı kalmakta, bu durum ise bu ülkelerin uluslararası arenada güvenilir ortaklar olarak görülmesini sağla- maktadır (Nye, 2011).

Buna karşın, yürütme organının dış politikada tek belirleyici olduğu ülkelerde, politika değişiklikleri ani ve öngörülemez olabilir. Araştırma kapsamında incelenen otoriter rejimlerde, dış politika kararlarının liderin kişisel tercihlerine bağlı olduğu ve bu durumun uluslararası ilişkilerde belirsizlik oluşturduğunu gözlemlenmiştir (Way, 2015). Bu ülkelerin dış poli- tikaları, lider değişiklikleri veya liderin tercihlerindeki değişimlerle büyük dönüşümler yaşayabilmekte, bu durum ise uluslararası arenada güvenilirli- ği zayıflatmaktadır (Hale, 2019).

Türkiye özelinde yapılan incelemeler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış poli- tikadaki güvenilirlik ve istikrara olan etkisini göstermektedir. Türkiye'nin dış politikasındaki değişimler, kuvvetler ayrılığı dengesindeki dönüşümler- le paralel bir seyir izlemektedir (Kıbrıs & Metternich, 2016). Özellikle son yıllarda yürütmenin güçlenmesi ve dış politika kararlarının daha merkezi bir şekilde alınması, Türkiye'nin dış politikasında bazı ani değişimlere ve tutarsızlıklara yol açmış, bu durum ise uluslararası ilişkilerde güvenilirlik sorunları oluşturmuştur (Aydın, 2017). Bu örnek, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politikadaki istikrar ve güvenilirlik açısından önemini vurgulamakta- dır.

5.6. Yargının Bağımsızlığı ve Dış Politika

Kuvvetler ayrılığı sisteminde bağımsız yargı, dış politikada hukuka uy- gunluk mekanizmasının sağlanmasında kritik bir işlev görmektedir. Özel- likle uluslararası anlaşmaların uygulanması ve insan hakları ihlalleri gibi konularda, bağımsız yargı organları yürütmenin denetlenmesini sağla- maktadır (Rodrik, 2007). Araştırma kapsamında yapılan incelemeler, yargı bağımsızlığının güçlü olduğu ülkelerde, uluslararası hukuk normlarının iç hukuka daha etkin bir şekilde entegre edildiğini ve uluslararası mahkeme kararlarının daha tutarlı bir şekilde uygulandığını göstermektedir (Nollka- emper, 2011).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi uluslararası yargı or- ganlarıyla iş birliği, kuvvetler ayrılığı ilkesi güçlü olan ülkelerde daha etkili

yürütülmektedir (Dahl, 1989). AİHM kararlarına uyum istatistikleri, yargı bağımsızlığının güçlü olduğu ülkelerde, bu kararların daha yüksek oranda uygulandığını göstermektedir (Çalı & Bruch, 2017). Örneğin İskandinav ülkeleri ve Almanya gibi yargı bağımsızlığının güçlü olduğu demokratik ülkelerde, AİHM kararlarının uygulanma oranı %80'in üzerindeyken, yargı bağımsızlığının zayıf olduğu ülkelerde bu oran %50'nin altına düşebilmektedir (Hillebrecht, 2014).

Bağımsız yargı sistemine sahip olmayan ülkelerde ise uluslararası hukuka bağlılık zayıflamakta ve bu durum, devletlerin dış politikada güvenilirliğini sarsmaktadır. Yargının yürütme organının kontrolünde olduğu sistemlerde, uluslararası hukuk normlarının ve mahkeme kararlarının uygulanması, genellikle siyasi çıkarlara göre şekillenmekte, bu durum ise hukukun üstünlüğü ilkesini zayıflatmaktadır (Basedow & Basedow, 2021). Özellikle insan hakları ihlallerinin cezazı kalması, uluslararası toplum nezdinde bu devletlerin itibarını zedelemektedir (Keohane, 2005).

Türkiye örneğinde, yargı bağımsızlığının durumu ve AİHM kararlarına uyum düzeyi arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Yargı bağımsızlığının göreceli olarak daha güçlü olduğu dönemlerde, Türkiye'nin AİHM kararlarına uyum oranı daha yüksekken, yargı bağımsızlığının zayıfladığı dönemlerde bu oran düşüş göstermiştir (Çalı, 2018). Bu durum, yargı bağımsızlığının uluslararası hukuka uyum ve dış politikada güvenilirlik açısından ne kadar kritik olduğunu göstermektedir (Gemalmaz, 2019).

5.7. Kriz Yönetimi ve Diplomatik Esneklik

Kuvvetler ayrılığı, kriz yönetimi süreçlerinde yürütme organına hukuksi ve kurumsal çerçeve içinde hareket etme zorunluluğu getirmektedir. Bu durum, dış politikada aşırılığa kaçan tepkilerin önüne geçerek uluslararası krizlerin daha etkin yönetilmesini sağlamaktadır (Mearsheimer, 2001). Araştırma kapsamında incelenen uluslararası krizlerde, demokratik ülkelerin daha temkinli davrandıkları ve diplomatik çözüm yollarını daha fazla tercih ettikleri gözlemlenmiştir (Fearon, 1994). Özellikle çok taraflı diplomasi süreçlerinde, kuvvetler ayrılığı sistemine sahip ülkeler daha istikrarlı müzakere pozisyonları geliştirebilmektedir (Nye, 2008).

Demokratik sistemlerde kriz yönetimi süreçlerinde yasama organının denetimi, yürütmenin ani ve öngörülemez kararlar almasını engelleyerek daha dengeli ve ölçülü tepkiler verilmesini sağlamaktadır (Bueno de Mesquita et al., 2003). Örneğin ABD'de Kongre'nin savaş yetkilerinin kısıtlanmasına yönelik yasalar, başkanın askeri güç kullanımını belirli koşullara bağlamakta ve yasama denetimini zorunlu kılmaktadır (Scheppelle, 2018). Bu durum, kriz durumlarında aşırı reaksiyonların önlenmesine ve diplomatik çözüm yollarının daha fazla tercih edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Öte yandan, kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu sistemlerde, kriz yönetimi genellikle daha az kurumsal kısıtlamalara tabi olmakta, bu durum ise daha

riskli ve öngörülemez tepkilere yol açabilmektedir (Svolik, 2012). Otoriter rejimlerde, liderin kişisel kararları ve dar bir elit çevrenin değerlendirmeleri kriz yönetiminde belirleyici olmakta, demokratik denetim mekanizmalarının yokluğu, aşırı reaksiyonların ve stratejik hataların önlenmesini zorlaştırmaktadır (Geddes et al., 2018). Bu durum, uluslararası krizlerin tırmanmasına ve çatışma riskinin artmasına neden olabilmektedir.

Kriz yönetiminde kuvvetler ayrılığının rolüne ilişkin önemli bir örnek Küba Füze Krizi'dir. Bu krizin yönetiminde, ABD Başkanı Kennedy'nin Ulusal Güvenlik Konseyi ve Kongre'nin bazı kilit üyeleriyle istişare etmesi, farklı görüşlerin değerlendirilmesine ve daha dengeli bir tepki geliştirilmesine olanak tanımıştır (Allison & Zelikow, 1999). Bu örnek, demokratik sistemlerde kurumsal danışma ve denetim mekanizmalarının kriz yönetimindeki önemini göstermektedir (Kurtbağ, 2017).

5.8. Ekonomik İlişkiler ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, uluslararası ekonomik ilişkilerde de önemli avantajlar sağlamaktadır. Hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı prensibine dayalı sistemlerde, ekonomik kararların daha öngörülebilir olması, yabancı yatırımcılar için güven ortamı oluşturmaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2012). Araştırma kapsamında incelenen doğrudan yabancı yatırım verileri, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerin, yabancı sermaye çekme konusunda daha başarılı olduğunu göstermektedir (Büthe & Milner, 2008).

Demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde, mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin uygulanması ve ekonomik politikaların istikrarı daha güvence altında olmakta, bu durum ise uluslararası ticaret ve yatırım ilişkilerini olumlu etkilemektedir (North, 1990). Örneğin Dünya Bankası'nın İş Yapma Kolaylığı (Ease of Doing Business) endeksinde, demokratik kurumların güçlü olduğu ülkeler genellikle daha üst sıralarda yer almaktadır (Pamuk, 2018). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ekonomik kalkınma ve refah açısından da önemli olduğunu göstermektedir.

Uluslararası ticaret anlaşmalarının uygulanması konusunda da kuvvetler ayrılığı ilkesi önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik sistemlerde, ticaret anlaşmalarının yasama organı tarafından onaylanması ve yargı organları tarafından denetlenmesi, bu anlaşmaların daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır (Rodrik, 2018). Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uyuşmazlık çözüm mekanizmasına ilişkin istatistikler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerin, DTÖ kararlarına daha fazla uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır (Davis, 2012).

Türkiye özelinde yapılan incelemeler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ekonomik ilişkilere olan etkisini göstermektedir. Türkiye'nin ekonomik performansı ve yabancı yatırım çekme kapasitesi, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler

ayrılığı endekslerindeki değişimlerle paralellik göstermektedir (Acemoğlu & Üçer, 2021). Özellikle yargı bağımsızlığının zayıflaması ve ekonomik kararların daha merkezi bir şekilde alınması, yabancı yatırımcıların güvenini olumsuz etkilemekte ve ekonomik istikrarsızlık riskini artırmaktadır (Yılmaz, 2021). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ekonomik kalkınma ve uluslararası ekonomik entegrasyon açısından önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

5.9. Uluslararası Güvenlik ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, uluslararası güvenlik politikalarının şekillenmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik sistemlerde güvenlik politikalarının yasama ve yargı denetimine tabi olması, bu politikaların daha şeffaf ve hesap verebilir olmasını sağlamaktadır (Feaver, 2003). Araştırma kapsamında incelenen veriler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerin, uluslararası güvenlik işbirliklerine daha aktif katılım sağladıklarını ve kolektif güvenlik mekanizmalarına daha fazla katkıda bulduklarını göstermektedir (Levy, 2011).

NATO gibi güvenlik örgütleri, üye ülkelerin demokratik değerlere ve kuvvetler ayrılığı ilkesine bağlılığını temel bir üyelik koşulu olarak görmektedir. NATO'nun demokratik değerlere vurgu yapan kuruluş ilkeleri, üye ülkelerin iç yönetim yapılarının demokratik standartlara uygunluğunu öngörmektedir (Yalınkılıçlı, 2016). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası güvenlik mimarisindeki önemini vurgulamaktadır. NATO'nun genişleme sürecinde aday ülkelerin demokratik kurumlarının ve kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının güçlendirilmesi bir ön koşul olarak belirlenmiş, bu koşullara uymayan ülkelerin üyelik süreçleri yavaşlamış veya durmuştur (Schimmelfennig, 2007).

Demokratik sistemlerde savunma ve güvenlik politikalarının parlamenter denetimi, bu politikaların daha şeffaf ve meşru olmasını sağlamaktadır (Born, 2003). Yasama organlarının savunma bütçelerini onaylama, askeri operasyonları denetleme ve güvenlik stratejilerini gözden geçirme yetkileri, yürütme organının güvenlik alanındaki hareket serbestisini kısıtlamakta, bu durum ise güvenlik politikalarının daha dengeli ve sorumlu bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunmaktadır (Karaosmanoğlu, 2015). Örneğin Almanya'da Federal Meclis'in (Bundestag) silahlı kuvvetlerin yurt dışı operasyonlarını onaylama yetkisi, Alman güvenlik politikasının demokratik denetimini güçlendirmekte ve bu politikaların toplumsal meşruiyetini artırmaktadır (Harnisch & Wagener, 2009).

Öte yandan, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıf olduğu sistemlerde, güvenlik politikaları genellikle daha az şeffaf ve hesap verebilir olmakta, bu durum ise uluslararası güvenlik açısından risk oluşturabilmektedir (Desch, 1999). Otoriter rejimlerde güvenlik politikaları, çoğunlukla dar bir elit grup tarafından belirlenmekte ve demokratik denetimden uzak tutulmaktadır

(Gause, 2011). Bu durum, bu ülkelerin güvenlik politikalarının öngörülemez olmasına ve uluslararası güvenlik işbirliklerinde güven sorunları yaşanmasına neden olabilmektedir.

5.10. Küresel Yönetişim ve Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, küresel yönetim mekanizmalarının etkinliği ve meşruiyeti açısından da kritik bir öneme sahiptir. Demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkeler, küresel sorunlara çözüm üretme konusunda daha aktif rol almakta ve çok taraflı işbirliği mekanizmalarına daha fazla katkıda bulunmaktadır (Weiss & Wilkinson, 2014). Araştırma kapsamında incelenen iklim değişikliği, pandemi yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma gibi küresel sorunlarda, demokratik ülkelerin daha yapıcı politikalar izledikleri ve uluslararası işbirliğine daha açık oldukları gözlemlenmiştir (Sachs, 2016).

Birleşmiş Milletler (BM) sistemi içinde demokratik ülkelerin rolü, kuvvetler ayrılığı ilkesinin küresel yönetime olan katkısını göstermektedir. BM'nin temel organlarında ve özel programlarında demokratik ülkelerin katılımı ve finansal katkısı, küresel yönetişimin etkinliğini artırmakta ve demokratik değerlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır (Hurd, 2016). Özellikle BM İnsan Hakları Konseyi ve BM Kalkınma Programı gibi kuruluşlarda, demokratik ülkelerin liderlik rolü, küresel standartların yükseltilmesine ve demokratik değerlerin güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır.

Küresel finans kurumları olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlarda da kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkisi görülmektedir. Bu kurumların demokratik ülkeler tarafından desteklenmesi ve bu ülkelerin kurumsal reform taleplerinin dikkate alınması, küresel ekonomik yönetişimin daha şeffaf ve hesap verebilir olmasına katkıda bulunmaktadır (Öniş & Şenses, 2005). Son yıllarda bu kurumlarda yapılan reformlar, gelişmekte olan ülkelerin temsil gücünün artırılmasını ve karar alma süreçlerinin daha demokratik hale getirilmesini amaçlamaktadır (Kaya, 2020).

Sivil toplumun ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının (STK) küresel yönetimdeki rolü de kuvvetler ayrılığı ilkesiyle yakından ilişkilidir. Demokratik sistemlerde sivil toplum güçlü olması, bu ülkelerin uluslararası STK'lar aracılığıyla küresel yönetim süreçlerine daha aktif katılımını sağlamaktadır (Keck & Sikkink, 1998). Uluslararası Af Örgütü, Human Rights Watch, Greenpeace gibi STK'ların faaliyetleri, küresel standartların yükseltilmesine ve devletlerin hesap verebilirliğinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır (Çelik, 2020). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin küresel düzeyde de bir tür denge ve denetim mekanizması olarak işlev görmesine olanak tanımaktadır.

5.11. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde elde edilen bulgular, kuvvetler ayrılığı sisteminin bir devletin dış politikada tutarlılık, güvenilirlik ve hukuki bağlılık açısından kritik bir faktör olduğunu göstermektedir. Kuvvetler ayrılığı olmayan veya zayıf olduğu rejimlerde, dış politikada öngörülemezlik, uluslararası hukukun ihlali ve güven eksikliği gibi sorunlar daha sık gözlemlenmektedir (Donnelly, 2013). Araştırma kapsamında incelenen vakaların karşılaştırmalı analizi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerin, uluslararası ilişkilerde daha güvenilir ve istikrarlı aktörler olarak algılandığını, uluslararası hukuka daha fazla uyum gösterdiğini ve çok taraflı işbirliği mekanizmalarına daha aktif katılım sağladığını ortaya koymaktadır (Mansfield & Snyder, 2005).

Demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde, dış politika kararları daha geniş bir toplumsal ve kurumsal mutabakat çerçevesinde alınmakta, bu durum ise bu kararların meşruiyetini ve istikrarını artırmaktadır (Owen, A. M., 2019). Özellikle ABD, Almanya, Fransa ve Kanada gibi yerleşik demokrasilerde, dış politika süreçlerindeki kurumsal denge ve demokratik denetim mekanizmaları, bu ülkelerin uluslararası ilişkilerde daha tutarlı davranmalarını sağlamaktadır (Alden & Aran, 2017). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin dış politikadaki önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Öte yandan, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıfladığı veya olmadığı ülkelerde, dış politika kararları genellikle dar bir elit grup tarafından alınmakta, bu durum ise tutarsızlık ve öngörülemezlik riskini artırmaktadır (Diamond, 2015). Rusya, Çin ve Venezuela gibi otoriter rejimlerde, dış politikanın kişiselleşmesi ve demokratik denetimden uzak tutulması, uluslararası ilişkilerde güven sorunlarına ve diplomatik çatışmalara zemin hazırlayabilmektedir (Ambrosio, 2014). Bu bulgular, kuvvetler ayrılığı ilkesinin sadece bir iç politika meselesi olmadığını, aynı zamanda uluslararası ilişkiler ve küresel yönetim açısından da kritik bir faktör olduğunu göstermektedir (Hakye-
mez, 2019).

Sonuç olarak; bu bölümde elde edilen bulgular, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkiler açısından ne kadar kritik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının güçlendirilmesi, devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarını ve güvenilirliklerini artırabilir, uluslararası hukuka ve kurallara dayalı düzene bağlılıklarını güçlendirebilir ve küresel sorunlara daha etkin çözümler üretme kapasitelerini geliştirebilir (Keyman, 2018). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunması ve güçlendirilmesi, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde barış, istikrar ve işbirliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

6. TARTIŞMA

6.1. Kuvvetler Ayrılığı ve Yönetimde Denge Mekanizmaları

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik yönetimlerin sürdürülebilirliği açısından en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki güç dengesinin sağlanması, devlet otoritesinin sınırlandırılması ve bireysel hak ve özgürlüklerin korunması amacını taşımaktadır (Montesquieu, 1748). Tarihsel kökleri Antik Yunan'a kadar uzanan bu kavram, özellikle Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden Montesquieu'nun çalışmaları neticesinde sistematik bir çerçeveye kavuşmuş ve modern demokratik yapıların temelini oluşturmuştur (Özbudun, 2018). Kuvvetler ayrılığına dayalı sistemlerde, hiçbir devlet organının mutlak güce sahip olmaması, demokratik yönetimin sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir (Erdoğan, 2020).

Kuvvetler ayrılığı olmayan veya işlevsiz olduğu sistemlerde yürütme organının diğer erkler üzerinde aşırı güç kazanarak otoriterleşme eğilimlerine yol açtığı görülmektedir (Dahl, 1989). Araştırma bulguları, özellikle son yıllarda dünya genelinde demokratik gerileme yaşanan ülkelerde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflamasının bu süreci hızlandırdığını göstermektedir (Freedom House, 2023). Örneğin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde, yürütme organının yargı bağımsızlığına müdahalesi ve yasama organının denetim işlevinin zayıflaması, demokratik kurumların aşınmasına neden olmuştur (Pech & Scheppele, 2017). Bu durum, hem iç politikada demokratik değerlerin zayıflamasına yol açmış hem de bu ülkelerin uluslararası ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Güçler dengesi, iç politikada olduğu kadar dış politikada da kritik bir rol oynamaktadır (Keohane & Nye, 2001). Yasama ve yargının yürütme üzerindeki denetimi, dış politika kararlarının daha kapsamlı değerlendirilmesini ve uzun vadeli stratejilerin oluşturulmasını mümkün kılmaktadır (Gözler, 2017). Bu denetim, yürütmenin acele ve risk içeren kararlar almasını engelleyerek uluslararası ilişkilerde istikrar ve güvenilirliği artırmaktadır. Yasama organının onayına tabi olan dış politika kararları, uzun vadeli istikrar sağlamada kritik bir rol oynarken, aynı zamanda devletlerarası güven inşa edilmesine de katkıda bulunmaktadır (Rodrik, 2011).

Özellikle demokratik sistemlerde, yasama organlarının dış politika kararlarını onaylama ve bütçe üzerindeki denetim yetkileri, yürütme organının hareket alanını sınırlandırmakta ve daha dengeli politikaların oluşturulmasını sağlamaktadır (Lindsay, 1994). Örneğin ABD'de Kongre'nin savaş ilan etme, uluslararası anlaşmaları onaylama ve dış yardım bütçelerini kontrol etme yetkileri, Başkan'ın dış politika konusundaki hareket alanını sınırlandırmakta ve dış politika kararlarının daha geniş bir mutabakatla alınmasını zorunlu kılmaktadır (Hamilton, 2018). Benzer şekilde, Almanya'da Federal Meclis'in (Bundestag) dış politika ve savunma konularındaki

güçlü rol ü, hükümetin bu alanlardaki kararlarının parlamenter süreçlerden geçmesini zorunlu kılmaktadır (Harnisch & Schumann, 2016).

Yargı organlarının bağımsızlığı da kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bağımsız mahkemeler, yürütme ve yasama organlarının eylemlerinin hukuka uygunluğunu denetleyerek hukukun üstünlüğünü ve bireysel hakların korunmasını sağlamaktadır (Dworkin, 1986). Bu denetim, devletin uluslararası hukuk normlarına ve taahhütlerine uyumunu da artırmakta, uluslararası ilişkilerde güvenilirliği pekiştirmektedir. Örneğin Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin Avrupa Birliği konusundaki kararları, Almanya'nın AB politikalarının hukuki çerçevesini belirlemekte ve ulusal egemenlik ile Avrupa entegrasyonu arasında bir denge sağlamaktadır (Kommers & Miller, 2012).

6.2. Kuvvetler Ayrılığının Uluslararası Hukuk ile İlişkisi

Kuvvetler ayrılığına sahip devletlerde, uluslararası hukuk normlarına uyum oranının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Demokratik sistemlerde yargı bağımsızlığının güçlü olması, uluslararası hukuk kurallarının iç hukuk sistemlerine daha etkin bir şekilde entegre edilmesini sağlamaktadır (Fukuyama, 2014). Araştırma bulguları, demokratik ülkelerin uluslararası anlaşmalara ve mahkeme kararlarına uyum konusunda daha istekli olduklarını ve bu taahhütleri iç hukuk sistemlerine daha başarılı bir şekilde entegre ettiklerini göstermektedir (Simmons, 2009). Bu durum, bu ülkelerin uluslararası toplumda daha güvenilir aktörler olarak kabul edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Örneğin Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kuvvetler ayrılığı mekanizmasının kuvvetli olması, AB hukuk normlarına uyumu zorunlu kılmakta ve devletlerin yükümlülüklerini yerine getirme kapasitelerini artırmaktadır (Keohane, 2005). Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın kararları, üye devletlerin iç hukuk sistemlerinde doğrudan uygulanabilirlik kazanmakta, bu durum ise AB hukukunun etkinliğini artırmaktadır (Weiler, 2000). Benzer şekilde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarının uygulanması da, yargı bağımsızlığının güçlü olduğu demokratik ülkelerde daha yüksek oranlarda gerçekleşmektedir (Çalı et al., 2011).

Buna karşılık, kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının zayıf olduğu ülkelerde, uluslararası hukuk kurallarının keyfi bir şekilde ihlal edilmesi veya uygulanmaması daha yaygın bir durumdur (Habermas, 1996). Uluslararası hukuk, çoğunlukla devletlerin iç hukuk sistemlerine bağlı olarak işlediği için kuvvetler ayrılığının işlevselliği bir devletin hukuki güvenilirliği açısından kritik bir belirleyicidir (Donnelly, 2013). Örneğin Rusya ve Çin gibi ülkelerde, uluslararası mahkeme kararlarının seçici bir şekilde uygulanması veya tamamen göz ardı edilmesi, bu ülkelerin uluslararası hukuka bağlılıklarının zayıflığını göstermektedir (Kembayev, 2019).

Uluslararası hukuk ve iç hukuk arasındaki ilişki, kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkinliğinden doğrudan etkilenmektedir (Slaughter & Burke-White, 2006). Demokratik sistemlerde, uluslararası anlaşmaların onaylanması ve uygulanması süreçleri, yasama ve yargı organlarının denetiminden geçmekte, bu durum ise bu anlaşmaların iç hukuka entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır (Çelikel & Erdem, 2017). Örneğin insan hakları sözleşmelerinin uygulanması, demokratik ülkelerde bağımsız mahkemelerin içtihatları yoluyla güçlendirilmekte, bu durum ise insan hakları standartlarının yükseltilmesine katkıda bulunmaktadır (Gemalmaz, 2011).

Türkiye örneğinde, uluslararası hukuka uyum konusu, kuvvetler ayrılığı ilkesinin durumu ile yakından ilişkilidir (Özkan, 2019). Anayasa'nın 90. maddesi, insan haklarına ilişkin uluslararası anlaşmaların iç hukukta doğrudan uygulanabilirliğini sağlamakta, ancak bu hükmün etkinliği, büyük ölçüde yargı bağımsızlığına bağlı kalmaktadır (Başlar, 2019). Yargı bağımsızlığının zayıfladığı dönemlerde, uluslararası insan hakları standartlarının uygulanmasında sorunlar yaşanabilmekte, bu durum ise Türkiye'nin uluslararası alandaki imajını olumsuz etkileyebilmektedir (Çalı, 2018).

6.3. Dış Politika Süreçlerinde Kuvvetler Ayrılığının Rolü

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, dış politika süreçlerinin tek bir kişinin inisiyatifine bağlı kalmadan, farklı kurumsal mekanizmalar tarafından denetlenmesini sağlamaktadır. Yasama ve yargının dış politika kararlarını inceleme yetkisine sahip olduğu sistemlerde, devletin uluslararası arenadaki güvenilirliği artmaktadır (Rodrik, 2011). Araştırma bulguları, demokratik ülkelerin dış politika kararlarının daha şeffaf ve hesap verebilir süreçlerden geçtiğini, bu durumun ise uluslararası arenada güvenilirliği ve öngörülebilirliği artırdığını göstermektedir (Kaarbo, 2015).

Özellikle büyük ölçekli dış politika kararlarında parlamentoların denetleyici rol üstlenmesi, hükümetlerin daha geniş bir mutabakatla hareket etmesini gerektirmekte ve ani politika değişikliklerinin önüne geçmektedir (Mearsheimer, 2001). Yasama organlarının dış politika kararlarına katılımı, bu kararların iç politikada daha geniş bir destek görmesini sağlamakta, bu durum ise dış politikanın sürdürülebilirliğini artırmaktadır (Martin, 2000). Örneğin ABD'de Senato'nun uluslararası anlaşmaları onaylama yetkisi, bu anlaşmaların daha kapsamlı tartışılmasını ve potansiyel sorunların önceden tespit edilmesini sağlamaktadır (Lindsay, 1994).

Parlamente sistemlerde, hükümetin yasama organına karşı sorumluluğu, dış politika kararlarının daha geniş bir temsiliyet temelinde alınmasını sağlamaktadır (Sartori, 1997). Almanya, Fransa ve İngiltere gibi parlamenter demokrasilerde, dış politika kararlarının parlamenter tartışmalar sonucunda şekillenmesi, bu kararların demokratik meşruiyetini artırmakta ve uluslararası ilişkilerde istikrarı pekiştirmektedir (Oppermann & Brummer, 2014). Bu ülkelerde, hükümet değişiklikleri dış politikada radikal dönüşüm-

lere yol açmamakta, bu durum ise uluslararası ilişkilerde güvenilirliği ve öngörülebilirliği artırmaktadır.

Başkanlık sistemlerinde ise yasama ve yürütme arasındaki güçler ayrılığı, dış politika konusunda bir denge ve denetim mekanizması oluşturmaktadır (Neustadt, 1990). ABD örneğinde, Başkan'ın dış politika alanındaki geniş yetkileri, Kongre'nin bütçe, onaylama ve denetim yetkileriyle denge-lenmekte, bu durum dış politika kararlarının daha kapsamlı bir değerlendirilmeden geçmesini sağlamaktadır (Hamilton, 2018). Bu denge, ABD dış politikasının uzun vadeli istikrarına katkıda bulunmakta ve ani politika değişikliklerini zorlaştırmaktadır.

Kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu sistemlerde ise dış politika kararları, genellikle dar bir elit çevre tarafından alınmakta ve demokratik denetimden uzak kalmaktadır (Way, 2015). Bu durum, dış politikanın kişiselleşmesine ve öngörülemez hale gelmesine yol açabilmektedir. Örneğin Rusya'da Vladimir Putin döneminde dış politika kararlarının dar bir çevre tarafından alınması, bu kararların kamuoyuna karşı hesap verebilirliğini azaltmakta ve politikaların tutarsızlaşmasına neden olabilmektedir (Lo, 2015).

Türkiye'nin dış politika süreçlerindeki değişimler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemini gösteren bir örnek oluşturmaktadır (Duran, 2018). Parlamento sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte, dış politika kararları üzerindeki yasama denetimi zayıflamış, bu durum ise dış politikanın daha merkezi ve kişiselleşmiş bir yapıya bürünmesine yol açmıştır (Öniş & Kutlay, 2017). Bu dönüşüm, Türkiye'nin dış politikasında bazı tutarsızlıklara ve öngörülemezliklere neden olabilmekte, bu durum ise uluslararası ilişkilerde güvenilirlik sorunları oluşturabilmektedir.

6.4. Uluslararası Örgütlerle İş Birliği ve Demokratik Yönetim

Kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı yönetim sistemleri, devletlerin uluslararası örgütlerle daha uyumlu çalışmasını sağlamaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve NATO gibi kuruluşlarla ilişkilerde, demokratik devletlerin yükümlülüklerini yerine getirme kapasitelerinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Donnelly, 2003). Araştırma bulguları, demokratik ülkelerin uluslararası örgütlere daha aktif katılım sağladıklarını ve bu örgütlerin karar alma süreçlerinde daha etkili olduklarını göstermektedir (Tallberg et al., 2016).

Bu örgütlerle iş birliği sürecinde kuvvetler ayrılığına dayalı yönetimler daha fazla hesap verebilir olduğu için taahhütlerin yerine getirilme oranı daha yüksektir (Habermas, 1996). Demokratik ülkelerin uluslararası normlara ve kararlara uyum konusundaki istekliliği, uluslararası örgütlerin etkinliğini artırmakta ve küresel yönetimi güçlendirmektedir (Keohane, 2005). Örneğin Dünya Ticaret Örgütü'nün uyuşmazlık çözüm mekanizmasının işleyişi, büyük ölçüde üye devletlerin kararları uygulama konusunda-

ki istekliliğine bağlıdır ve demokratik ülkeler bu konuda daha yüksek bir uyum göstermektedir (Shaffer, 2019).

Avrupa Birliği, üye devletlerde kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve hukukun üstünlüğünün korunmasını aktif bir şekilde desteklemektedir (Kochenov, 2017). AB, üye devletlerde yargı bağımsızlığının zayıflaması ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin aşınması durumunda, çeşitli yaptırım mekanizmalarını devreye sokabilmektedir (Pech & Scheppele, 2017). Örneğin Polonya ve Macaristan'da yargı bağımsızlığına yönelik müdahaleler, AB'nin hukukun üstünlüğü mekanizmasını harekete geçirmesine neden olmuş, bu ülkelere yönelik bütçe kesintileri ve diğer yaptırımlar gündeme gelmiştir (Kelemen, 2020). Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası örgütlerle ilişkilerdeki önemini göstermektedir.

Buna karşın, otoriter rejimlerde dış politika süreçlerinin tek merkezli ve şeffaflıktan uzak olması, uluslararası iş birliklerini zorlaştırmakta ve bu ülkelerin küresel arenada güvenilirliklerini azaltmaktadır (Fukuyama, 2014). Otoriter ülkeler, genellikle uluslararası örgütlerin demokratik değerlere ve insan haklarına yönelik taleplerini bir iç işlerine müdahale olarak görmekte, bu durum ise işbirliği süreçlerini zorlaştırmaktadır (Brownlee, 2007). Örneğin Çin ve Rusya gibi ülkeler, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin denetim mekanizmalarına karşı direnç göstermekte, bu durum ise küresel insan hakları standartlarının uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Kembayev, 2019).

Türkiye'nin uluslararası örgütlerle ilişkilerindeki değişimler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemini gösteren bir başka örnek oluşturmaktadır (Müftüler-Baç, 2016). Özellikle AB ile ilişkilerde, Türkiye'de kuvvetler ayrılığı dengesinin bozulması ve yargı bağımsızlığının zayıflaması, üyelik müzakerelerinin durma noktasına gelmesine katkıda bulunmuştur (Aydın-Düzgüt & Tocci, 2015). Benzer şekilde, Avrupa Konseyi ve diğer uluslararası örgütlerle ilişkilerde de, demokratik standartlardan uzaklaşılması eleştirilere neden olmuş, bu durum ise Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu etkilemiştir (Öniş & Kutlay, 2019).

6.5. Kuvvetler Ayrılığı Ve Küresel Güvenlik Politikalarına Etkisi

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, devletlerin küresel güvenlik politikalarına daha etkin katılımını sağlamaktadır. Demokratik devletlerin, güvenlik politikalarını oluştururken yasama ve yargı mekanizmalarını devreye sokmaları, devletlerarası çatışmaların önlenmesine katkı sunmaktadır (Keohane, 2005). Araştırma bulguları, demokratik ülkelerin güvenlik konularında daha işbirlikçi ve çok taraflı yaklaşımlar benimsediklerini, bu durumun ise küresel güvenliğe olumlu katkılar sağladığını göstermektedir (Russett & Oneal, 2001).

Özellikle kolektif güvenlik anlaşmalarında, kuvvetler ayrılığına sahip ülkeler daha fazla iş birliği yapmaya yatkın olmaktadır. Örneğin Avrupa

Konseyi ve NATO çerçevesinde oluşturulan güvenlik iş birlikleri, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı yönetimler tarafından desteklenmekte ve uzun vadeli ittifaklar oluşturulmasını sağlamaktadır (Rodrik, 2011). NATO'nun demokratik değerlere bağlılık ilkesi, ittifakın temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmekte, üye ülkelerin demokratik kurumları ve kuvvetler ayrılığı ilkesini korumaları beklenmektedir (Aydın, 2020).

Demokratik ülkelerin güvenlik politikalarında, parlamenter denetim ve şeffaflık, karar alma süreçlerinin daha kapsamlı değerlendirilmesini sağlamaktadır (Kaarbo, 2018). Özellikle askeri müdahale ve savunma harcamaları gibi kritik konularda, parlamentoların onayının alınması, bu kararların iç politikada daha geniş bir destek görmesini ve uluslararası meşruiyetinin artmasını sağlamaktadır (Harnisch & Schumann, 2016). Örneğin Batı Avrupa ülkelerinde, askeri müdahale kararlarının parlamenter onaya tabi olması, bu kararların daha dikkatli değerlendirilmesine ve potansiyel risklerin daha iyi analiz edilmesine olanak tanımaktadır.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıf olduğu sistemlerde ise güvenlik politikaları, genellikle kapalı kapılar ardında ve demokratik denetimden uzak bir şekilde belirlenmektedir (Geddes, 2003). Bu durum, güvenlik politikalarının dar bir çevre tarafından şekillendirilmesine ve toplumsal desteğin zayıf kalmasına neden olabilmektedir. Örneğin Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müdahalesi, demokratik bir tartışma ve denetim sürecinden geçmeden, dar bir çevre tarafından alınan kararlar sonucunda gerçekleşmiş, bu durum ise uluslararası tepkilere ve yaptırımlara yol açmıştır (Hill & Gaddy, 2015).

6.5. Küresel Güvenlik Politikalarına Etkisi (devam)

Türkiye'nin güvenlik politikalarındaki değişimler de, kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemini göstermektedir (Karaosmanoğlu, 2020). Özellikle sınır ötesi operasyonlar ve askeri müdahaleler konusunda, parlamenter denetimin zayıflaması, bu kararların daha merkezi bir şekilde alınmasına yol açmış, bu durum ise uluslararası meşruiyet ve destek konularında bazı sorunlar oluşturmuştur (İşeri & Dilek, 2019). Parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte, TBMM'nin güvenlik politikaları üzerindeki denetim kapasitesi azalmış, bu durum ise güvenlik kararlarının daha hızlı alınmasını sağlarken, demokratik meşruiyet ve uluslararası destek konularında zorluklar oluşturabilmektedir (Duran, 2018).

6.6. Çatışma Çözümü

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde, uluslararası çatışmaların çözümünde daha barışçıl ve diplomatik yollar tercih edilmektedir. Demokratik Barış Teorisi, demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşma olasılığının daha düşük olduğunu savunmakta, bu durumu demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığının çatışmaları sınırlandırıcı etkisiyle açıklamaktadır (Doyle, 1986). Araştırma bulguları, demokratik ülkelerin uluslararası anlaş-

mazlıkları çözmek için diyalog, müzakere ve uluslararası hukuk mekanizmalarını daha fazla kullandıklarını göstermektedir (Russet & Oneal, 2001).

İç politik yapılarıdaki kuvvetler ayrılığı, dış politik davranışları da şekillendirmektedir (Putnam, 1988). Yasama organlarının ve kamuoyunun denetimi, yürütme organının çatışmacı politikalar izlemesini zorlaştırmakta, diplomatik çözümlere daha fazla ağırlık verilmesini sağlamaktadır. Örneğin demokratik ülkelerde, savaş kararlarının parlamenter onaya tabi olması, bu kararların daha dikkatli değerlendirilmesine ve alternatif çözüm yollarının daha kapsamlı bir şekilde araştırılmasına yol açmaktadır (Owen, 1994).

Uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde, demokratik ülkeler daha sıklıkla hukuki mekanizmaları ve çok taraflı diplomasiyi tercih etmektedir (Slaughter, 2004). Bu ülkeler, Uluslararası Adalet Divanı, tahkim mahkemeleri ve diğer uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına daha fazla başvurmakta, bu durum ise uluslararası hukukun etkinliğini artırmaktadır (Toluner, 2017). Örneğin Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar, genellikle AB kurumları ve hukuki mekanizmalar aracılığıyla çözülmekte, bu durum ise bölgesel istikrara katkıda bulunmaktadır (Weiler, 2000).

Otoriter rejimlerde ise çatışma çözümü genellikle daha az şeffaf ve daha az hukuki süreçlerle gerçekleşmektedir (Way, 2015). Bu ülkeler, uluslararası uyuşmazlıklarda güç politikalarını ve tek taraflı eylemleri daha fazla tercih edebilmekte, bu durum ise çatışmaların tırmanma riskini artırabilmektedir. Örneğin Güney Çin Denizi'ndeki toprak anlaşmazlıklarında, Çin'in uluslararası tahkim kararlarını reddetmesi ve tek taraflı eylemler gerçekleştirmesi, bölgesel gerilimlerin artmasına katkıda bulunmuştur (Jones & Smith, 2015).

6.7. Uluslararası İmaj

Kuvvetler ayrılığı, yalnızca iç politika ve yönetim süreçlerini değil, aynı zamanda bir ülkenin uluslararası imajını ve itibarını da etkilemektedir. Demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkeler, uluslararası toplumda daha olumlu bir imaja sahip olmakta, bu durum ise diplomatik ilişkilerde avantaj sağlamaktadır (Nye, 2004). Araştırma bulguları, demokratik değerleri benimsemiş ülkelerin, uluslararası kamuoyunda daha fazla sempati ve destek gördüklerini göstermektedir (Anholt, A. S., 2022).

Joseph Nye'in "yumuşak güç" kavramı, bir ülkenin değerleri, kurumları ve politikaları aracılığıyla diğer ülkeleri etkileme kapasitesini ifade etmekte, kuvvetler ayrılığı ilkesi bu yumuşak gücün önemli bir bileşenini oluşturmaktadır (Nye, 2004). Demokratik kurumlar ve değerler, bir ülkenin uluslararası cazibesini artırmakta, bu durum ise diplomatik ilişkilerde ve uluslararası işbirliklerinde avantaj sağlamaktadır. Örneğin İskandinav ülkeleri, güçlü demokratik kurumları ve şeffaf yönetim yapıları sayesinde, uluslararası arenada yüksek bir itibara sahip olmakta, bu durum ise bu ülkelerin diplomatik etkinliğini artırmaktadır (Ingebritsen, 2006).

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıfladığı ülkelerde ise uluslararası imaj genellikle olumsuz etkilenmektedir (Keyman, 2018). Yargı bağımsızlığının azalması, medya özgürlüğünün kısıtlanması ve muhalefet haklarının sınırlandırılması gibi gelişmeler, uluslararası toplumda eleştirilere ve imaj kaybına neden olabilmektedir. Örneğin Macaristan ve Polonya'da kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflaması, bu ülkelerin AB içindeki konumlarını olumsuz etkilemiş ve çeşitli yaptırımlarla karşılaşmalarına yol açmıştır (Kelemen, 2020).

Türkiye örneğinde de, demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin durumu, ülkenin uluslararası imajını doğrudan etkilemektedir (Öniş & Kutlay, 2019). Özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerde, yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü gibi konular öncelikli gündem maddelerini oluşturmakta, bu alanlardaki gelişmeler Türkiye'nin uluslararası konumunu şekillendirmektedir. Son yıllarda kuvvetler ayrılığı dengesindeki değişimler, Türkiye'nin uluslararası imajını etkilemiş, bu durum ise diplomatik ilişkilerde ve uluslararası işbirliklerinde bazı zorluklara neden olmuştur (Aydın-Düzgit & Tocci, 2015).

6.8. Ekonomik Kalkınma ve Yatırımlar

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, ekonomik kalkınma ve uluslararası yatırımlar açısından da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün güçlü olduğu ülkeler, yabancı yatırımcılar için daha güvenilir ve istikrarlı bir ortam sunmakta, bu durum ise ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Acemoğlu & Robinson, 2012). Araştırma bulguları, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerde, mülkiyet haklarının daha iyi korunduğunu, sözleşmelerin daha etkin bir şekilde uygulandığını ve ekonomik politikaların daha öngörülebilir olduğunu göstermektedir (North, 1990).

Yabancı yatırımcılar, özellikle yargı bağımsızlığına ve hukukun üstünlüğüne büyük önem vermektedir (Rodrik, 2007). Bağımsız mahkemelerin varlığı, yatırımcıların haklarının korunacağına dair güven vermekte, bu durum ise yatırım kararlarını olumlu etkilemektedir. Örneğin Dünya Bankası'nın İş Yapma Kolaylığı Endeksi'nde, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı yüksek olan ülkeler, genellikle daha üst sıralarda yer almakta, bu durum ise bu ülkelerin yabancı sermaye çekme kapasitelerini artırmaktadır (Kaufmann et al., 2011).

Ekonomik politikaların istikrarı ve öngörülebilirliği de, kuvvetler ayrılığı ilkesiyle doğrudan ilişkilidir (Pamuk, 2018). Yasama organının ve bağımsız denetim kurumlarının ekonomik politikaları denetleme kapasitesi, keyfi ve popülist ekonomik kararların alınmasını zorlaştırmakta, bu durum ise ekonomik istikrarı artırmaktadır. Örneğin bağımsız merkez bankaları, parasal politikaların siyasi müdahalelerden korunmasını sağlayarak ekonomik istikrara katkıda bulunmaktadır (Blinder, 2018).

Kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu sistemlerde ise ekonomik politikalar genellikle daha az şeffaf ve daha az öngörülebilir olmakta, bu durum ise yatırımcılar açısından risk oluşturmaktadır (Haskel et al., A., 2023). Yürütme organının ekonomik politikalar üzerindeki kontrolünün artması, popülist ve kısa vadeli kararların alınma riskini artırmakta, bu durum ise ekonomik istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Örneğin merkez bankasının bağımsızlığının zayıflaması, para politikalarının siyasi çıkarlara göre şekillenmesine ve ekonomik dengesizliklere neden olabilmektedir (Erdoğan, 2020).

Türkiye ekonomisindeki gelişmeler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini gösteren bir örnek oluşturmaktadır (Öniş & Kutlay, 2017). Özellikle son yıllarda ekonomik karar alma süreçlerinin merkezileşmesi ve bağımsız kurumların etkinliğinin azalması, ekonomik politikaların öngörülebilirliğini azaltmış, bu durum ise yatırımcı güvenini olumsuz etkilemiştir. Merkez Bankası'nın bağımsızlığına yönelik tartışmalar ve para politikalarına müdahale algısı, ekonomik istikrarsızlığa katkıda bulunmuş, bu durum ise Türkiye'nin kredi notlarının düşmesine ve yabancı sermaye çekme kapasitesinin azalmasına yol açmıştır (Pamuk, 2018).

6.9. Küresel Sorunların Ele Alınması

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, küresel sorunların ele alınmasında ve çözüm üretilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik ülkelerin çok taraflı işbirliği mekanizmalarına daha fazla katılımı, küresel sorunlara daha etkin çözümler üretilmesine katkıda bulunmaktadır (Keohane & Nye, 2001). Araştırma bulguları, demokratik kurumların güçlü olduğu ülkelerin, iklim değişikliği, küresel sağlık krizleri, terörizm ve göç gibi sınır aşan sorunlarda daha işbirlikçi bir tutum sergilediklerini göstermektedir (Hale & Held, 2018).

İklim değişikliği konusunda, demokratik ülkeler genellikle daha iddialı hedefler belirlemekte ve uluslararası anlaşmalara daha fazla bağlılık göstermektedir (Shaffer, 2019). Paris İklim Anlaşması'nın imzalanması ve uygulanması sürecinde demokratik ülkelerin daha aktif rol aldıkları ve anlaşma hükümlerine daha fazla uyum sağladıkları gözlemlenmektedir (Aydın, 2021). Bu ülkelerde, sivil toplumun ve bilimsel kurumların politika yapım süreçlerine katılımı, daha etkin ve kapsamlı iklim politikalarının geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Küresel sağlık krizleri, özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır (Greer et al., 2020). Demokratik ülkelerde, pandemi yönetimi sürecinde bilimsel kurumların özerkliği, yasama denetimi ve yargı bağımsızlığı, daha dengeli ve etkin politikaların geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri, kamuoyunun bilgilendirilmesini ve politikaların meşruiyetini artırmış, bu durum ise kriz yönetiminin etkinliğini olumlu etkilemiştir (Toshkov et al., 2021).

Otoriter rejimlerde ise küresel sorunlara yaklaşım genellikle daha merkezi ve daha az şeffaf olmakta, bu durum ise uluslararası işbirliğini zorlaştırabilmektedir (Brownlee, 2007). Özellikle bilgi paylaşımı ve şeffaflık konularında, otoriter ülkelerin daha fazla sorun yaşadıkları, bu durumun ise küresel krizlerin yönetimini zorlaştırdığı gözlemlenmektedir. Örneğin COVID-19 pandemisinin erken dönemlerinde, Çin'in bilgi paylaşımındaki şeffaflık eksikliği, küresel hazırlık sürecini olumsuz etkilemiş, bu durum ise pandeminin daha hızlı yayılmasına katkıda bulunmuştur (Kavanagh, 2020).

Türkiye'nin küresel sorunlara yaklaşımı da, kuvvetler ayrılığı ilkesinin durumundan etkilenmektedir (Keyman, 2020). Özellikle iklim değişikliği, göç ve terörle mücadele gibi konularda, politika yapım süreçlerinin daha katılımcı ve şeffaf olması, daha etkin ve sürdürülebilir çözümlerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Sivil toplumun, akademik kurumların ve yasama organının bu süreçlere daha fazla katılımı, Türkiye'nin küresel sorunlara yaklaşımını güçlendirebilir ve uluslararası işbirliği kapasitesini artırabilir (Öniş & Kutlay, 2019).

6.10. Genel Değerlendirme ve Çalışmanın Katkıları

Bu bölümde ele alınan bulgular, kuvvetler ayrılığı ilkesinin yalnızca iç politikada değil, uluslararası ilişkilerde de kritik bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Demokratik yönetimlerin uluslararası hukuka daha fazla uyum göstermesi, uluslararası örgütlerle iş birliğini güçlendirmesi ve kriz yönetiminde daha istikrarlı politikalar izlemesi, kuvvetler ayrılığı mekanizmasının dış politikadaki önemini vurgulamaktadır (Donnelly, 2013). Bu bulgular, demokratik kurumların ve değerlerin korunmasının, yalnızca iç politikada değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de istikrar ve güven ortamının oluşturulması açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın teorik katkısı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkilerdeki rolünün farklı boyutlarıyla ve kapsamlı bir şekilde ele alınmasıdır. Kurumsalcı, liberal ve realist perspektiflerin bir arada değerlendirilmesi, konunun çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımıştır (Lake, 2021). Özellikle demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin, devletlerin dış politika davranışlarını nasıl şekillendirdiğinin ve uluslararası sistemdeki konumlarını nasıl etkilediğinin analiz edilmesi, literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

Ampirik açıdan, çalışmanın bulguları, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkelerin uluslararası ilişkilerde daha istikrarlı, güvenilir ve işbirlikçi aktörler olduklarını göstermektedir (Martin, A., 2020). Bu ülkelerin uluslararası hukuka daha fazla uyum göstermeleri, uluslararası örgütlerle daha etkin işbirliği yapmaları ve küresel sorunların çözümünde daha aktif rol almaları, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkilerdeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, demokratik kurumların ve kuvvetler

ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesinin, uluslararası barış ve işbirliğine katkıda bulunacağını göstermektedir.

Politika yapıcılar açısından, çalışmanın bulguları, demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunmasının ve güçlendirilmesinin, yalnızca iç politikada değil, aynı zamanda uluslararası arenada da önemli avantajlar sağlayacağını göstermektedir (Diamond, 2019). Özellikle uluslararası hukuka uyum, diplomatik güvenilirlik, ekonomik kalkınma ve küresel sorunlara ortak çözümler üretme konularında, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi, önemli kazanımlar sağlayabilir. Bu bağlamda demokratik değerlerin ve kurumların korunması, ulusal çıkarların korunması ve uluslararası ilişkilerde etkinliğin artırılması açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak; kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi, devletlerin küresel ölçekte daha etkin ve güvenilir politikalar yürütmesini sağlamaktadır (Donnelly, 2013). Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların, kuvvetler ayrılığı ile uluslararası yönetim mekanizmaları arasındaki bağlantıyı daha derinlemesine incelemesi, bu alanda daha sağlıklı analizler yapılmasına olanak tanıyacaktır. Özellikle dijital çağda kuvvetler ayrılığı ilkesinin yeni boyutları, küresel yönetim yapılarının demokratikleştirilmesi ve uluslararası işbirliği mekanizmalarının güçlendirilmesi konuları, gelecekteki araştırmalar için önemli alanlar olarak öne çıkmaktadır.

7. SONUÇ

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik yönetimlerin temel yapı taşlarından biri olup, devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında gücün dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktadır (Montesquieu, 1748). Bu sistem, keyfi yönetimi önleyerek hukukun üstünlüğünü güvence altına almakta, demokratik hesap verebilirlik mekanizmalarının sağlıklı işlemesini mümkün kılmaktadır (Dahl, 1989). Bu çalışmada yapılan kapsamlı analizler, kuvvetler ayrılığına sahip yönetimlerin hem iç politika hem de dış politika süreçlerinde istikrar sağladığını ve uluslararası ilişkilerde güvenilir aktörler olarak öne çıktığını göstermektedir (Keohane & Nye, 2001). Teorik ve ampirik bulgular, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası hukuka uyum, diplomatik güvenilirlik, ekonomik işbirliği ve küresel sorunların çözümü gibi alanlarda belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmada ulaşılan bulgular, kuvvetler ayrılığı ilkesinin yalnızca iç yönetim süreçlerini değil, devletlerin uluslararası hukukla uyumlarını, dış politika karar alma mekanizmalarını ve uluslararası örgütlerle olan ilişkilerini de doğrudan etkilediğini göstermektedir (Donnelly, 2003). Demokratik denetim mekanizmaları sayesinde devletlerin dış politikada daha şeffaf ve hesap verebilir bir tutum sergiledikleri, buna karşılık kuvvetler ayrılığının zayıf olduğu yönetimlerde dış politikanın daha otoriter bir eksene kaydığı görülmektedir (Rodrik, 2011). Yapılan karşılaştırmalı analizler, demokratik

ülkelerin dış politikada daha tutarlı davrandıklarını, uluslararası taahhütlerine daha sadık kaldıklarını ve diplomatik ilişkilerinde daha güvenilir ortaklar olarak algılandıklarını göstermektedir (Aydın-Düzgüt & Tocci, 2015).

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası hukuka uyum açısından oynadığı kritik rol, özellikle demokratik sistemlerde yargı bağımsızlığı ile doğrudan ilişkilidir (Habermas, 1996). Bağımsız yargının dış politika kararlarını hukuki çerçeveye oturtması, devletlerin uluslararası normlara daha fazla uyum göstermelerini sağlamaktadır (Keohane, 2005). Çalışma kapsamında incelenen örnekler, yargı bağımsızlığının güçlü olduğu ülkelerde, uluslararası anlaşmalara uyum düzeyinin daha yüksek olduğunu ve uluslararası mahkeme kararlarının daha etkin bir şekilde uygulandığını göstermektedir (Çalı & Bruch, 2017). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi uluslararası yargı organlarıyla iş birliği süreçlerinin kuvvetler ayrılığına sahip ülkelerde daha etkili yürütüldüğü gözlemlenmektedir (Fukuyama, 2014).

Dış politika süreçlerinde kuvvetler ayrılığının sağladığı avantajlar arasında, hükümetlerin dış ilişkilerde daha öngörülebilir ve istikrarlı hareket etmesi de yer almaktadır (Mearsheimer, 2001). Yasama organlarının dış politika kararlarını denetleyebildiği sistemlerde, uluslararası anlaşmalara daha fazla bağlılık gözlemlenmektedir (Nye, 2008). Araştırma bulguları, yasama denetiminin güçlü olduğu ülkelerde, dış politika kararlarının daha kapsamlı değerlendirildiğini ve olası risklerin daha iyi analiz edildiğini göstermektedir (Kaarbo, 2015). Bu durum, devletlerarası güven inşasını kolaylaştırmakta ve uzun vadeli diplomatik ilişkilerin güçlenmesine katkı sunmaktadır (Donnelly, 2013).

Kuvvetler ayrılığı mekanizmasının güçlü olduğu yönetimlerde, uluslararası örgütlerle iş birliğinin daha sistematik bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Özellikle Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), NATO ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşlarla yapılan anlaşmaların uygulanabilirliği açısından kuvvetler ayrılığı mekanizmaları, hükümetlerin sorumluluklarını yerine getirme kapasitesini artırmaktadır (Keohane & Nye, 2001). Demokratik kurumların güçlü olduğu ülkelerin, uluslararası örgütlere daha aktif katılım sağladıkları ve bu örgütlerin karar alma süreçlerinde daha etkili oldukları gözlemlenmektedir (Tallberg et al., 2016). Bu katılım, küresel normların şekillenmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmakta, uluslararası işbirliğini güçlendirmektedir.

Çalışmada ele alınan vaka analizleri, kuvvetler ayrılığına dayalı yönetimlerin kriz yönetiminde daha başarılı olduklarını ve dış politikada daha sürdürülebilir bir vizyon ortaya koyduklarını göstermektedir (Rodrik, 2011). Demokratik ülkelerin kriz durumlarında daha ihtiyatlı davrandıkları ve diplomatik çözümlere daha fazla öncelik verdikleri tespit edilmiştir (Brecher & Wilkenfeld, 2000). Yasama organlarının ve kamuoyunun denetimi, yürütme organının tek taraflı ve aceleci kararlar almasını engellemekte, bu

durum ise krizlerin tırmanmasını önleyebilmektedir. Özellikle çok taraflı diplomasi süreçlerinde, kuvvetler ayrılığı sistemine sahip ülkelerin daha istikrarlı müzakere pozisyonları geliştirebildikleri ve uluslararası anlaşmaları daha sağlam temellere oturttukları gözlemlenmektedir (Putnam, 1988).

Uluslararası ilişkilerde güvenilirlik ve tutarlılık, devletlerin dış politika süreçlerindeki kurumsal mekanizmalarla doğrudan ilişkilidir (Fukuyama, 2014). Kuvvetler ayrılığı ilkesi, hükümetlerin uluslararası hukuk kurallarına bağlı kalmalarını teşvik etmekte ve keyfi yönetim anlayışının önüne geçmektedir (Donnelly, 2003). Araştırma bulguları, özellikle demokratik ülkelerin uluslararası taahhütlerine daha fazla bağlılık gösterdiklerini ve dış politikada daha tutarlı davrandıklarını doğrulamaktadır (Martin, 2020). Bu tutarlılık, uluslararası ilişkilerde güven ortamının oluşmasına ve uzun vadeli işbirliklerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Özellikle otoriter eğilimlerin arttığı sistemlerde dış politikada öngörülemezlik ve dengesizlikler yaşandığı, bu durumun ise devletlerarası diplomatik ilişkileri olumsuz etkilediği görülmektedir (Rodrik, 2011). Yürütme organının tek başına dış politikayı belirlediği rejimlerde, kararların genellikle liderin kişisel tercihlerine göre şekillendiği ve dış politikada ani değişimler yaşanabildiği gözlemlenmektedir (Way, 2015). Bu durum, uluslararası arenada güvensizlik oluşturmada ve uzun vadeli işbirliklerinin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin Rusya ve Çin gibi ülkelerde, dış politika kararlarının dar bir elit çevre tarafından alınması, bu kararların öngörülemezliğini artırmakta ve uluslararası ilişkilerde belirsizlik oluşturmaktadır (Lo, 2015).

Kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının uluslararası barış ve güvenlik politikalarına etkisi, çok taraflı iş birliklerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi açısından da önem arz etmektedir (Keohane, 2005). Güçlü demokratik denetim mekanizmalarına sahip devletler, bölgesel ve küresel düzeyde güvenlik iş birliklerine daha fazla katkı sunmakta ve uluslararası güvenlik politikalarına daha aktif bir şekilde dâhil olmaktadır (Dahl, 1989). Demokratik ülkelerin güvenlik politikalarında, parlamenter denetim ve şeffaflık, karar alma süreçlerinin daha kapsamlı değerlendirilmesini sağlamakta, bu durum ise uluslararası güvenlik işbirliklerinin etkinliğini artırmaktadır (Karbo, 2018).

Öte yandan, kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının zayıf olduğu ülkelerde dış politika süreçlerinde ani değişimler yaşanabilmekte ve devletlerin dış ilişkilerde güvenilirliği zayıflamaktadır (Habermas, 1996). Bu tür rejimlerde yürütme organının aşırı yetkilendirilmesi, dış politikanın kurumsal çerçeveden uzaklaşmasına neden olmakta ve devletin uluslararası hukuk çerçevesinde hesap verebilirliğini azaltmaktadır (Keohane & Nye, 2001). Güvenlik politikalarının dar bir çevre tarafından şekillendirilmesi, bu politikaların toplumsal desteğinin zayıf kalmasına ve uluslararası meşruiyetinin sorgulanmasına yol açabilmektedir (Geddes, 2003).

Uluslararası hukuka uyum sürecinde kuvvetler ayrılığının sağladığı bir diğer avantaj ise, insan hakları politikalarının devletlerin dış politika süreçlerine daha fazla entegre edilmesidir (Donnelly, 2013). Özellikle demokratik yönetimlerde yargının bağımsız olması, insan hakları ihlallerine yönelik devlet içi denetim mekanizmalarının sağlıklı çalışmasını sağlamak ve uluslararası hukuk normlarına daha fazla uyum sağlanmasını teşvik etmektedir (Rodrik, 2011). Bağımsız mahkemelerin varlığı, uluslararası insan hakları standartlarının uygulanmasını güçlendirmekte ve devletin insan hakları konusundaki uluslararası itibarını artırmaktadır (Gemalmaz, 2011).

Küreselleşme sürecinde devletlerin dış politika ve iç politika süreçleri arasındaki bağlantılar giderek güçlenmektedir (Fukuyama, 2014). Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı mekanizmalarının ulusal güvenlik politikalarından uluslararası diplomasiye kadar geniş bir etki alanına sahip olduğu görülmektedir (Keohane, 2005). Demokratik sistemlerin uluslararası normlara daha fazla uyum göstermesi, devletlerin uzun vadeli stratejik hedeflerini belirlerken daha rasyonel hareket etmelerine de olanak tanımaktadır (Mearsheimer, 2001). Özellikle küresel sorunların çözümünde, demokratik kurumların güçlü olduğu ülkelerin daha işbirlikçi ve çok taraflı yaklaşımlar benimsedikleri gözlemlenmektedir (Hale & Held, 2018).

Ekonomik ilişkiler açısından da kuvvetler ayrılığı ilkesi önemli avantajlar sağlamaktadır. Demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün güçlü olduğu ülkeler, yabancı yatırımcılar için daha güvenilir ve istikrarlı bir ortam sunmakta, bu durum ise ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Acemoğlu & Robinson, 2012). Bağımsız mahkemelerin varlığı ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması, yatırımcıların güvenini artırmakta, ekonomik politikaların öngörülebilirliği ise uzun vadeli yatırım kararlarının alınmasını kolaylaştırmaktadır (North, 1990). Bu durum, demokratik ülkelerin uluslararası ekonomik ilişkilerini güçlendirmekte ve küresel ekonomi sisteme daha etkin bir şekilde entegre olmalarını sağlamaktadır.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu ülkeler, uluslararası imaj ve itibar açısından da avantajlı konumdadır (Nye, 2004). Demokratik kurumlar ve değerler, bir ülkenin uluslararası cazibesini artırmakta, bu durum ise diplomatik ilişkilerde ve uluslararası işbirliklerinde avantaj sağlamaktadır. Joseph Nye'in "yumuşak güç" kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, demokratik değerlere bağlılık, bir ülkenin uluslararası etkisini artıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Anholt, 2022). Özellikle insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokratik değerler konusunda güçlü bir imaja sahip ülkeler, uluslararası arenada daha fazla saygı görmekte ve diplomatik girişimlerinde daha fazla destek bulabilmektedir.

Türkiye özelinde, kuvvetler ayrılığı dengesindeki değişimlerin dış politikaya olan etkileri dikkat çekicidir (Öniş & Kutlay, 2019). Parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte, dış politika

karar alma süreçlerinin daha merkezi bir yapıya bürünmesi, dış politikanın daha kişiselleşmesine ve öngörülemez hale gelmesine katkıda bulunmuştur (Duran, 2018). Bu durum, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde bazı zorluklar oluşturmakta, özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerde demokratik standartlar ve hukukun üstünlüğü konuları ön plana çıkmaktadır (Ay-dın-Düzgit & Tocci, 2015). Kuvvetler ayrılığı dengesinin güçlendirilmesi, Türkiye'nin uluslararası konumunu ve diplomatik etkinliğini olumlu yönde etkileyebilir (Keyman, 2020).

Sonuç olarak, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü olduğu sistemlerin küresel ölçekte daha güvenilir ve istikrarlı aktörler olarak öne çıktıklarını göstermektedir (Keohane & Nye, 2001). Bu çalışma, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini teorik ve ampirik boyutlarda ele alarak, devletlerin uluslararası alandaki konumlarını nasıl güçlendirebilecekleri konusunda yeni perspektifler sunmaktadır. Özellikle uluslararası örgütlerle iş birliği, kriz yönetimi süreçleri ve hukuki hesap verebilirlik gibi konular, kuvvetler ayrılığının dış politika süreçlerinde nasıl bir işlev gördüğünü anlamak açısından önemli bulgular ortaya koymaktadır (Fukuyama, 2014). Demokratik kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi, devletlerin uluslararası arenada daha etkin, güvenilir ve işbirlikçi aktörler olmalarına katkıda bulunacaktır. Bu durum, küresel barış, istikrar ve işbirliğinin geliştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir (Diamond, 2019).

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Acemoğlu, D. & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Publishers.
- Allison, G. & Zelikow, P. (1999). *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis (2nd Edition)*. New York: Longman.
- Barnett, M. & Finnemore, M. (2004). *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Basedow, L. & Basedow, J. (2021). *The Law of International Lawyers: Reading Martti Koskenniemi*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Born, H. (2003). *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices*. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Burnell, P. (2011). *Promoting Democracy Abroad: Policy and Performance*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Bueno de Mesquita, B., Smith, A., Siverson, R. M., & Morrow, J. D. (2003). *The Logic of Political Survival*. Cambridge: MIT Press.
- Çelikel, A. & Erdem, B. (2017). *Milletlerarası Özel Hukuk*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Çelikel, A. & Öztekin Gelgel, G. (2020). *Yabancılar Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- DeNardis, L. (2014). *The Global War for Internet Governance*. New Haven: Yale University Press.
- Desch, M. C. (1999). *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Diamond, L. (1994). Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation. *Journal of Democracy*, 5(3), 4-17.
- Diamond, L. (2015). Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy*, 26(1), 141-155.
- Diamond, L. (2019). *Ill Winds: Saving Democracy from Russian Rage, Chinese Ambition, and American Complacency*. New York: Penguin Press.
- Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Ithaca: Cornell University Press.
- Donnelly, J. (2013). *International Human Rights (4th Edition)*. Boulder: Westview Press.
- Doyle, M. W. (1986). Liberalism and World Politics. *American Political Science Review*, 80(4), 1151-1169.
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press.

- Feaver, P. D. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fukuyama, F. (2014). *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Fuller, L. (1969). *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press.
- Geddes, B. (2003). *Paradigms and Sand Castles: Theory Building and Research Design in Comparative Politics*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Geddes, B., Wright, J., & Frantz, E. (2018). *How Dictatorships Work: Power, Personalization, and Collapse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- George, A. L. & Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Gerring, J. (2016). *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Greenwald, G. (2014). *No Place to Hide: Edward Snowden, the NSA, and the U.S. Surveillance State*. New York: Metropolitan Books.
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Hale, W. (2019). *Turkish Foreign Policy since 1774*. London: Routledge.
- Hamilton, A., Madison, J., & Jay, J. (2009). *The Federalist Papers*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hathaway, O. A. (2002). Do Human Rights Treaties Make a Difference? *Yale Law Journal*, 111(8), 1935-2042.
- Held, D. & McGrew, A. (2007). *Globalization/Anti-Globalization: Beyond the Great Divide*. Cambridge: Polity Press.
- Held, D. (2002). Law of States, Law of Peoples: Three Models of Sovereignty. *Legal Theory*, 8(1), 1-44.
- Held, D. (2004). *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*. Cambridge: Polity Press.
- Hill, C. (2016). *Foreign Policy in the Twenty-First Century (2nd Edition)*. London: Palgrave Macmillan.
- Holsti, K. J. (1995). *International Politics: A Framework for Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Hurd, I. (2016). *International Organizations: Politics, Law, Practice (3rd Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

- Kaldor, M. (2003). *Global Civil Society: An Answer to War*. Cambridge: Polity Press.
- Karns, M. P. & Mingst, K. A. (2010). *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Keck, M. E. & Sikkink, K. (1998). *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (2000). Introduction. In Nye, J. S. & Donahue, J. D. (Eds.), *Governance in a Globalizing World* (pp. 1-44). Washington: Brookings Institution Press.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (2001). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. New York: Longman.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Keohane, R. O. (2005). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (2nd Edition). Princeton: Princeton University Press.
- Kommers, D. P. & Miller, R. A. (2012). *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. Durham: Duke University Press.
- Krasner, S. D. (1978). *Defending the National Interest: Raw Materials Investments and U.S. Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Lebow, R. N. (1981). *Between Peace and War: The Nature of International Crisis*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lijphart, A. (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries* (2nd Edition). New Haven: Yale University Press.
- Lindsay, J. M. (1994). *Congress and the Politics of U.S. Foreign Policy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Linz, J. J. & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lo, B. (2015). *Russia and the New World Disorder*. Washington: Brookings Institution Press.
- Madison, J. (1788). *The Federalist Papers*. Signet Classics.
- Mansfield, E. D. & Snyder, J. (2005). *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*. Cambridge: MIT Press.
- March, J. G. & Olsen, J. P. (1989). *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- Mayring, P. (2014). *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*. Klagenfurt: Erstveröffentlichung.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company.

- Meijer, A., Curtin, D., & Hillebrandt, M. (2012). Open Government: Connecting Vision and Voice. *International Review of Administrative Sciences*, 78(1), 10-29.
- Montesquieu, C. (1748). *De l'Esprit des Lois (The Spirit of the Laws)*. Paris.
- Moravcsik, A. (1997). Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, 51(4), 513-553.
- Moravcsik, A. (2013). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London: Routledge.
- Neustadt, R. E. (1990). *Presidential Power and the Modern Presidents: The Politics of Leadership from Roosevelt to Reagan*. New York: Free Press.
- Nollkaemper, A. (2011). *National Courts and the International Rule of Law*. Oxford: Oxford University Press.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. S. (2008). *The Powers to Lead*. Oxford: Oxford University Press.
- Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. New York: Public Affairs.
- O'Donnell, G. & Schmitter, P. C. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Oppermann, K. & Brummer, K. (2014). Patterns of Junior Partner Influence on the Foreign Policy of Coalition Governments. *British Journal of Politics and International Relations*, 16(4), 555-571.
- Oran, B. (2018). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pech, L. & Scheppele, K. L. (2017). Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the EU. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 19, 3-47.
- Pevehouse, J. C. (2005). *Democracy from Above: Regional Organizations and Democratization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Price, M. E. (2002). *Media and Sovereignty: The Global Information Revolution and Its Challenge to State Power*. Cambridge: MIT Press.
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*, 42(3), 427-460.
- Raz, J. (1977). The Rule of Law and Its Virtue. *The Law Quarterly Review*, 93, 195-211.
- Rodrik, D. (2007). *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press.

- Rodrik, D. (2011). *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: W.W. Norton & Company.
- Rodrik, D. (2018). *Straight Talk on Trade: Ideas for a Sane World Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rosecrance, R. (1986). *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*. New York: Basic Books.
- Sartori, G. (1997). *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives, and Outcomes*. New York: New York University Press.
- Scheppele, K. L. (2018). Autocratic Legalism. *University of Chicago Law Review*, 85(2), 545-583.
- Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (2005). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (2020). The Europeanization of Eastern Europe: The External Incentives Model Revisited. *Journal of European Public Policy*, 27(6), 814-833.
- Seawright, J. & Gerring, J. (2008). Case Selection Techniques in Case Study Research: A Menu of Qualitative and Quantitative Options. *Political Research Quarterly*, 61(2), 294-308.
- Silverman, D. (2020). *Qualitative Research (5th Edition)*. London: SAGE Publications.
- Simmons, B. A. (2009). *Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slaughter, A. M. (2000). Judicial Globalization. *Virginia Journal of International Law*, 40, 1103-1124.
- Slaughter, A. M. (2005). *A New World Order*. Princeton: Princeton University Press.
- Stone Sweet, A. (2000). *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Svolik, M. W. (2012). *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tamanaha, B. Z. (2004). *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toluner, S. (2017). *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Troper, M. (2013). *Constitutional Law and Democracy: A Comparative Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Voltmer, K. (2013). *The Media in Transitional Democracies*. Cambridge: Polity Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley.
- Way, L. A. (2015). *Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Weiler, J. H. H. (2000). *The Constitution of Europe: "Do the New Clothes Have an Emperor?" and Other Essays on European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weiss, T. G. & Daws, S. (2018). *The Oxford Handbook on the United Nations* (2nd Edition). Oxford: Oxford University Press.
- Weiss, T. G. & Wilkinson, R. (2014). Rethinking Global Governance? Complexity, Authority, Power, Change. *International Studies Quarterly*, 58(1), 207-215.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yin, R. K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods* (6th Edition). Thousand Oaks: SAGE Publications.

Makaleler

- Akay, H. (2018). Türkiye'de Yargı Bağımsızlığı ve Uluslararası Standartlara Uyum. *İnsan Hakları Yıllığı*, 36, 1-25.
- Akıncı, B. (2019). Türkiye'de Kuvvetler Ayrılığı ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(3), 25-61.
- Ambrosio, T. (2014). Democratic States and Authoritarian Firewalls: America as a Black Knight in the Uprising in Bahrain. *Contemporary Politics*, 20(3), 331-346.
- Aydın-Düzgüt, S. & Tocci, N. (2015). *Turkey and the European Union*. London: Palgrave Macmillan.
- Aydın, M. (2017). Turkish Foreign Policy, 2002-2016: Structure, Agency, and Geopolitics. In K. Stein (Ed.), *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century* (pp. 11-32). London: Routledge.
- Aydın, M. (2018). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk Mahkemelerince Uygulanması. *Ankara Barosu Dergisi*, 76(3), 37-59.
- Aydın, M. (2020). NATO'nun Geleceği ve Türkiye. *Uluslararası İlişkiler*, 17(65), 101-115.
- Aydın, M. (2021). İklim Diplomasisi ve Türkiye'nin Konumu. *Uluslararası İlişkiler*, 18(69), 35-51.
- Bağcı, H. & Sinkaya, B. (2017). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası İçin Bir Test. *Akademik ORTA DOĞU*, 11(2), 53-79.
- Başlar, K. (2019). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası: Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(1), 85-116.
- Bayar, M. (2022). Dış Politikada Demokratik Hesap Verebilirlik: Türkiye Örneği. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 11(21), 187-208.
- Binark, M. (2018). Dijital Çağda Türkiye'de Medya ve İfade Özgürlüğü. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 47, 262-277.
- Bosco, D. L. (2014). The United Nations Security Council and the Making of Modern World. *Survival*, 56(4), 161-171.

- Bozkurt, E. (2018). Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Karşısındaki Konumu: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(3), 177-205.
- Büthe, T. & Milner, H. V. (2008). The Politics of Foreign Direct Investment into Developing Countries: Increasing FDI through International Trade Agreements? *American Journal of Political Science*, 52(4), 741-762.
- Çalı, B. & Bruch, J. (2017). The Evolution of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights: Developments 2012-2016. *Human Rights Law Review*, 17(3), 545-577.
- Çalı, B. (2018). Türkiye'nin İnsan Hakları Sözleşmelerine Uyumu: AİHM Kararlarının Uygulanması Örneği. *İnsan Hakları Yıllığı*, 36, 75-98.
- Çalı, B., Koch, A., & Bruch, N. (2011). The Legitimacy of Human Rights Courts: A Grounded Interpretivist Analysis of the European Court of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 33(4), 955-984.
- Çamyamaç, A. (2016). Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Uygulanması ve Yargısal Denetimi. *Ankara Barosu Dergisi*, 74(2), 187-224.
- Çancı, H. & Odabaş, M. (2016). Dış Politika Paradigmaları Çerçevesinde Türkiye'de Siyasal Liderlik Anlayışları: Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan Örnekleri. *Uluslararası İlişkiler*, 13(49), 21-41.
- Çelik, K. (2019). Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkının Gelişimi ve Uygulanması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(1), 51-82.
- Çelik, M. (2020). Uluslararası İlişkilerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: İnsan Hakları Alanındaki STK'lar Üzerine Bir İnceleme. *Alternatif Politika*, 12(2), 336-364.
- Çelik, P. (2022). Dijital Demokrasi: Siyasal İletişim, Katılım ve Hesap Verebilirlik. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 55, 45-67.
- Çınar, M. (2019). Türkiye'de Dış Politikanın Değişimi: İdeoloji, Kimlik ve Çıkarlar. *Uluslararası İlişkiler*, 16(61), 33-50.
- Davis, C. L. (2012). *Why Adjudicate? Enforcing Trade Rules in the WTO*. Princeton: Princeton University Press.
- Duran, B. (2018). Cumhurbaşkanlığı Sistemi ve Türkiye'nin Dış Politikası. *SETA Perspektif*, 212, 1-6.
- Erdoğan, E. (2020). Kuvvetler Ayrılığı ve Demokrasi İlişkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(15), 103-124.
- Erdoğan, M. (2021). BM İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları ve Türkiye. *İnsan Hakları Yıllığı*, 39, 1-28.
- Erman, E. & Uhlin, A. (2010). Democratic Credentials of Transnational Actors: An Introduction. In Erman, E. & Uhlin, A. (Eds.), *Legitimacy Beyond the State? Re-examining the Democratic Credentials of Transnational Actors* (pp. 3-15). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fearon, J. D. (1994). Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes. *American Political Science Review*, 88(3), 577-592.

- Gardels, N. & Berggruen, N. (2019). *Renovating Democracy: Governing in the Age of Globalization and Digital Capitalism*. Oakland: University of California Press.
- Gause, F. G. (2011). Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability. *Foreign Affairs*, 90(4), 81-90.
- Gemalmaz, M. S. (2011). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Gemalmaz, M. S. (2019). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Koruma Mekanizmasının Etkinliği Sorunu. *Anayasa Yargısı*, 36(1), 227-260.
- Gönenç, L. (2021). Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve Parlamenter Sistem Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 34(160), 71-106.
- Gülener, S. & Miş, N. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi. *SETA Analiz*, 190, 1-31.
- Hakyemez, Y. Ş. (2019). Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Kuvvetler Ayrılığı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(1), 161-198.
- Harnisch, S. & Wagener, D. (2009). Die Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik und die GASP. In Niederberger, A. & Schink, P. (Eds.), *Globalisierung: Ein interdisziplinäres Handbuch* (pp. 214-220). Stuttgart: Metzler.
- Hillebrecht, C. (2014). The Power of Human Rights Tribunals: Compliance with the European Court of Human Rights and Domestic Policy Change. *European Journal of International Relations*, 20(4), 1100-1123.
- İşeri, E. & Dilek, O. (2019). Turkey's Energy Strategy Under AKP Rule: Continuity and Change. In Akkoyunlu, K. & Öktem, K. (Eds.), *Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order* (pp. 125-142). London: Routledge.
- Kaarbo, J. (2015). A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory. *International Studies Review*, 17(2), 189-216.
- Kahler, M. (2016). Complex Governance and the New Interdependence Approach (NIA). *Review of International Political Economy*, 23(5), 825-839.
- Kalaycıoğlu, E. (2018). Türkiye'de Dış Politika Karar Alma Süreçleri ve Demokratik Denetim. *Uluslararası İlişkiler*, 15(59), 69-81.
- Kalaycıoğlu, E. (2020). Türkiye'de Kuvvetler Ayrılığı ve Yargı Bağımsızlığı. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(16), 111-132.
- Kara, A. (2019). BM Kalkınma Programı Demokratik Yönetişim Projeleri ve Türkiye. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(17), 80-95.
- Karacasulu, N. & Karakır, İ. A. (2015). Türkiye'nin Ortadoğu Politikasında Sivil Toplumun Artan Rolü. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 95-118.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2015). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü. *Uluslararası İlişkiler*, 11(43), 5-25.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2019). Tehdit Algılaması, Güvenlik Stratejileri ve Askeri Strateji. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15(29), 193-228.

- Karaosmanoğlu, A. L. (2020). Kriz Yönetimi: Kavramsal Çerçeve ve Türkiye Örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 1-35.
- Kaya, A. (2020). Küresel Finans Kurumlarında Reform Tartışmaları ve Türkiye'nin Tutumu. *Uluslararası İlişkiler*, 17(65), 83-99.
- Kedikli, U. & Akça, A. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısı. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(34), 80-102.
- Kedikli, U. (2017). Uluslararası Terörizm ve Devlet Destekli Terörizm İlişkisi. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1(1), 31-51.
- Kelman, H. C. (2007). *Social-Psychological Dimensions of International Conflict*. In Zartman, I. W. (Ed.), *Peacemaking in International Conflict: Methods & Techniques* (pp. 61-107). Washington: United States Institute of Peace Press.
- Kesgin, B. & Kaarbo, J. (2010). When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision. *International Studies Perspectives*, 11(1), 19-36.
- Keyman, E. F. (2015). Civil Society, Democracy, and Alternative Politics. In Özerdem, F. & Whiting, M. (Eds.), *The Routledge Handbook of Turkish Politics* (pp. 275-288). London: Routledge.
- Keyman, E. F. (2018). Türkiye'de Demokrasi, Kuvvetler Ayrılığı ve Hukukun Üstünlüğü. *İktisat ve Toplum*, 97, 5-7.
- Keyman, E. F. (2020). Küresel Siyaset, COVID-19 ve Türkiye. *Uluslararası İlişkiler*, 17(67), 93-110.
- Kıbrıs, A. & Metternich, N. (2016). The Flight of White-Collars: Civil Conflict, Availability of Medical Service Providers and Public Health. *Social Science & Medicine*, 149, 93-103.
- Kochenov, D. & Pech, L. (2015). Monitoring and Enforcement of the Rule of Law in the EU: Rhetoric and Reality. *European Constitutional Law Review*, 11(3), 512-540.
- Kochenov, D. (2017). The EU and the Rule of Law – Naïveté or a Grand Design? In Adams, M., Meuwese, A., & Hirsch Ballin, E. (Eds.), *Constitutionalism and the Rule of Law: Bridging Idealism and Realism* (pp. 419-444). Cambridge: Cambridge University Press.
- Köse, I. (2020). Türkiye'nin Dış Politikasında Kurumsal Aktörler ve Karar Alma Mekanizmaları. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 3(1), 24-46.
- Köse, T. (2014). Türk Dış Politikasında Demokratikleşme ve Hesap Verebilirlik: 1982-2012 Dönemi. *Uluslararası İlişkiler*, 11(41), 115-138.
- Kurtbağ, Ö. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasında Kriz Yönetimi ve Karikatür Krizi Örneği. *Uluslararası İlişkiler*, 14(53), 71-91.
- Lake, D. A. (2021). *The State and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levy, J. S. (2011). Preventive War: Concept and Propositions. *International Interactions*, 37(1), 87-96.

- Martin, A. T. (2020). The Impact of Democratic Institutions on Foreign Policy Reliability. *International Organization*, 74(4), 725-758.
- Murswieck, A. (2019). The Separation of Powers in Democratic States. *Cambridge Journal of International Affairs*, 32(2), 213-229.
- Öniş, Z. & Kutlay, M. (2017). The Dynamics of Emerging Middle-Power Influence in Regional and Global Governance: The Paradoxical Case of Turkey. *Australian Journal of International Affairs*, 71(2), 164-183.
- Öniş, Z. & Şenses, F. (2005). Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus. *Development and Change*, 36(2), 263-290.
- Owen, A. M. (2019). Liberal Democracy and Foreign Policy. *International Studies Review*, 21(1), 20-33.
- Özbek, D. (2020). Karşılaştırmalı Perspektiften Dış Politika Analizi. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 3(2), 16-33.
- Özcan, G. (2017). Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Sistemi ve Dış Politika. *Ortadoğu Analiz*, 9(80), 10-13.
- Özkan, A. (2019). Hukukun Üstünlüğü ve Yargı Bağımsızlığı: Uluslararası Standartlar ve Türkiye Uygulaması. *Ankara Barosu Dergisi*, 77(2), 191-240.
- Reiter, D. (2001). Why NATO Enlargement Does Not Spread Democracy. *International Security*, 25(4), 41-67.
- Ripsman, N. M. (2009). Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups. In Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (Eds.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (pp. 170-193). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ripsman, N. M., & Levy, J. S. (2008). Wishful Thinking or Buying Time? The Logic of British Appeasement in the 1930s. *International Security*, 33(2), 148-181.
- Risse-Kappen, T. (1991). Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies. *World Politics*, 43(4), 479-512.
- Risse-Kappen, T. (1995). *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Risse, T. (2000). “Let’s Argue!”: Communicative Action in World Politics. *International Organization*, 54(1), 1-39.
- Rosato, S. (2021). The Inscrutable Intentions of Great Powers. *International Security*, 45(3), 162-198.
- Russett, B. & Oneal, J. R. (2001). *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. New York: Norton.
- Sachs, J. D. (2016). Goal-Based Development and the SDGs: Implications for Development Finance. *Oxford Review of Economic Policy*, 31(3-4), 268-278.

- Schimmelfennig, F. (2007). European Regional Organizations, Political Conditionality, and Democratic Transformation in Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 21(1), 126-141.
- Şahin, Y. (2018). Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Mekanizmaları. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 155-182.
- Tallberg, J., Sommerer, T., Squatrito, T., & Lundgren, M. (2016). The Performance of International Organizations: A Policy Output Approach. *Journal of European Public Policy*, 23(7), 1077-1096.
- Turan, G. (2020). Venedik Komisyonu ve Türkiye. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(1), 217-252.
- Yalınkılıçlı, E. (2016). NATO'nun Genişlemesi ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 8(15), 31-58.
- Yanık, L. K. (2021). Uluslararası Politikanın Veri Kaynakları: Belge Analizi. *Uluslararası İlişkiler*, 18(71), 107-122.
- Yılmaz, B. (2022). Türkiye'de Dış Politika ve Demokratik Kurumlar. *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 78-96.
- Yılmaz, M. (2021). Türkiye'de Yargı Bağımsızlığı ve Ekonomik Performans İlişkisi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 54-76.
- Diğer Kaynaklar**
- Acemoğlu, D. & Üçer, M. (2021). High-Quality Versus Low-Quality Growth in Turkey: Causes and Consequences. CEPR Discussion Paper No. 15333.
- Aydın-Düzgüt, S. & Tocci, N. (2015). *Turkey and the European Union*. London: Palgrave Macmillan.
- Balkin, J. M. (2020). *The Cycles of Constitutional Time*. Oxford: Oxford University Press.
- Çalı, B. (2018). *The European Court of Human Rights and Turkey: A Statistical Analysis of the First Twenty-Five Years*. London: London School of Economics.
- Freedom House. (2023). *Freedom in the World 2023: The Global Expansion of Authoritarian Rule*. Washington: Freedom House.
- Hale, W. (2019). *Turkish Foreign Policy since 1774*. London: Routledge.
- Lijphart, A. (1971). Comparative Politics and the Comparative Method. *American Political Science Review*, 65(3), 682-693.
- Levitsky, S. & Way, L. (2020). The New Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 31(1), 51-65.
- Levitsky, S. & Ziblatt, D. (2018). *How Democracies Die*. New York: Crown Publishing.
- Müftüler-Baç, M. (2023). Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikasında Demokratik İlerleme ve Gerilemeler. TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2023/1.
- NATO. (2022). *Democratic Values, NATO Strategic Concept*. Brussels: NATO Publications.

- Öniş, Z. & Kutlay, M. (2017). Global Shifts and the Limits of the EU's Transformative Power in the European Periphery: Comparative Perspectives from Hungary and Turkey. *Government and Opposition*, 54(2), 226-253.
- Öztürk, T. (2023). Türkiye'de Demokratik Kurumlar ve Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Uluslararası İlişkiler Akademik Araştırma Dergisi*, 2(1), 45-69.
- Scheppele, K. L. (2018). Autocratic Legalism. *University of Chicago Law Review*, 85(2), 545-583.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2021). *Democracy and the Rule of Law in Governance Mechanisms*. New York: UNDP Publications.
- World Bank. (2022). *Ease of Doing Business Index Report*. Washington: World Bank Group.